

**T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ**

1979 SONRASI TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ENES AKGÜL

İSTANBUL, 2016

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

1979 SONRASI TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

ENES AKGÜL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. TAYYAR ARI

İSTANBUL, 2016

T.C.
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KÜRESEL SİYASET VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PROGRAMI

Tezin Adı:

Öğrencinin Adı Soyadı:

Tez Savunma Tarihi: .../.../2016

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğu Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanmıştır.

.....
Enstitü Müdürü
İmza

Bu tezin Yüksek Lisans tezi olarak gerekli şartları yerine getirmiş olduğunu onaylarım.

.....
Program Koordinatörü
İmza

Bu Tez tarafımızca okunmuş, nitelik ve içerik açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak yeterli görülmüş ve kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri

İmzalar

Tez Danışmanı

.....

Ek Danışman

.....

Üye

.....

Üye

.....

TEŞEKKÜR

Destek, azim ve emekle aşılmayacak hiçbir yol yoktur. Bu çalışma aile, iş, siyaset ve okul arasında yoğun koşturmanın yol açtığı psikolojik etki altında hazırlanmıştır. Yoğun geçen yaşamım içerisinde kaçınılmaz olarak çalışma esnasında ailem baştı olmak üzere iş ve siyaset çevrem de kısmen ihmal edilmiştir. Ancak, zaman zaman ortaya çıkan bu durum yakın çevrem, değerli annem Nuran AKGÜL ve babam Kemal AKGÜL, ağabeylerim Murat AKGÜL, Zafer AKGÜL ve Adem AKGÜL ve üzerimdeki tüm yükü omuzlarına alarak bana destek ve cansuyu olan kardeşim M. Emin AKGÜL ile sevgili nişanlım Esmâ MADEN başta olmak üzere tüm ailem tarafından anlayış ve sabırla karşılanmıştır. Kendilerine teşekkürü borç bilirim.

Çalışma esnasında siyasetin yoğun temposunda ve zamanın tanımsız olduğu bir ortamda benden desteğini, yardım ve anlayışını esirgemeyen AK Parti Osmangazi İlçe Başkanı değerli ağabeyim Ali YILMAZ'a teşekkür ederim. Çalışma süresince desteklerini ve önerilerini benden esirgemeyip daha güzel ve kaliteli bir çalışma olması adına değerli görüşlerini ve zamanını bana ayıran hocam ve tez danışmanım Uludağ Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Tayyar ARI'ya teşekkürlerimi borç bilirim.

Yüksek lisansa başlamama yardımcı olan Bahçeşehir Üniversitesi öğretim üyesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü müdürü Doç. Dr. Burak Kuntay ve ekibine, okula gittiğimizde bizleri güler yüzüyle karşılayıp yardımcı olan Prof. Dr. İsmail TATLIOĞLU ve Tamer ÇOLAKOĞLU'na teşekkür ederim.

Ayrıca yüksek lisans öğrenimim boyunca hizmetlerinden yararlandığım Bahçeşehir Üniversitesine ve çalışanlarına; bu çalışmaya doğrudan ve dolaylı olarak katkıda bulunan herkese teşekkür ederim.

Enes AKGÜL

ÖZET

1979 SONRASI TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ

Enes AKGÜL

Küresel Siyaset ve Uluslararası ilişkiler Programı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tayyar ARI

Aralık 2016, 112 sayfa

Dünyanın ve Ortadoğu bölgesinin iki büyük ve güçlü ülkesi durumunda olan Türkiye ile İran arasında tarihten günümüze kadar gelmiş derinlemesine, denge ve çekişme içerisinde yürütülmüş ilişkiler bulunmaktadır.

Ekonomik, siyasi ve kültürel birçok konuda uzlaşa ve uyuşmazlık hadiseleri yaşamış bu iki büyük devlet arasında özellikle ekonomik ve güvenlik konuları ön plana çıkmaktadır. Türkiye açısından İran gerek uluslararası alanda, gerekse komşuluk ve bölgesel yakınlık açısından sürekli takip edilmesi gereken ülkeler arasında görülmüştür.

Özellikle İran 1979 tarihinde yaşadığı İslam Devrimi sonrasında bölgesinde söz sahibi olmak isteyen ve güçlü devlet yapısı olan bir görüntü çizmek istemiştir. Bununla birlikte uluslararası alanda büyük tepkilere yol açan nükleer programlara ilişkin konular ve enerji kaynaklarına yönelik zenginliği ve bunun getirdiği ticaret İran'ın dış politikasını belirlemede, bu hususlarda Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir.

Ayrıca iki ülkenin komşu olması beraberinde sınır güvenliği ve bölgesel güvenlik gibi siyasi ilişkileri de sıcak tutmuştur.

İran'da 1979 senesinde yaşanan İslam Devrimi sonrası Türkiye – İran ilişkilerini ele alan bu çalışma; her iki ülkenin dış politika uygulamalarını detaylı bir şekilde irdelemektedir.

Özellikle güvenlik sorunları, yönetsel ayrılıklar ve nükleer programlar ile silahlanmalara bağlı siyasi ilişkiler, farklı etnik nüfusuna sahip Türkiye ve İran toplumlarının kültürel ilişkileri ile enerji kaynakları ve sınır ticaretine bağlı ekonomik ilişkiler 1979 İslam Devriminden günümüze kadar geçen süre için araştırılmış, literatür ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Her iki devlet iç işlerinde yaşanan birçok gelişmeyi yakından takip etmiş, bazı gelişmeleri kendisine tehdit olarak görmüştür. Türkiye, İran'da yaşanan rejim değişikliğini uzun yıllar “rejim ihracı” tehlikesi olarak görürken, İran'da aynı şekilde laik Türk yönetim sistemini kendisi için tehdit olarak görmüştür.

Mezhepsel farklılıklar, nükleer programlanma ve silahlanma, Batı devletleri ile olan ilişkiler, terör faaliyetleri, bölgesel ve Orta Asya politikaları konularda ayrılmış, bu nedenlerde ötürü Türk – İran ilişkileri birçok kez gerilmiştir.

Bunun dışında 2011 yılı ve sonrası Ortadoğu bölgesinde yaşanan “Arap Baharı” olayları, Irak’ta yaşanan gelişmeler, Yemen krizi, DAESH ile mücadele ve özellikle Suriye’de yaşanan savaşa ilişkin farklı dış politika uygulamaları iki ülke arasında ilişkileri oldukça germiştir.

Özellikle son yıllarda İran; Suriye topraklarında terörle mücadelenin ancak mevcut hükümetin bilgisi dâhilinde ve işbirliği ile yapılması gerekliliğini savunurken, Türkiye bu düşüncenin tam aksine Suriye’deki Esad rejimini “devlet terörü” olarak nitelendirmekte ve Esad rejimini tanımaz politikaları Türk – İran ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye İran İlişkileri, Dış Politika, 1979 İslam Devrimi, Nükleer Programlar, Suriye Savaşı

ABSTRACT

TURKEY- IRAN RELATIONS AFTER 1979

Enes AKGÜL

Global Politics and International Relations Program

Thesis Advisor: Prof. Dr. Tayyar ARI

December 2016, 112 pages

From past to present, two major and powerful countries of the World and Middle East, Turkey and Iran have always had profound relations that have been stable and controversial.

These two states have always had their economic, political and cultural consensus and disaccords yet the economic and safety issues have remained in the forefront. For Turkey, Iran always held an importance and needed to be monitored both on international field and in neighbour relations.

Especially after the Islamic Revolution in 1979, Iran chose to exhibit herself as a regionally powerful country with a strong state structure. Nevertheless, issues such as the nuclear programs, which caused large-scale revulsions, Iran's abundant natural resources and their trade, determines Iran's foreign policy and thus interests Turkey closely.

Moreover, the two neighbouring countries have had close political relations on the grounds of border and regional safety.

This study deals with Turkey – Iran relations after the Islamic Revolution of 1979 and examines the foreign policy applications of both countries.

In the study, safety issues, administrative disagreements, political relations regarding nuclear programs and armament, cultural relations of Turkish and Iranian societies that have different ethnical populations, economic relations based on energy sources and border trade have been researched and the literature on the topics have been viewed thoroughly.

Both states have followed each other's internal affairs and their progress perceiving many as threat. Turkey for many years regarded the regime change in Iran as a danger of an 'exported regime' while for Iran the secular system of the Turkish government was seen as threat.

Denominational differences, nuclear programing and armament, terror activities, regional and Middle Asian policies were inconsistent between two states and because of these Turkish – Iranian relations were strained.

In other respects, after 2011 with the “Arab Spring”, the developments in Iraq, Yemen crisis, war on DAESH and different foreign policies regarding the civil war in Syria the relations between two states have been tense.

Especially in the recent years, as Iran has been in favor of conflict with the implicit approval and cooperation of the present Syrian government and Turkey on the contrary defined the Assad regime as “ state terrorism” and adopted policies that do not recognize the regime causing Turkey – Iran relations to be affected badly.

Key Words: Turkey Iran Relations, Foreign Policy, 1979 Islamic Revolution, Nuclear Program, Syrian Civil War

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	x
1. GİRİŞ	1
2. LİTERATÜR TARAMASI	3
2.1 İRAN JEOPOLİTİĞİ, TARİHSEL SÜREÇTE İRAN YAPISI ve TEORİK OLARAK ULUSLARARASI İLİŞKİLER	3
2.1.1 Kimliğin Dış Politikaya Etkisi.....	4
2.1.2 İnşacı Teori	6
2.1.3 Konstrüktivizm ve Rol Teorisi	8
2.2 1979 DEVRİM ÖNCESİ İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI	11
2.3 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ	13
2.3.1 Devrimi Hazırlayan Etkenler	14
2.3.2 İslam Devrimi İdeolojisi.....	20
2.3.3 Humeyni Örgütü ve Destekçileri	23
2.3.4 Devrime Yakın Zamanda (1978 – 1979) Siyasi Ortam	24
2.3.5 1979 İran İslam Devriminin Gerçekleştirilmesi	26
2.3.6 İran İslam Devriminin İslam Dünyasına Etkileri	29
2.4 İRAN DEVRİMİNE TÜRKİYE'NİN TEPKİSİ	32
2.5 HUMEYİNİ DÖNEMİ İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI	33
2.5.1 Türkiye – İran İlişkileri	40
2.6 HUMEYİNİ DÖNEMİNDE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA MEKANİZMALARI	42
2.6.1 Anayasa	43
2.6.2 Dini Lider	43
2.6.3 Hükümet.....	44
2.6.4 İslami Danışma Konseyi	44
2.7 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI	44
2.8 TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI	46
2.9 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRK – İRAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN İÇ ETKENLER	49

2.9.1 İran'ın Sosyal ve Etnik Yapısının İlişkilere Olan Etkileri	49
2.9.2 İran – Irak Savaşının Türk – İran İlişkilerine Etkileri	51
2.9.3 Türkiye'deki Laik Devlet Yapısının Türkiye – İran İlişkilerine Etkileri 53	
2.10 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRK – İRAN İLİŞİKLERİNİ BELİRLEYEN DIŞ ETKENLER.....	55
2.10.1 İsrail Devletinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkisi	55
2.10.2 Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkisi	59
2.10.3 İran ve Avrupa Birliği İlişkileri	61
2.10.4 Merkezi Asya Ülkelerinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkileri	62
2.11 HUMEYİNİ – HAMANEY DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞİKLERİ (1979 – 1989).....	64
2.12 RAFSANCANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞİKLERİ (1989 – 1997).....	75
2.13 HATEMİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞİKLERİ (1997 – 2005).....	82
2.14 AHMEDİNEJAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞİKLERİ (2005 – 2013).....	90
2.15 RUHANİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞİKLERİ (2013 – 2016).....	101
3. SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	113

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
PJAK	:	Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
SSCB	:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SAVAK	:	Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü
CENTO	:	Merkezi Anlaşma Teşkilatı
İKÖ	:	İslam İşbirliği Teşkilatı
RCD	:	Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü
ECO	:	Ekonomik İşbirliği Örgütü
NATO	:	Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü

1. GİRİŞ

İslam Devrimi ve İran İslam Cumhuriyetinin ilanı 1979 tarihinde ve sonrasında uluslararası gündemi uzun yıllar meşgul etmiştir. Tarihsel süreçte Monarşi yönetiminin ağır olduğu İran toplumu ideolojik bir ayaklanma ile yeni rejimi yönetime geçirmiştir.

İran İslam Devrimi sonrası Türkiye – İran ilişkilerini ele alan bu çalışmada daha çok dış politika uygulamaları ön plana çıkmaktadır. Devrim sonrası radikal ve kavgacı bir dış politika anlayışı izleyen İran İslam Cumhuriyeti belli bir süre sonra ulusal menfaatler ve uluslararası dışlanmışlık neticesinde görüş ayrılıkları yaşamıştır.

Devrim ruhunu ayakta tutmak isteyen radikal ve sert gruplar ile devrim sonrası kalkınmanın realist ve reformcu uygulamalar ile geleceğini savunan gruplar fikri ayrılıklara düşmüşlerdir. 1979 – 1989 arasında daha çok radikal grupların desteklediği şekilde bir yönetim uygulaması yaşanırken, 1990'lı yıllar ile birlikte daha ılımlı ve diyalog kapılarını açan yönetimler gelmiştir. Her iki görüşte devrim mantalitesini korumuş, ancak iç ve dış politika uygulamalarının belirlenmesinde ve yönetilmesinde fikir ayrılıkları yaşamışlardır.

Uluslararası alanda ülke ya da siyasi yönetim ne şekilde olursa olsun, radikal ve sert ideolojik uygulamaları olan toplumlar kısıtlamalar ve dışlanmalar ile karşı karşıya kalırlar. Diyalog ve iletişim yollarını kapayıp, despot ve sert politika izleyen devletler siyasi ve ekonomik birçok yaptırım görürler. Özellikle üretilen dış politikaya yöntemleri ve uygulamaları ikili ilişkileri doğrudan etkilemektedir. Bu da İran gibi “rejim ihracı” ve “baskıcı” yöntemler ile dünyayı veya bölgesini hizaya getirmeye çalışan ülkeleri yalnızlaştırmaktadır.

İran'da devrim ile birlikte ideolojik farklılıklar ve hedefler ön plana çıksa da, devrim öncesi devlet gelenekleri ve siyasi – ekonomik birçok politika aynı şekilde devam etmiştir. Çünkü İran'ın coğrafi ve stratejik gerçekleri aynıdır. Bunların dış politika da kullanması da aynı olacaktır. Örneğin Körfez krizindeki uygulamalar veya enerji kaynaklarının birincil derece gelir kaynağı olması gibi.

Her ne kadar iç politika değişiklik gösterse de, dış politikada elde bulunan gerçekler aynıdır, yalnızca kullanım şekli farklıdır. İran dış politika belirlerken ve elinde bulundurduğu kaynakları kullanırken sert ve tutucu yöntemleri de, ılımlı ve diyalog yollu yöntemleri de farklı dönemlerde uygulamıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde İran'ın toplumsal ve siyasi yapısı ile 1979 İran İslam Devrimini hazırlayan etkenlere ve devrimin gerçekleştiği dönemdeki siyasi ortam ile İran İslam Devrimine yer verilmiştir.

İran İslam Devriminin Türk – İran ilişkilerine etkilerinin anlatıldığı ikinci bölümde, Humeyni dönemi genel dış politika uygulamaları, yönetim mekanizmaları, İran'ın dış politikalarını etkileyen iç ve dış dinamikler ile devrimin ilk yıllarında Türk – İran ilişkileri konu edilmiştir.

Çalışmanın son bölümünde 1979 İran İslam Devrimi sonrası Türkiye – İran ilişkilerinin dış politika kapsamında değerlendirilmesi, İran'da Humeyni ve sonrasında gelen liderlerin dönemleri açısından Türkiye ile ilişkileri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Ayrıca son yıllarda Suriye'de devam etmekte olan savaşın Türk – İran ilişkilerine etkisi, Türkiye ve İran'ın Suriye politikaları, ayrışılan ve hem fikir olunan konular da çalışma kapsamına dâhil edilmiştir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1 İRAN JEOPOLİTİĞİ, TARİHSEL SÜREÇTE İRAN YAPISI ve TEORİK OLARAK ULUSLARARASI İLİŞKİLER

Genel olarak Ortadoğu bölgesi birçok uygarlığın doğuşuna sahne olmuş tarihin her döneminde siyasi, politik ve askeri anlamda varlığını hissettirmiştir. Günümüzde de petrol gibi doğal zenginliklerden ötürü ekonomik bir öneme sahip bölge durumunda olmaya devam etmektedir. Bu bölgede İran'ın tarihi geçmişi çok eskilere dayanmaktadır. Bu geniş tarih ve toprak bütünlüğü büyük bir kültürün oluşmasına ve konum itibariyle de jeo-stratejik bir avantajı elinde bulundurmasına imkân sağlamıştır ve sağlamaya da devam etmektedir. Ayrıca coğrafi ve demografik yapısı, doğal kaynakları ve askeri gücü ile İran bölgede sözü geçen güçlü ülkelerin başında yer almaktadır (İzzeti, 2005: 5).

Tarih boyunca İran coğrafyası birçok uygarlığın uğrak noktası olmuş, büyük savaşlara ve güçlü iktidarlara ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıkların İran coğrafyasında bıraktığı zengin kültür çeşitliliği ve devlet gelenekleri ile İran halkı kendisini geliştirebilmiştir.

İran medeniyetleri tarihin her döneminde uluslararası ilişkiler bağlamında merkez durumunda olmuş, birçok kez büyük ve güçlü devletlerin hedefi durumunda kalmıştır. İran bölgesi jeopolitik durumunu daima dünya devletlerine hissettirmiştir (Anderson, 1998: 307).

İran coğrafyasında kurulan uygarlıklar, bölgenin ticari ulaşım ve savaş yolları üzerinde bulunması sebebiyle komşu ülke ilişkilerine yönelik politik, etnik ve askeri kararları bu koşulları dikkate alarak vermeye çalışmışlardır. Tarih boyunca İran bölgesi Avrupa ve Doğu Asya arasında bir ticaret yolu ve askeri anlamda da kara geçidi olarak yer almıştır. Öyle ki; Süveyş Kanalı ile İpek ve Baharat Yolları gibi stratejik konumların kullanımını İran bölgesi doğrudan etkilemektedir. Coğrafi ve stratejik yapısı nedeniyle İran bölgesi dünyada dengeleri değiştirebilecek durumdadır ve bu gerçek günümüzde de devam etmektedir (İzzeti, 2005: 6).

İran bölgesinin doğusu Maveraünnehir batısı ise Mezopotamya topraklarıdır. Bu medeniyet toprakları aynı İran uygarlıkları gibi birçok devlete ev sahipliği yapmıştır. İran her iki büyük bölgenin tam arasında kalarak kültür zenginliğini daha da artırmıştır. Örneğin; Orta Asya bölgesinden akın akın gelen Türk grupları yerleşik devlet anlayışına İran topraklarında geçerek ve onları model alarak geçmiştirler. Bu kültür paylaşımının meydana getirdiği bir sonuçtur (Wright, 2001: 39).

Esasında İran bölgesinin uluslararası politikadaki yeri ve önemini en iyi anlatan husus yedinci yüzyıl içerisinde doğuya açılan Arap – İslam anlayışının bu bölgede zorlanması ve rahat hareket edememesidir. Çünkü İran halkı genel olarak İslam inancına geçişi ve İslamı yaşamayı tercih etmiş, ancak Arap gibi yaşamayı ya da Araplaşmaya müsaade etmemiştir. Hatta bu durum Şii mezhepli bir devlet yapısının oluşmasına etken olmuş ve bölge yapısındaki tek taraflı güç yapısını da artırmıştır (Heykel, 1988: 22).

Ticaret yolları ve bilhassa 19. Yüzyılın son çeyreği itibariyle doğal kaynakların bu bölgede yoğun olduğu anlaşılma ile büyük devlet güçleri ekonomik ve dışa yönelik politikalarını İran ve Ortadoğu bölgesine doğru yöneltmiştir. Ayrıca Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya devletlerinin petrol ve doğalgaz gibi enerji kaynaklarını Batı ülkelerine satabilmeleri için İran ve çevre bölge toprakları büyük önem taşımaktadır (Tülümen, 1998: 8).

2.1.1 Kimliğin Dış Politikaya Etkisi

Yirminci yüzyılın son yılları, teori ve pratikte kültür ve kimliğin dramatik bir geri dönüşüne sahne olmuştur (Yosef, 1997: 3).

Soğuk Savaş sonrası dönem uluslararası ilişkiler teorisinde kültür ve kimlik kavramları giderek ağırlığını hissettirmiş ve disiplinin baskın teorilerine karşı alternatif akımların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur (Karl, 2009: 7).

Soğuk savaş yıllarında devletler “biz” ya da “diğerleri” anlayışı ile dış politikalar üretmişlerdir. Bu politikalar yapım aşamasında iken de; mevcut yönetim gücünü koruyan tedbirlerde daima alınmıştır. Soğuk savaş süresince bahsi geçen metaforlar dış politika uygulamalarında somut bir şekilde görülmüştür. Her ne kadar bunlar devletlerin dış politika inşası boyunca kendisini göstermiş ise de; devlet kimliğinin oluşturulmasında çok etkisi hissedilmemiştir. Fakat, soğuk savaşın sona erdiği 1990’lı yıllarda devletler ikili ve çoklu ilişkilerinde inşacı kuramın gücünü hem dış politika anlayışında hem de devlet kimliği hususunda hayata geçirmeye başlamışlardır (Boyras, 2015: 425).

Soğuk savaşın etkisi azaldıkça statüko anlayışları da azalmaya başlayarak daha çok devlet yapılarına uygun değer ve ilkeler ön plana çıkmıştır. Bu da devlet kimliğini ön plana çıkartarak buna yönelik dış politika uygulamalarının yaşanmasını sağlamıştır.

Uluslararası sistemin yapısı maddi değil sosyal bir yapıdır ve bu yapı aktörlerin kimlik ve çıkarlarını belirlemektedir (Wendt, 1995: 71-81).

Bir maddeyi, olayı ya da durumu o “şey” yapan öğelerin tamamı, mevcudiyetinin kabul edilmesini tasarruf dışında bırakan kapsam niteliğinde algılanması kimliği ortaya çıkarmaktadır. Her ne kadar kimlik meselesi devletler yönünden tarih süresince dış politika tahlillerinde kendisini göstermiş ise de; uluslararası ilişkiler bağlamında “tanınır” bir durum olması Konstrüktivizmin sonucudur (Onuf, 1998: 58).

Uluslararası ilişkilerde ön plana çıkan aktörler “amaçlarını” ve “sıfatlarını” tanımlamadan menfaatlerini de tayin edemezler. Bu nedenle uluslararası alanda “kimlikler” menfaatlerin, menfaatler de ortaya konulan politikaların menşei olarak algılanırlar. Kaldı ki; “kimlikler” menfaatler doğrultusunda güce odaklanırlar ve menfaatler de “kimlikler” sayesinde yön bulurlar. Bu açıdan bakıldığında uluslararası ilişkilerde başrol oyuncularını devletlerdir ve bu devletlerin dış politika uygulamaları menfaatlerini ortaya koymaktadır. Devletler birbirlerinin menfaatlerini kimliklerinden teşhis etmeye başlamaktadırlar (Boyras, 2015: 427).

Konstrüktivist yaklaşım uluslararası politikanın temelinde devlet davranışları sonucu belirlendiğini, devletlerin rasyonel aktörler olarak görülebileceğini, devletlerin sistemdeki temel amacının hayatta kalmak olduğunu, devletlerin birbirlerinin niyetlerinden tam olarak emin olamayacaklarını ve sistemin anarşik olduğunu kabul etmektir. Fakat Konstrüktivistler, uluslararası sistemin hem maddi hem de kültürel öğeler içerdiğini belirterek, kültürel yapıların maddi yapılara nazaran önceliğe sahip olduğunu çünkü aktörlerin, nesnelere onlar için taşıdığı anlama göre hareket ettiğini ve bunların da sosyal olarak inşa edildiği savunmaktadırlar. Yani, öznel yapılar, maddi yapılara anlam veren oluşumlardır. Bu mantıkla hareket edersek, dost olarak algılanan bir devletin sahip olduğu maddi kapasiteler ile düşman olarak tanımlanan bir devletin sahip olduğu maddi kapasitelerin ifade ettiği anlamlar da farklı olacaktır ve dost/düşman imajları maddi değil, sosyal ilişkiler sonucu oluşturulan anlamlardır. Dolayısıyla, intersübjektif kimlik tanımlamaları, uluslararası politikayı anlamamızda öncelikli bir yere sahip olmaktadır (Schonberg, 2009: 9)

Neorealizm’de yapı devletleri bencil kimlik ve çıkar edinmeye zorlamaktadır. Aksi takdirde devletler sistemden silinip gideceklerdir. Yani kimlik ve çıkar oluşumu devlet etkileşimine dışsaldır. Konstrüktivistler ise, kimlik ve çıkar oluşumunun devletlerarası etkileşime içsel olduğunu ve devletlerin kimliklerini oluşturmadan çıkarlarını tanımlayamayacaklarını belirtmektedirler. Devletler öncelikle kim olduklarını yani kimliklerini bellemeden çıkarlarını da tanımlayamazlar (Samuel, 2000: 392).

2.1.2 İnşacı Teori

İnşacılık uluslararası ilişkiler kuramının pozitivism sonrası en iddialı yaklaşımlarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Ancak pozitivist varsayımlardan kurtulamamış olması yanı zamanda en önemli sınırını da oluşturmaktadır. İnşacılığın en önemli özelliklerinden biri bilimsel gerçekçiliği yanlış bir şekilde de olsa uluslararası ilişkiler kuramının gündemine getirmiş olmasıdır (Wendt, 2006: 182).

Bir taraftan toplumun idealist bir inşa olduğu ileri sürülürken, bir yandan rasyonalist yani gerçekçilik ve yeni liberal kurumsalcılık kavramı gibi uluslararası ilişkilerin bilimsel olarak incelenebileceği iddiasının öne sürülmesidir. Gerçekten de epistemolojik

olarak pozitivistlere, ontolojik olarak ise pozitivizm sonrası yaklaşımlara yakın olduğunu söylenebilir (Wendt, 2006: 182).

Uluslararası ilişkiler bağlamında “toplumsal inşacı” kuram kendisini 1980 ve sonraki yıllarda göstermiştir. Bu kuram “önergeler topluluğu” mahiyetinde ön plana çıkmıştır. İlkeler, düşünceler, şartlar, kuruluşlar, beyanlar ve iletişim odaklı hareketlilikler İnşacı teori kapsamında sosyal varlık bilimine yoğunlaşmıştır. Belirtilen özellikler inşacı yaklaşımın “Avrupa’nın Bütünleşmesi” yönünden ortaya konulan çalışmaların birçok sonucunu göstermektedir. Bu durum şu şekilde açıklanabilir. İnşacı teori ile Avrupa Entegrasyonuna “nasıl”, “ne şekilde”, “ihtiyaç sebebi” ve “hangi şartlarda” ulaşıldığı şeklindeki sorulara karşılık bulmaktadır. Bu durum “toplumsal inşacı” yaklaşımı ile Avrupa Entegrasyonunu açıklamakta ve ele alınması gereken sorunların gerçekçi bir şekilde incelenmesi gerektiğini göstermektedir (Gözen, 2014: 26).

İnşacılığa göre, güç ve çıkarlar önemlidir. Ama gücü ele alış biçimleri rasyonallerden farklıdır. Gücün tanımı genişletilmiş ve materyal gücün yanı sıra düşünsel güç sosyal olarak yapılandırılmış olduğu belirtilmiştir. Gücün hangi çıkarlar için kullanılacağı önemlidir. Aktörler normları içselleştirir, bu bağlamda normlar kimliğin bir parçası olur ve çıkarları şekillendirir. Kimlik ve çıkarlar bütünü davranışları düzenler. Dolayısıyla normlar yalnızca düzenleyici değil, aynı zamanda kurucudur. Ama çıkarlar değişebilir. Bu bağlamda güvenlik ilişkilerine baktığımızda, düşman, tehdit, anarşi, egemenlik gibi kavramlar sosyal olarak yapılandırılmıştır ve zamanla değişebilir (Karacusulu ve Uzgören, 2007: 27-48).

İnşacılık ile ilgili bazı zayıf noktalarda mevcuttur. Bunlardan birincisi, yapı ve amil arasındaki etkileşimden bahsetmek ile beraber daha çok yapının amil üzerindeki etkisi üzerinde durmuştur. İkincisi, ontolojik zayıflığı vardır; kimlik, kültür, norm, kurum gibi kavramların tanımlamalarına daha fazla açıklık getirilmesi gerekmektedir. Özellikle uygunluk mantığı ile hareket edildiğini belirttiği için bu kavramların tanımlanması önemlidir. Üçüncüsü ise, her ne kadar tek aktör olarak devleti kabul etmese de, devletin ana aktör olduğu inşacı çalışmalar ağırlıktadır ve bu husus eleştirilmektedir (Kaya, 2013: 73).

Sosyal inşacı kavram ise uluslararası ilişkiler yönünden yakın tarihte adını duyurmuş, günümüzde ise ilişkilerde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Esasında inşacılık kavramının kökleri irdelendiğinde, uluslararası ilişkiler alanından ziyade, sosyal bilimler yönünden etkisi olan bir yaklaşım olduğu görülmektedir. Sosyal bilimler bağlamında meta – kuramsal yaklaşım tarzında kendisini göstermiş, post – pozitivist ya da eleştirel biçimde gözlemlenmiştir. Ancak daha sonra sosyal inşacı yaklaşımın “akılcı” ve “varlık bilimine” uygun hipotezler ile deneye bağlı çalışmalar da yapılabileceği anlaşılmıştır (Aksoy, 2013: 38).

2.1.3 Konstrüktivizm ve Rol Teorisi

Yirminci yüzyılın son yılları, teori ve pratikte kültür ve kimliğin dramatik bir geri dönüşüne sahne olmuştur. Bu geri dönüş, Soğuk Savaş sonrası dönem uluslararası ilişkiler teorisinde de giderek ağırlığını hissettirmiş ve disiplinin baskın teorilerine karşı alternatif akımların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Soğuk savaş döneminin hakim teorisi Realizm/Neorealizm’in, soğuk savaşın sona ermesiyle, sistemde meydana gelen değişimi açıklamakta yetersiz kalması, disiplinde yeni bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Neorealizm’in sistematik ve maddi faktörlere vurgu yaparken, soğuk savaşın sona ermesinde etkili olan ve büyük ölçüde Sovyetler Birliği içinde meydana gelen değişimlere kayıtsız kalması, soğuk savaş döneminde bu teori üzerinde kurulan akademik uzlaşmanın da dağılmasına yol açmıştır. Pek çok teorisyen, maddi olmayan sosyal ve fikirselsel faktörlerin, bu değişimi açıklamada daha önemli olduğu konusunda görüş birliğine varmıştır (Schonberg, 2009: 7).

Kolektif olarak Konstrüktivizm olarak adlandırılan bu teoriler, uluslararası ilişkilerde fikirlerin ve normların önemini vurgulayarak, Realizm’in, devletlerin sadece tek bir kimliğe sahip (egemen, bencil ve güç peşinde koşan) olduğu varsayımını eleştirmişler ve Neorealizm’in aksine, sosyal yapıya vurgu yapmışlardır (Schonberg, 2009: 3).

Uluslararası ilişkilerde ve devletlerin dış politika davranışlarına Konstrüktivist açıdan bakıldığında, Neorealizm’in çizdiğinden çok farklı bir sonuç ile karşılaşılmaktadır. Her şeyden önce, Neorealizm’in objektif realiteler olarak tanımladığı çıkar ve güç kavramları tamamıyla inter – sübjektif bir niteliğe bürünmekte ve devletlerin sahip

olduğu kimliğe göre farklı Őekillerde tanımlanabilmektedir. İkinci olarak, yapıyı sosyal açıdan tanımlayan Konstrüktivistler, uluslararası politikanın temelde ortak anlam, fikir ve normlar tarafından Őekillendiđini savunmaktadırlar (Brysk, 2002: 268).

Bu anlatımlardan da anlaşılacağı üzere, Neorealizm ve Konstrüktivizm uluslararası politikanın niteliği, devlet davranışını yönlendiren faktörler, yapı ve çıkar konusunda çok farklı görüşlere sahiptirler.

Konstrüktivist yaklaşım uluslararası politikanın temelde devlet davranışları sonucu belirlendiğini, devletlerin rasyonel aktörler olarak görülebileceğini, devletlerin sistemdeki temel amacının hayatta kalmak olduğunu (yani güvenlik olduğunu), devletlerin birbirlerinin niyetlerinden tam olarak emin olamayacaklarını ve sistemin anarşik olduğunu kabul etmektedir. Fakat Konstrüktivistler, uluslararası sistemin hem maddi hem de kültürel öğeler içerdiğini belirterek, kültürel yapıların maddi yapılaraya nazaran önceliğe sahip olduğunu çünkü aktörlerin, nesnelerin onlar için taşıdığı anlama göre hareket ettiğini ve bu anlamların da sosyal olarak inşa edildiğini savunmaktadır (Wendt, 1996: 50).

Konstrüktivistlere göre kimlik, devletlerin çıkarlarının temelini oluşturmaktadır ve dolayısıyla da Konstrüktivist yaklaşımın merkezinde yer almaktadır. Eğer devlet kimliği devlet davranışının arkasında yatan en önemli faktör ise, burada sorulması gereken soru devletlerini bu kimliklerini nasıl edindikleridir. Çünkü devletlerin edindikleri kimlik, en başta kendilerini ve diğerlerini tanımlamalarına ve bunun sonucunda çıkarlarını belirlemelerine yardımcı olacaktır. Sistemik Konstrüktivistler bu noktada devletlerin sahip oldukları örgüt kimliği ve sosyal kimlikler arasında bir ayrım yapmaktadırlar. Örgüt kimliği, aktörü birey olarak inşa eden ve o aktöre özgü özelliklerin oluşturduğu kimliktir. Sistemik Konstrüktivistler, devletlerin örgüt kimliğini iç politikada kazandıklarını ve dolayısıyla da sistemik teori içinde yeri olmadığını savunmaktadırlar. Onlar için önemli olan sosyal kimlik ve bu kimliğin sistemik etkileşim sonucu nasıl oluştuğudur (Wendt, 1994: 385).

Sistemik Konstrüktivistlere göre, devletler etkileşime geçmeden bencil kimlik ve çıkar edinemezler, çünkü devletlerin çıkarı ancak bir kimlik edindikten sonra oluşur. Kimlikte sosyal bir olgu olduğundan, devletlerin birbirleri ile etkileşime geçmeden herhangi bir kimlik ya da çıkar edinmeleri söz konusu değildir. Çünkü devletler etkileşimden önce kendileri ve diğerleri hakkında bir algıya sahip değildirler. Dolayısıyla da içinde buldukları duruma ve diğerlerine bir anlam yüklemeleri aralarındaki etkileşimin doğasına bağlı olarak belirlenecektir. Bu durumda devletlerin ilk temas anı, etkileşimin daha sonra nasıl gelişeceğini belirleyeceğinden, Konstrüktivistler analizin önemli bir ögesi haline gelmektedir (Boyras, 2015: 428).

Rol teorisi 1920 ve 1930'lu yıllarda ortaya çıkmış ve temel konusu insanların davranış kalıplarını incelemek olan bir teoridir. Rol kavramı da tiyatrodan alınmış ve sonraları da sosyal psikoloji, sosyoloji ve antropolojide önemli bir yere sahip olmaya başlamıştır. Bu sosyal bilimler, rol kavramını, sosyal düzenin işleyişi ile o düzeni meydana getiren bireylerin davranış ve özellikleri arasında bağ kuran bir araç olarak kullanmaya başlamışlardır. Rol teorisinin dış politika analizine uygulanması ise son yıllarda dış politika analizlerinde tekrar gündeme gelmeye başlamıştır. Rol teorisinin, Konstrüktivist yaklaşım açısından önemi; ulusal kimlik ve dış politika arasındaki ilişkiyi kurmada kullanılabilir bir araç olmasından kaynaklanmaktadır (Li, 2009: 32). Bireyler toplumda nasıl belli roller üstleniyorlarsa, devletler de uluslararası sistemde belli roller üstlenirler ve duruma göre sahip oldukları rollerden birini oynamaya çalışırlar. Bu roller ya bilinçli olarak seçilmiş kaynağı iç politikada olan rollerdir, ya dış çevreye göre belirlenmektedir ya da her ikisinin bir birleşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Farklı zamanlarda ve koşullarda, devletlerin üstlendikleri roller farklılık gösterebilir. Rol kavramı, kimlik inşasının temelini oluşturmaktadır ve devletlerin dış politika davranışlarında önemli bir yer tutmaktadır. Ulusal rol algıları, diğerleri ile etkileşim yoluyla kimliği harekete geçirmede, test etmede ve geçerliliğini doğrulamada önemli bir işleve sahiptir. Fakat Konstrüktivizm ve rol teorisinin birleştirilmesi, özellikle bireysel düzey analizin terkedilmesi sonucun doğurabileceğinden, yapılacak ampirik ve teorik çalışmaların bu konuda dikkatli davranmasında fayda vardır (Ditmer ve Kim, 1993: 15).

2.2 1979 DEVRİM ÖNCESİ İRAN'IN DIŞ POLİTİKASI

İran'da gerçekleştirilen 1979 Devrimi sonrasında nasıl bir dış politika izlendiğini kavrayabilmek adına İran dış politikalarının devrim gerçekleştirilmeden önceki yapısını irdelemek gerekir. Öncelikle 1947 yılında başlayan Soğuk Savaş döneminde İran dış politikasında gündemde olan ve göze çarpan iki önemli durum vardır. Bunlardan birinci petrolün ülke ekonomisine katkısı ikincisi ise Basra Körfezinin stratejik durumu. Bahsi geçen bu hadiseler İran'ı dış dünya ile doğrudan bağlantılı tuttuğundan dış politikada daha saydam ve daha dışa dönük bir şekilde izlenmiştir (Maleki, 1995: 121).

Petrol konusu İran dış politikasında ulusal güvenliği içerisine alacak şekilde önemli bir yere sahiptir. Petrol kaynakları İran devlet yapısının en büyük ekonomik kaynakları arasında yer almakta, ancak ülke olarak petrol kazancına aşırı bağımlılık mevcut olduğundan diğer devletler bu durumu tehdit aracı olarak kullanabilmektedir. Kaldı ki İran'da çoğu zaman petrol konusu devletin yaşadığı zarar veya ekonomik krizlerin ana sebebi olarak görülmektedir (Heshmatzadeh, 1998: 3).

İran devrimi gerçekleştirilmeden önce ülke dış politikası daha çok Şah'ın kişisel ve dünya bakış açısına göre uygulanmıştır. Hayata geçirilen dış politikalar Muhammed Rıza Şah'ın yaşanan olayları çözümlemesi, ilişkilendirmesi ve güvenlik tedbirlerini yalnızca askeri açıdan ele alması şeklinde yürütülmüştür. Ülke dışına yönelik atılacak adımlar ve politikalar Şah'ın bireysel ilgi alanına girmekte ve bu tür konuları özellikle takip ettiği bilinmektedir. İran Devrimi hayata geçirilmeden evvel bir süre barış dönemi yaşanmış ve İran bu dönemi istediği rahatlıkta geçirmiştir. O dönem yönetimi elinde bulunduran Şah coğrafi ihtiyaçlar ile siyasi kararlar yönünden bir denge sağlamaya çalışmıştır. Buna bağlı olarak Batı ülkeleri ile samimi görüntüler çizerken, Çin ve SSCB ile diplomatik ve ticaretle sınırlandırılmış bir ilişki içerisinde kalmakla yetinmiştir. Güney Afrika ve İsrail ile ortak ticari projeler yürütülmüş, Arap ve Asya devletleri ile uluslararası iletişimini olumlu ve standart bir çizgide tutmaya çalışmıştır. Şah'ın yönetimde olduğu 1960'lı yıllarda İran dış politikası tutarlı ve dengeli bir ivme yakalamış, kendi ilkelerine bağlı kalarak dış politika uygulamaları standart bir şekilde sürdürülmüştür (Chubin, 1979: 20).

Esasında Muhammed Rıza Şah'ın 1960 yılından 1973 yılına kadar sürdürdüğü politikalar birbirine benzer ve birbirinin devamı niteliğindedir. İran yönetimini elinde bulunduran Şah, 1960'dan itibaren ve soğuk savaş döneminin yaşandığı süreçte savaşın iki büyük gücü ile de dengeli bir dış politika izlemiştir. Ayrıca İran'ın sınır güvenliği ve toprak bütünlüğü daima önceliği olmuştur. Ancak ülke ekonomisinin temel taşlarından olan petrol üretimi ve satışı konularında daha çok batı ülkelerin şirketleri ile çalışmayı tercih etmiştir. Petrol üretimi ve satışından kaynaklı ülke ekonomisindeki fahiş gelişme ve artış 1973 yılı itibariyle Şah yönetiminin toplumsal meselelere ve halka karşı duyarsızlıklar içerisine girmesine sebep olmuştur. Bu durum İran ülke ekonomisini zenginleştirse de; yolsuzlukların, enflasyonun ve israfın artmasına sebep olarak sosyal açıdan büyük zararlar yaşatmıştır (Ramazani, 1979: 829).

Şah yönetiminin genel tarzı “küstah” olarak bilinmektedir. Bu durum ile birlikte siyasal baskı ve ülke ekonomisine yönelik ortaya konulan eleştirileri ve sınırlandırmaları dikkate almamıştır. Bu şekilde Muhammed Rıza Şah kişisel zevklerini milletin talep ve beklentilerinden daha öncelikli görmüştür. Dış politikaya yönelik verilen ve uygulanan kararlarda yine kişisel keyfe göre alınmıştır. Şah yönetimi diğer devletlerin sınırlarını dikkate almadan tek taraflı bir şekilde İran devletinin güvenlik yapısını milli toprakların dışarısına taşımış ve hükümetin yıllık gelirin ortalama %25 kadarını savunma ihtiyaçlarına kullanmıştır (Clubin, 1979: 21).

Milli sınırları dışarısına çıkan ve milli çıkarlarını koruma çabasına giren Şah yönetimi iç istikrarı ve iç güvenliği dikkate almamaya başlamıştır. Tüm yaşananlara rağmen Muhammed Rıza Şah alınan kararların ve uygulanan politikaların eleştirilmesine dahi müsaade etmemiştir (Ramazani, 1979: 826).

İran Şah yönetiminin sorun teşkil eden bazı konulara ve kritik bölgelere hâkim olma çabası İran yönetiminin güdülenme problemini gündeme getirirken, o dönemlerde dünya gündeminde olan Umman, Somali, Hint Okyanusu ve Ortadoğu'da yaşanan olayların içerisine doğrudan girmesi İran Şah yönetiminin “Körfez Jandarması” olarak anılmasına neden olmuştur. Muhammed Rıza Şah'ın dış politikadan anladığı askeri güç, güvenlik kavramından anladığı ise silahlar olmuştur. Yaşanan her diplomatik sorun

askeri boyutlarda ele alındığından dış politika tamamen askeri nizamda çözümlenmiştir (Clubin, 1979: 21-22).

Muhammed Rıza Şah'ın uyguladığı dış politika ve yönetim şekli soğuk savaş yıllarına denk geldiğinden, tarzının bu nedenle askeri alana kaydığı söylenebilir. İran toprak yapısı soğuk savaş yıllarında komünist olan ve komünist olmayan devletleri ayıran Kuzey Sınır Bölgesi arasında kalmaktadır (Amirahmadi, 1993: 382).

2.3 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ

İran devlet ve yönetim şeklinin tamamen değişmesine neden olan 1979 İran İslam devrimi aynı zamanda Türkiye – İran ilişkilerini de net bir şekilde etkilemiştir. Devrimin gösterdiği en belirgin değişiklik Şahlık yönetimin yıkılarak yerine İslami bir rejimin başlaması olmuştur. 1979 İran İslam devrimi halkın desteği alınarak gerçekleştirilmiş gerek yirminci yüzyılın gerekse İslam tarihinin en güçlü ayaklanmasıdır. Hayata geçirilen devrim halk nazarında temel değerlerde, dokunulmaz yapı ve kişilerde, siyasi ve devlet kurumlarında, hükümet uygulamaları ve politikalarında soylu ve sert değişiklikler olarak görülmüştür. 1979 yılının Şubat ayında meydana gelen bu toplumsal patlama hem İran ülke yapısında hem de dünya devletleri açısından devrim olarak adlandırılmıştır (Dağı, 1998: 63).

Kaldı ki devrim kavramı “*belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişiklik*” olarak açıklanmaktadır. İran'da yaşanan bu İslami ve toplumsal hareketlilik için devrim kavramı yerinde bir tanımlama olmaktadır.

İran İslam Devrimine neden ihtiyaç duyulduğu, kimler tarafından nasıl hayata geçirildiği ve devrimin Türkiye – İran ilişkilerine yaptığı etkileri değerlendirebilmek adına önemli bazı konular alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

2.3.1 Devrimi Hazırlayan Etkenler

Din ideolojisi kapsamında ve o dine hatta mezhebe mensup din adamlarınca organize edilen ve hayata geçirilen İran İslam devrimi, tarihte “ideolojik devrimlerin” başarılı bir şekilde gerçekleştiği ender toplumsal hareketler arasında yerini almıştır. Elbette devrim öncesi İran toplumunda ve devlet yapısında yaşanan birtakım ekonomik ve siyasi etkenlerde bu ideolojik hareketliliğin gerçekleşmesini desteklemiştir. Dini örgütlenmelerin toplum tarafından karşılık bulması ve ülke genelinde yine toplumu ilgilendiren birçok sorununun devam etmesi devrim hareketini güçlendirmiştir. Temelde tek bir nedene bağlı olmaksızın birçok nedenin aynı zamanda bir araya gelmesi ile İran bu şekilde bir devrime sürüklenmiştir (Roy, 1994: 221).

İran toplumunda yaygın olan ve İslamiyet dininin mezhepleri arasında sayılan Şiilik, Peygamberin vefatından sonra halefi ihtiyacından ötürü doğduğu savunulmaktadır. Yaşanan bu durum siyasi bir anlaşmazlık ya da yine aynı dine mensup ancak Sünnilik olarak adlandırılan mezhebine karşı yürütülen rekabet sonucu gelişmiştir. Öyle ki; İran’da siyasi yönetimin yasal zeminde kurulması iktidarın Sünni – Şii ayrımından geçmesine dahi bağlıdır. Özellikle bu konuda sert ve keskin görüşlere sahip olan Şii mezhebi Müslümanların tarihinde Ömer ve Osman gibi halifelerin yönetimi gasp ettiğini savunan görüşlerde bulunmaktadır (Üşür, 1991: 34).

Şii mezhebi ve dolayısıyla İran toplumunun büyük bir çoğunluğu ve İran bilge din adamları meşru siyasi yönetimin Peygamber yeğeni ve damadı olan, dini bilgisi ile tanınan Ali’nin Müslüman toplumlarına liderlik edebileceğini ve hilafetin Ali’den gelmesi gerekliliğini savunmaktadırlar. Ali’ye yapılan haksızlıkları ve kurulan tuzakları siyasi tartışmalarda gündeme getiren Şii mezhebine mensup kişiler, Osman’dan hemen sonra halifelik makamına oturan Ali’nin bir suikast neticesinden ötürü bu düşünceleri güçlü bir şekilde sahiplenmektedirler. Tüm bu nedenlerden Şiilere göre Muaviye sonrası Ali’nin soyu İslam topluluklarında yasal siyasi iktidarın mirasçılarıdır (Hüseyin, 1989: 48-49).

Şii mezhebi yalnızca “imam” sıfatı taşıyan ya da dini bilgeliğini ispatlamış kişilerin yönetimlerini yasal görmektedirler. Yalnızca İran toplumunun genelinde değil, Ali sonrası birçok Şii toplumlarında bu düşünce hakim olmuştur. Bu duruma Sünni topluluklar ise Şiileri var olan İslami yasaları reddetme ile suçlamakta, dini bilgidaki eksikliklerinden ötürü İslamiyet’e tam olarak hizmet edemediklerini düşünmektedirler (Algar, 1988: 21).

Bununla beraber, gaiblik döneminde imamın olmayışının tam, adil ve şer’i bir düzenin artık uygulanamaz olarak yorumlanmasına yol açtığı da görüldü. Şiilikte genel olarak “sükût doktrini” olarak adlandırılan bu durum, de facto iktidarlara muhalefeti engelleyen ve siyasi pasifliği, sessizliği onaylayan bir durumun ortaya çıkmasına yol açtı. Şiilikteki bu gelişme, yakın tarihlere kadar, sahip oldukları ayrıcalıklı konumları korumak ve iktidara yakınlık nedeniyle çıkar sağlamak peşinde olan ulemanın davranışlarını açıklayıcı bir nitelik taşıdı (Üşür, 1991: 39).

Dolayısıyla, Şii tarihi, bu dönemde Sünni siyasal otoriteye hem karşı koymanın hem de onunla uzlaşmanın ikili geleneğini oluşturdu. Bu ikili durum Safevilerin Şiiliği İran’ın resmi devlet dini olarak kabul etmelerinden sonra yaşanan ve İran İslam Devrimiyle sonuçlanan gelişmelerde somut bir şekilde ortaya çıktı (Dağı, 1998: 39).

1800’lü yılların sonları ve 1900’lü yılların başlarında İran’ın gelişmeye başlaması toplum tarafından desteklenirken, 1960’lı yıllar ile başlayan dini düşüncelere baskıcı yönetim İran din bilginlerini tarihte ilk kez devlet yönetimine karşı harekete geçmesine neden olmuştur. Monarşi ile Şah Muhammed Rıza yönetimindeki İran bir dönem devlet gücünü Şii din adamlarına karşı acımasız bir şekilde kullanarak, tabanda kendisine yönelik patlamaya hazır bir enerji oluşturmuştur (Skocpol, 1992: 70).

Şah Muhammed Rıza yönetimindeki baskıcı güçlerin din adamlarına yönelik saldırılarının üzerine ABD ve İsrail ile yakınlaşma politikaları dini bilginleri ve radikal toplulukları daha da germiştir. İran içerisinde bulunan ve özellikle Batı devletlerinin egemenliği devrim hareketini çağırmaya başlamıştı. İran'da kendisini göstermeye başlayan toplumsal tepkiler ve din adamlarının çağrıları yalnızca Şah yönetimini değil, batı devletlerini de rahatsız etmiştir. Bu durumda radikal gruplar yalnızca mevcut siyasi iktidarı değil, birçok güçlü devleti de karşısına almıştır. Özellikle aşırı muhafazakar ve radikal grupların ülke değerlerinin ve kaynaklarının güçlü batı devletleri ile birlikte tüketildiğini ve bunun İslami ve milliyetçi düşünceye ters olduğunu savunan açıklamalar taraflar arasındaki çatışmayı artırmıştır (Keddie, 2003: 215-216).

1970'li yıllarda Şiilik, siyasal radikalizm ve aktivizm ile eş anlamlı hale geldi. Humeyni'nin de içinde bulunduğu bir grup din adamı köklü bir sosyal değişim ve devrim ile imamın rehberliğinde adaletin restorasyonunu öngören Şii söylemi yeniden aktivize etmeyi başardı (Dağı, 1998: 40).

Humeyni ve özellikle de genç bilim adamı Ali Şeriatı, daha önce "Sükûtçuluk" olarak bahsedilen, Şii pasifizmi ve bu pasifizmin nedenlerinden biri olan Mehdi'yi bekleme düşüncesini şehâdet ve cihat gibi temel Şii kavramlarının yeni yorumuyla devrimci bir anlayışa dönüştürdü. Hüseyin efsanesi, ulemaya, "şeytan", "çağın zalim Yezid'i" gibi sıfatları yakıştırmak Şah'a karşı koyma olanağı verdi. Dini törenlerin topluca yapıldığı kutsal günler, halkın haftada bir yaptığı dua törenleri ve ölenler için yapılan toplu cenaze merasimleri kendiliğinden kitlesel, siyasal eylemlerin yolu olarak ele alındı. Böylece, Şii doktrinin bu yorumu geleneğindeki başkaldırı ve protesto ruhunu kitlesel düzeyde yeniden ön plana çıkararak Şii siyasal hareketinin ve dolayısıyla İran İslam Devrimi'nin motoru yaptı (Skocpol,1992: 92).

Şah yönetimi devam ederken İran bölgesel anlamda güçlü bir devlet profiline sahip olmuştur. Ancak, halkın sosyal ve ekonomik durumuna ağır zararlar verdiğinin fark edememiştir. Şah Muhammed Rıza yönetimince hayata geçirilen ve uygulanan birçok politika İran İslam Devriminin zeminini hazırlamıştır.

1963 yılı itibariyle Şah yönetimi çok fazla araştırma içerisine girmeden ani bir şekilde modernleşme politikalarını uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar üç koldan yürütülmüştür. Birincisi laik ve dinden bağımsızlaştırılmış bir eğitim yapısı, ikincisi sanayileşme ve üçüncüsü güçlü bir ordu. Bu politikalar devlet yapısına işlenmeye çalışılırken halkın sosyal - ekonomik durumu ve beklentileri dikkate alınmamıştır. Uygulama geçildiğinde halkın yönetime karşı ortaya koydu tepki ve eleştiriler Şah yönetimi tarafından umursanmamıştır (Word Development Report, 1977: 282).

Yönetim yapısını ve toplumun hayat tarzını doğrudan etkileyen ve değiştiren Şah yönetimi politikaları uygulanırken devlet bütçesi güçlü bir ekonomiye sahiptir. Özellikle 1970'li yıllarda dünya genelinde petrol alanında yaşanan yüksek fiyat etiketleri İran'ın petrolden kaynaklı kazancını katlayarak artırmıştır. Bu durum Şah yönetiminin uygulamaya çalıştığı politikaların finansı için destek niteliğinde olmuştur. Elde edilen enerji satışına ilişkin gelirler o dönem belli bir plan ve hesaplamalara bağlı kalınarak harcanmamıştır. Özellikle elde edilen gelirler başta ABD olmak üzere birçok devletin Şah yönetimine gösterdiği tepki ve baskılardan ötürü savunma ve silah sanayine harcanmıştır. Askeri alana ve silah ticaretine yapılan büyük harcamalar ülke enflasyonunu da artırmıştır. Bu olumsuzluklar halka iyice yansımış, tabanda ekonomik gücü zayıf olan bireyler daha da sıkıntı içerisine girmişlerdir. Tarih 1975 senesini gösterdiğinde enflasyondaki oran ortalama %9,9 yükselmiştir. Devam eden 1976 senesinde ise bu oran %25,6 olarak kayda geçmiştir (Word Development Report, 1977: 282).

Yaşanan bu ekonomik olumsuzluklardan ötürü Şah Muhammed Rıza'nın siyasal ve ekonomik merkezileşme çalışmaları başarısızlık içerisine girmiştir. Şah yönetimi yaşanan bu olumsuzlukların muhatabı olarak ise yönetimi devamlı eleştiren ve engelleyen muhalifleri göstermiştir. Baskı uygulamaları daha artmış, hatta bir zamanlar Şah yönetimini askeri anlamda güçlenmesi yönünde destekleyen ABD bile baskıların ortadan kaldırılması için Şah yönetimi ile görüşmeler yapmıştır. Hatta insan haklarına aykırı tutumlar sergilenmesi ve baskıların azaltılmaması durumunda silah ve insani desteklerini çekeceklerine ilişkin uyarılarda bulunmuşlardır. Aslında ABD'nin ortaya koyduğu bu tutum tamamen uluslararası toplumun İran yönetiminin politikalarına karşı

verdikleri tepkilerden kaynaklanmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Şah yönetimi politikalarını sürdürmeye devam etmiş ve baskıları daha da artırmıştır. Ancak ABD'nin sergilediği tavır İran içerisindeki muhalif kişileri cesaretlendirmiştir.

Tüm bunların dışında devlet kurumlarında rüşvet ve yolsuzluk olaylarının artış göstermesi Şah yönetimini daha da sıkıntı içerisine sokmuştur. Şah Muhammed Rıza yönetime yönelik yapılan tüm muhalif yorum ve eleştirilere daha ağır yaptırımlar ile cevap vermiştir. Muhalefet bir şekilde susturulmuştur. Ancak bu durum muhalif kanadın halk içerisine yayılmasına ve toplumun örgütlenmesine sebep olmuştur. Şah yönetimine karşı toplumun tepkilerini ve hoşnutsuzluğunu dile getirecek bir siyasi ortam mevcut olmadığından, halk siyasi ortamdan uzaklaşmış ve Şah yönetimine olan bağlılıklar iyice zayıflamıştır (Dağı, 1998: 52-53).

Şah yönetiminin seküler eğitim, sanayileşme ve askeri alana yönelik izlediği politika ve ayırdığı yüksek bütçeler tarımsal anlamda yapılacak yatırımları ve tarım sektörünü de ortadan kaldıracak duruma getirmiştir. Kırsal alanda yaşayan kişiler ve köylülerin ekonomik alım güçleri kalmamıştır. Belli bir kesim zenginleşirken belli bir kesim yoksullaşmıştır. Doğal olarak şehirlere göçler başlamış ve kırsal kesimdeki aileler ekonomik güçlüklerini yeni iş alanlarında ortadan kaldırmaya çalışmışlardır. Şehirde sanayi sektörlerinde çalışan kent nüfusu ile kırsal alandan gelen, daha çok hayvancılık ve tarım işleri geçimini sağlayan ailelerde farklı siyasi partilere yönelmeler başlamıştır. Kent nüfusu "Tudeh" gibi sol kesim partileri desteklerken, kırsal ve köy nüfusundaki bireyler ise İslama yakın siyasi partileri desteklemiştir (Hooglund, 1980: 3-6).

Yaşanan ekonomik sıkıntıların ve olumsuzlukların sorumlusu olarak Şah yönetimi görülmektedir. Muhalefet grupları toplumda meydana gelen sıkıntıların sorumlusu olarak mevcut yönetimi göstermişlerdir. Bu gruplar yaşanan ekonomik ve sosyal sıkıntıların Şah yönetimi tarafından oluşturulduğunu, ancak tek yönetim tarzının ve yönetim odaklarının Şah yönetimi olmadığını, yönetime gelebilecek farklı siyasi tercihlerinde yapılabileceğine yönelik devamlı siyasi propaganda ve örgütlen çalışmalarını yapmıştır.

Şah Muhammed Rıza ise 1977 senesinde ülke içerisindeki baskısını daha da artırmıştır. Bu durum Şah yönetimini dünya gözünde muhalefeti ne pahasına olursa olsun susturmaya çalışan, diktatör, sert ve baskıcı bir rejim olarak göstermiştir. Bir yandan yönetime karşı toplum içinde birleşmeler gözükürken, bir yandan baskılar artmakta ve ülke ekonomik anlamda sorunlar yaşamaktadır. Tüm bunlar yaşanırken Şah Muhammed Rıza siyasi anlamda güç kaybederken, ağır bir kanser hastalığı bedenini sarmıştır ve derhal gözetim altına alınmıştır (Cottam, 1979: 3).

Şah yönetiminin ortaya koyduğu insan hakları suçlarına yönelik muhalif bazı isimler Birleşmiş Milletler Genel Sekreterine şikayet mektubu yazmıştır. Mektubun altında imzası bulunan kişiler arasında dönemin önemli muhalif isimlerinden Mehdi Bazargan, Bakhtiar, Ayetullah Zanjani, Sanjabi ve Marin Daftari bulunmaktadır. Mektubun içeriği özetle Şah yönetiminin sergilediği şiddet eylemlerini anlatmaktadır (Daneshvar, 1996: 96).

Şah yönetime muhalif olanlar uygulanan baskı ve yanlış politikaların müsebbibi olarak ABD devletini görmüştür. Çünkü Şah yönetimi bu baskı ve uygulamaları ilk olarak dış politikada göstermiştir. Daha sonra dış politikada ortaya konulan performans iç politikaya da yansımıştır. İran halkı Şah yönetiminin dış politikada ABD'nin kontrolüne girdiğini düşünmekte ve bağımsızlıklarının tehdit altında olduğu görüşünde olmuştur. Bunun dışında Şah yönetiminin sanayi alanında yaptığı yatırım ve harcamaların büyük bir çoğunda ABD'li muhataplar bulunmaktaydı. Sanayi alanında nitelikli yatırımların birçoğunda ABD'li çalışanlar mevcuttu. İran halkının büyük bir çoğunluğu ekonomik sıkıntılar ile uğraşırken ABD'lilerin bu topraklarda onlardan daha iyi şartlarda yaşaması toplumu oldukça fazla rahatsız ediyordu. Bu durum halkın tabanında ABD ve ona yakın tüm devletlere karşı bir nefret duygusunun başlamasına neden olmuştur. Kaldı ki Devrim gerçekleşikten sonra İran dış politikasında ABD ve müttefiklerine karşı olumsuz tutumların ortaya çıktığı görülecektir (Yazar, 2001: 16).

2.3.2 İslam Devrimi İdeolojisi

İslam inancı İran'da çok eskilere dayansa da, yakın tarihte İslami düşüncenin tekrar harekete geçmesi 1922 senesinde Ayetullah Kerim Hairi Yazdi'nin İran'ın Kum şehrine girişi ile birlikte olmuştur. İran bir yandan Şah yönetimi tarafından modernleşme politikaları yürütürken, bir yandan Hairi belli bir kesime İslami düşünceler ile hitap etmektedir. O dönem Hairi'nin ikamet ettiği ve sohbetlerini yaptığı Kum şehri İran'lı Müslümanlar tarafından değerli görülen ve ziyaret edilen bir yer durumdadır. Hairi Şah yönetimi ile karşı karşıya kalmamak adına çok dikkat çekmeden İslami faaliyetlerini yürütmeye çalışıyor, ancak bir gün Şah yönetiminden tepki alacağını bilerek sabır ile hareket etmek istiyordu. Ancak Hairi sohbetlerinde bir şekilde hükümetin uyguladığı politikalara yönelik eleştirilerini de ifşa ediyordu. Hairi bazı zamanlar Şah yönetimine şikâyet edilse de, kendi müritleri tarafından destekleniyor ve korunuyordu. Hairi Kum şehrinin desteğini arkasına almıştır. Ancak bu süreçte İslami kesimden Hairi'ye muhalif düşen kişilerden olan Ayetullah Humeyni ise Hairi'nin izlediği sabır ve tahammül politikasını yanlış buluyordu. Hairi'nin 1937 senesinde vefatı ile Hairi'nin önde gelen bazı öğrencileri tarafından bu sohbetler ve toplantılar devam ettirilmiştir (Martin, 2001: 109).

Şiiliğin on iki imam görüşlerini esas alan İslam Devrimi hareketi, toplumdaki dini bilgelerin yıllarca verdiği çabası sonucu hayat bulmuştur. İdeolojik düşünce ile hayata geçen İslam Devrimi, İran İslam Cumhuriyetini ortaya çıkarmış ve devletin temel yapısı da bu işlevler dikkate alınarak kurulmaya çalışılmıştır. Devrim, sistematik görüş birliği ve Şii din adamlarının tavsiyeleri ile gelişmiştir. Temelde dini yönetimi talep eden İran toplumu, yalnızca rejim değişikliği beklentisinden kaynaklı değil, ülke içerisine nüfuz etmiş ve emperyalist hareketliliklere karşı durabilmek adına da devrim mücadelesini vermişlerdir (Keddie, 1981: 201).

1940 ve sonrası İran devleti ortalama bir ülke olmaktan çıkarak; güçlü, merkezi yapısı kuvvetli bir devlet profili çizmeye başlamıştır. Bilhassa yaşanan birinci dünya savaşı ile birlikte o dönem yönetimi elinde bulunduran Rıza Şah güçlü devletlerin tehditleri altında kalmamak ve ülke menfaatlerini sağlayabilmek adına güçlü bir devlet yapısının olması gerektiği inancındadır. İran'da bir diğer görüş olan radikal İslam taraftarları Rıza

Şah'ın uyguladığı politikaları Batılılaşma ve İslami değerlerin kaybı olarak görmektedir. Hatta radikal İslamcılar devlet yönetimini batılı devletlerin güdümünde hareket eden bir kukla olarak görmüşler. Ülke içerisinde sorun olarak görülen bir diğer konu ise ekonomik kaynakların adaletli dağıtılmamasıdır. Bu durum kentler arasında gelişmişlik açısından farklılıklar meydana gelmesine neden olmuştur. İslam düşüncesinin hâkim olduğu ve Şah yönetimine muhalif olan radikal İslam düşünceli din adamlarının gelirleri, halktan toplanan zekât, fitre ve müritlerden alınan sınırlı bağışlardır. Din adamlarının yaşadığı ekonomik sıkıntılar onları o dönem Irak toprakları arasında bulunan ve Şii mezhebi için kutsal görülen bölgelere sürüklemiştir. Buna bağlı olarak Şii'liğin merkezi olarak bilinen Necef gibi kentler İran bölgesindeki Şii mezhebine ve İran'da din hizmeti ile uğraşan gruplara zarar vermiştir. 1940 senesi ile birlikte başta Humeyni olmak üzere Kum şehrinde din hizmeti ile uğraşan kişiler liderlik durumunun tekrar ele alınması gerektiğini ve Şii'liğin merkez yapısının kendilerince yürütülmesini birer avantaj olarak görmüşler. Bu bölgede ortaya konulan Şii'lik inancına göre lider tek ve müçtehitlerin başı durumunda olmalıdır. Bu din adamlarının düşüncesine göre İslamiyet içerisinde Şii'lik inancı mevcut gücü korumayı destekleyen ve onun devamlılığını sağlayan bir yapı olmalıdır. Ayrıca, Şii'lik diğer mezheplere göre net bir şekilde siyasal öğretiye sahiptir. Bu sebeplerden dolayı yine bu din adamlarına göre Şii'lik inancı ihtiyaç duyulan her dönemde siyasal iktidara ve yönetime alternatif bir düşünce yapısı üzerindedir. Hatta kendi yönetimlerinin tanrı nazarında meşru olduğu, diğer güç ve iktidarların ise geçerliliğinin olmadığını savunmaktadırlar. Bu düşünce inanç içerisinde ayrışmalara yol açarak İran ve Irak Şii'lerinin arasına mesafe ve soğukluk girmesine neden olmuştur. Her iki Şii yönetiminde birbirinin merkez şehir olduğunu reddedecektir (Muntazeri, 1991: 47-51).

1960'larda dini kurumların sıkı modernizasyon politikaları izleyen hükümetin saldırılarına uğramasıyla birlikte rejimin aşırılıklarına karşı eleştirilerin yükseldiği görüldü. Bu yıllarda, Pehlevi politikaları, devlet denetimini, daha önceden ulemanın egemenliğinde olan birçok alana yaymıştı. Bunun sonucunda İran eğitiminde ve toplumunda görülen çatallaşma modern laik elitler ve entelijansiya ile dindar zihniyetli ruhban arasında önemli bir kimlik ve görüş farklılığıyla sonuçlandı. İktidar giderek daha fazla Şah'ın ve laik, Batılılaşmış elitlerin elinde yoğunlaştıkça ulema-devlet ilişkileri

uzun, yavaş bir bozulma sürecine girdi ve ulema devlet içerisindeki gücünü yitirmeye başladı. Bunun sonucunda ulema giderek en önemli muhalefet kutbunu oluştururken buna zamanla dini ideolojiyi benimsemiş İranlı entellektüellerin muhalefeti de eklendi. Dolayısıyla, Şah'a karşı muhalefetin giderek artan oranda geliştiği 1960'lı ve 1970'li yıllarda hem ulema hem de dini ideolojiyi benimsemiş aydınlar arasında büyük bir entelektüel etkinlik gelişti. Gerek ulema gerekse aydınlar İran toplumundaki rahatsızlıkların kaynağının modernleşme ve batılılaşma veya hiç olmazsa bu ikisinin bazı yönleri olduğu konusunda fikirler geliştirdiler. Halk arasında "Batı çarpması" veya "Batı zehirlenmesi" (garpzede(gi)) denilen toplumsal bir hastalıktan söz edilmeye başlandı. Batızede tabiri, Batılılaşmakta olan bir toplumda kaybolan dinsel kültürel kimliğin, siyasal ve dinsel farklılıkları aşan ortak bir memnuniyetsizlik yarattığının bir ifadesi olarak oldukça etkili oldu. 1962 yılında Celâl Al-i Ahmet bu ismi taşıyan bir kitap yazarak Batizedeliğin kültürel tehlikeleri konusunda uyarılarda bulundu ve İran halkının kültürel köklerinin İslam'da olduğunu belirtti (Keddie, 1981, s.204).

Kimilerine göre İslam Devrimi'nin gerçek ideoloğu 1977 yılında ölen Şeriatî'ydî. Kimilerine göre ise Humeyni yalnızca devrimin lideri ve ideoloğu değil, aynı zamanda İslam Cumhuriyeti'nin temel taşı olan Velayet-i Fakih 56 kuramının yaratıcı fakihiydi. Gerçekte ise Humeyni ve Şeriatî'nin din ile ilgili yorumları birbirini tamamlamaktaydı. Kabaca, Humeyni'nin halk üzerinde, Şeriatî'nin ise daha çok laik eğitim görmüş aydın kesim üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Din okullarından yetişen bir din adamı olmasından dolayı Humeyni halka çok yakındı. Sade bir dil konuşuyor, halk tarafından kolayca anlaşılıyor ve benimseniyordu. Öte yandan, Şeriatî ise bir akademisyendi ve entellektüellerin anlayabileceği İslami sembolizm yolunu seçmişti. Humeyni ve Şeriatî'nin "popülist devrimci Şii" olarak tanımlanabilecek bu görüşleri toplumun farklı kesimlerini farklı boyutlarda etkileyerek İran İslam Devrimi'nin ideolojik cephesini oluşturdu ve devrim esas itibariyle bu iki liderin görüşlerinin kesişmesinden doğdu (Algar, 1988: 99).

Esasında İran'da her dönem dini eğitim veren birçok kuruluş olmuştur. İran'daki İslam inancına göre de uzun yıllardır Şii'lik inancı hâkim olmuş, dini ve siyasal propaganda da bu yönde yapılmıştır. Bu nedenle din adamları devlet yönetimi her daim elinde

bulundurmak istemiştir. İran Şii din adamları İslami açıdan yetiştiği gibi, politik ve siyasi anlamda da kendilerini geliştirdiklerinde Devrim sırasında halkın desteğini arkalarına almaları da kolay olmuştur. İran'da 1979 yılında olduğu gibi öncesinde de patlak veren siyasi ve yönetim olaylarına ilişkin hadiseler yine birbirinin devamı olan aynı düşüncede ki muhalif kişilerdir. Dağınık olan bu muhalif grup ve siyasi yapılanmalar bu kez Kum şehrinde yaşayan Ayetullah Muhammed Hüseyin Borujerdi'yi tercih etmişlerdir. Humeyni kendisini Kum şehrinde iken ziyaret etmeye başlamış, daha sonra bu ziyaretlerin sayısı artmıştır. Borujerdi İslami düşüncesi ile Şii kanadına çok fazla savaşçı kazandırmıştır. Politika ve siyasete düşkün olan Borujerdi halkın sıkıntıları ile ilgilenip, muhtaç olanlara yardım etmiştir. Radikal İslam düşüncesine ihtiyaç duyulduğuna inanan Borujerdi, İslam düşüncesi ve politik görüşleri neticesinde siyasi bir görünüm çizmiştir. Hatta birçok araştırmacı İran Devrimini Borujerdi'nin başlattığını düşünmektedir (Erkilet, 2004: 368).

2.3.3 Humeyni Örgütü ve Destekçileri

Şah yönetimi süresince din adamları ile devlet arasındaki kavganın en yoğun olduğu dönemlerden biri de 1963 ve 1964 senelerinde olmuştur. Hatta öyle ki devlet tarafından askeri kurumlar bu kavga içerisine sokulmuş, Hizb-i Millal-i İslami gibi gruplar da gerilla yöntemi mücadele içerisine girmiştir. Bu tür devlet dışı yapılanmalar İslami çevrelerden ve din adamların destek alarak, halk içerisinde etkin kitlelere ulaşmış ve bazı durumlarda birlikte hareket etmişlerdir. O dönem Humeyni silahlı örgütler ile işbirliği yapmaktan yana değildi. Her ne kadar Şah'ın kendisine, yönetimine ve politikalarına karşı olsa dahi, bu tür eylemlerin ortak paydada sonuçlanmayacağı savunmuştur. Bu şekilde sergilediği tutum dönem ve şartlar itibariyle oldukça zayıf kalmıştır. Oysa Humeyni'nin İran toplumu içerisinde özellikle 1960 ve 1970 yılları arasında gerçekleşen sosyalist ve komünist eylemlerinden dolayı yüksek kredisi mevcut olmuştur. Humeyni'nin Şah yönetimine muhalif olduğu ve eleştirdiği görülse de, siyasal anlamda ortaya koyacağı mücadele hazır değildi. Şu tartışılmaz bir gerçektir ki, o dönem Humeyni'nin İran toplumu içerisinde diğer din adamlarına kıyasla çok daha fazla aidiyeti mevcuttur (Martin, 2001: 174).

Şah yönetimine karşı eleştirileri ve söylemleri devam eden Humeyni, rejimin İslam karşıtı politikalar yürüttüğünü savunmuştur. Ayrıca, batı ile gereksiz samimi ilişkiler kurulduğunu savunan Humeyni, devletin güçlenmesi için ekonomik politikaları gözden geçirmesi gerektiğini belirtmiştir. Humeyni ekonomik anlamda güçlü olan pazar esnafını yanına çekerek, bu kitle ile iyi ilişkilerini artırıp desteklerini almaya çalışmıştır. Hali hazırda Şah yönetiminin izlediği politikalar neticesinde ekonomik anlamda güçsüz düşen esnaf Humeyni'nin yaklaşımına olumlu karşılık vermiştir. Humeyni söylemlerinde yürütülen yanlış politikalarla ötürü İran topraklarının batının bir pazarı haline geldiğini, bu durumun ülke esnafına olumsuz geri dönüşleri olduğunu vurgulamıştır. Hem ekonomik zayıflık hem de İran milliyetçiliğini tartışan esnaf uzlaşma sağlayabileceği ve sorunu çözebilecek bir kapı aramıştır. Bu durumda Humeyni söylemleri ile pazar esnafını etkilemiş ve gerekli desteği arkasına almıştır. Ekonomik gücü artan Humeyni toplum desteğini de arkasına alarak Şah yönetimine karşı olan söylemlerini daha da sertleştirmiştir. Bu süreçte Humeyni ve destekçileri teşkilatlanmış bir yapı görüntüsü çizmiştir.

2.3.4 Devrime Yakın Zamanda (1978 – 1979) Siyasi Ortam

Şah Muhammed Rıza Pehlevi dönemi İran dış politikası genel hatlarıyla İran'ın geçmiş dönemlerdeki (özellikle Kaçarlar ve Rıza Şah Pehlevi dönemlerindeki) deneyimlerinden farklılık göstermedi: Daha önce olduğu gibi, bu dönemde de İran dış politikası üzerinde önemli oranda bir dış güç etkisi hissedildi. Ancak, Soğuk Savaş'ın ve ABD-SSCB ideolojik mücadelesinin belirleyiciliği altında gelişen bu etki geçmiş dönemlere göre daha açık ve etkili sonuçlar doğurdu. Şah Muhammed Rıza SSCB'den İran'a yöneldiğini düşündüğü komünizm tehlikesine karşı ABD ile yakınlaşıp İran'ı dış politikada bu ülkeye bağımlı hale getirirken, İran dış politikasının Kaçar şahlarından itibaren uygulanan denge, tarafsızlık ve üçüncü güç politikası geleneğini değiştirdi. İran, ABD'nin ve Batı Bloku'nun Ortadoğu stratejisinin sözcülüğü görevini üstlenirken Şah, petrol gelirleri yardımıyla, İran toplum yapısını bu stratejiye uygun olarak dönüştürmeyi tasarladı. Şah'ın iç ve dış politikadaki hedeflerine ulaşmak için başvurduğu baskı tedbirleri İran içinde ve dışında Şah rejimine karşı sert tepkilerin gelişmesine neden oldu (Martin, 2001: 174).

İran'da toplumun sosyal sınıflara ayrıştığı bir dönemi içerisinde barındıran 1978 ve 1979 yılları, Şah yönetimi tarafından hayata geçirilen politikalar ile muhaliflere ve halka olan baskılar iyiden iyiye artırmıştır. Şah yönetimi gücünü ve baskısını hissettireceği kişilere 1954 senesinde kurulan ve gizli bir polis örgütü olarak bilinen SAVAK kuruluşu ile yapmıştır. Bu baskılar özellikle 1978 yılında her kesimce hissedilmiştir. Şah yönetiminin uyguladığı bu baskılar bir yandan muhalif grupların ve Humeyni'nin işine de gelmiştir. Çünkü tabandaki kitleler baskıyı hissettikçe kurtuluş için organize olmak daha kolay olmaktadır. Humeyni Şah yönetimi tarafından yapılan baskıları ABD'nin çıkarlarını korumak amacıyla yapıldığını savunmuştur (Keddie, 2003: 215-216).

İslami düşünceye sahip kitle ile halk 1978 ve sonrasında devrimci bir hareketi oluşturmuştur. Özellikle Humeyni ve destekçileri din özgürlüğü, ekonomik adaletsizlik, sosyal ve siyasal haksızlıklar gibi konuları daha çok ve daha açık bir şekilde dile getirmiştir. Muhalif kesim yapılan baskıların artık bir eziyete ve acımazlığa dönüştüğünü savunarak, İran halkı içerisinde kendisini Müslüman olarak adlandıran her bireyin ve her kesimin yaşatılan bu adaletsizliğe ve baskılara karşı çıkmasını ve direnmesini söylemiştir (Enayat, 1983: 162).

Şah yönetimine ilişkin yapılan eleştiriler ve Humeyni'nin ard arda gelen baş kaldırma söylemleri sonucunda, Şah Muhammed Rıza Pehlevi Humeyni'yi hedef göstererek toplum içerisinde propagandalar yürütmeye başlamıştır. Ancak bu durum toplum içerisinde beklediği desteği görmemiş, hatta Humeyni'ye olan sempatiyi de daha fazla artırmıştır. Genel destek bir anda Humeyni tarafına dönmüş, güç dengesi Şah yönetimi tarafında iken toplum içerisindeki tasarruflar bir anda İslam taraftarlarının safına geçmiştir (Bakkash, 1984: 22).

1978 senesinin son çeyreğinde Humeyni tarafından iki esas amaç ortaya konulmuştur. Bunların ilki, Şah yönetimi devrinin artık kapanacağı bilindiği için Şah yönetiminin yenilgisini ve ortadan tamamen kaldırılması adına hızlandırıcı politikalar üreterek, sürgün bulunduğu yerden destekçilerini stratejik olarak yönetebilmektir. İkinci önemli

amaç Şah yönetiminin devri sona erdikten sonra ilan edilecek İslam Cumhuriyetinin temel prensiplerini belirlemek. Ancak ikinci amacın hayata geçirilebilmesi için ilk amacın sorunsuz sonlandırılması gerekmektedir. Çünkü, İslam düşüncesine göre mevcut bir yönetim tamamen ortadan kalmadıkça, yeni bir yönetim meydana getirilemez. Her iki amaca ulaşıldıktan sonra Humeyni Şah yönetimi için hiçbir taviz vermeyecek, uzlaşma görüşmeleri ise yapılmayacaktır. Devrim mücadelesi ise Şah yönetimi tamamen ortadan kaldırılınca son bulacaktır. Birçok araştırmada; Humeyni stratejik olarak dava arkadaşları içerisinde güvendiği birkaç isim dışında hiçbir politikasını ve düşüncesini paylaşmamış ve yapılacak hamleler ile ilgili açık olmamıştır (Martin, 2001: 176).

Esasında 1978 yılının sonlarından itibaren Humeyni'nin işini kolaylaştıran birçok etken mevcut olmuştur. İslami taraftarlar ve halkın büyük çoğunluğu Şah yönetimi tarafından uygulanan sert, baskıcı ve zulme varan politikalardan dolayı bir ayaklanma hareketi için hazır beklemektedir. Ayrıca Şah yönetiminin batılı ülkelere bağlı kalarak uyguladığı dış politikalar ve ekonomik dengesizlik nedeniyle İran toplumunun farklı görüşlerine sahip kitlelerinde ortak bir gönül kırgınlığı mevcuttur. Buna benzer olumsuzluklar nedeniyle genel algı yönetim değişikliğinin zaruri olduğu yönündedir. Bahsi geçen etkenler Humeyni'nin rejim değişikliği yönündeki çalışmalarını kolaylaştırmıştır. Humeyni'nin ve İslam taraftarlarının görüşü ve yeni kurulması istenen rejimin İslam'ı yükseltmesi, iç ve dış tüm politikalarda tam bağımsızlık ve zulüm eden mevcut yönetimin tamamen tarihe karışmasıdır (Martin, 2001: 151).

2.3.5 1979 İran İslam Devriminin Gerçekleştirilmesi

İran Devrimi'nin fitilini 8 Eylül 1978 tarihinde yaşanan kanlı bir devlet katliamı ateşlemiştir. Muhalif bir gösteride asker ve polis eliyle halka ateş açılmış, birçok insan ölmüştür. Resmi yapılan açıklamada ölü sayısı 300 olarak bildirilse de, bu sayının 3 ila 5 bin arasında olduğu düşünülmektedir (Tülümen, 1999: 67).

Karşıt görüşlerin söylemleri silahlı çatışmalara dönüşmüş, 1979 senesine doğru gidilirken ülke de iç savaş ortamı hissedilmeye başlanmıştır. Humeyni ilk olarak Irak'ın Necef şehrine sürgün edilmiş, daha sonra İran – Irak uyuşmazlıkları dikkate alınarak ikinci kez Paris'e gönderilmiştir. Humeyni sürgün gittiği yerden destekçilerine müzik kasetleri hazırlayarak yapmaları gerekenleri iletmıştır. İran içerisine gizli yollarla giren bu kaset örnekleri çoğaltılarak tabana ulaştırılmıştır. Bu şekilde İran'da devrim resmen hayata geçirilmiştir (IranChamber, 2009: 1)

Siyasi anlamda yaşanan gerginlik ve çatışmaların üzerine birde kamu ve banka çalışanlarının eylemleri Şah yönetiminin daha fazla güç kaybetmesine neden olmuştur. Kamu ve banka çalışanları düzenledikleri grev ve iş bırakma eylemleri sonucunda ülke ekonomisini durduracak konuma getirmiştir. Bilhassa Merkez Bankası eylemleri ağır zararlara neden olmuş, halk ise 400'e yakın bankayı döküp yıkmıştır (Tülümen, 1999: 89).

Yapılan grev ve iş bırakma eylemlerinde banka çalışanları Şah'ın yakın çevresi ve akrabalarından oluşan yaklaşık 178 aile bireylerinin ülkede yaşanan olayların başlaması ile birlikte son üç ayda toplam 1 milyar sterlin nakit paranın yurtdışına kaçırıldığını belirtmiştir. İlk olarak ailesini yurtdışına kaçıran Şah, sonrasında kendisinin sürgün hayatı için İsviçre ve diğer bazı banka ülkelerinde bulunan yüksek miktarda nakit parayı Amerika'da bulunan kişisel banka hesaplarına aktarmıştır. Bunlar dışında da Şah yönetimi içerisinde bulunan birçok güç mekanizması da İran devlet hazinesinde mevcut değerleri yağmalamıştır. Kamuda yaşanan iş bırakma ve grev eylemleri bankalardan sonra sağlık, sanayi, ulaştırma ve haberleşme alanlarında da yaşanmıştır (Milani, 1994: 76).

Ülkede yaşanan iş bırakma ve grev eylemleri neticesinde İran ekonomisi dibi görmüş, Şah yönetimi ise büyük ekonomik sıkıntılar içerisine girmiştir. Petrol üretimi yapılamaz olmuş, petrol alıcısı ülkeler yaşanan kriz karşısında çaresiz kalmış, üretilen petrol iç ihtiyacı dahi karşılamamıştır. Çok kısa bir süre zarfında İran ekonomisi ve sosyal hayatı durma noktasına gelmiştir. Ayrıca ilaç ve gıda sektörlerinde de ithal edilen ürünler gümrük dışına çıkartılmamıştır (Kurzman, 2004: 69).

Şah yönetimi ülkede meydana gelen olaylar neticesinde rejimi tehdit eden unsurlara yönelik baskılarını artırmıştır. Sebepsiz tutuklamalar, göz altına alma işlemleri ve yargılamalar daha yoğun yaşanmıştır. Medya kuruluşlarına kısıtlamalar getirilmiş, bir çok bölgede sokağa çıkma yasakları ilan edilmiştir. Bu tedbir ve uygulamalar olayları durdurmak yerine eylemleri daha çok artırmıştır. Şah yönetimi taraftarları sindirilmiş, muhalif gruplar birleşerek Şah rejimine karşı direnmiştir. Şah yönetiminin taban içerisinde destek bulacağı çok fazla kitle kalmamıştır. İran içerisinde yaşanan kargaşa uluslararası gündeminde konusunu oluşturmuştur. Yaşananların dünya ekonomisini ve Ortadoğu bölgesini olumsuz yönde etkileyeceği yönünde ortak bir görüş hâkimdir. Şah yönetimi ülke içerisindeki otoritesini tamamen kaybetmiş ve rejim her geçen gün güç kaybetmiştir. Bunun karşılığında muhalif gruplarda halk desteğini alarak daha da güçlenmiştir. İran'da Şah yönetimi son günlerini yaşarken Şah Muhammed Rıza Pehlevi 16 Ocak 1979 günü İran'dan kaçmıştır (Seliktar, 2000: 71).

Şah yönetiminin iktidardan düşürülmesi ve Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin İran'dan kaçması ile birlikte 1979 yılının Şubat ayında Bakhtiar bazı üst rütbeli askerlerden oluşan kurul ile geçici bir hükümetin başbakanı olmuştur. Ancak, bu hükümette yaşanacak devrim hareketini bilmekte ve bunu engelleyebilecek bir güce sahip değildir (Baktiar, 1982: 147).

Başbakanlık görevinde bulunan Bakhtiar bu görevi sürdürmekle büyük risk içerisinde olduğunun farkındadır. Aslında o dönem toplum içerisinde bu düşünce ortak bir görüştür. Ancak halkın desteğini almak isteyen Bakhtiar öncelikle ABD olan ilişkilerini sınırlandırmış ve Amerika ile olan askeri sözleşmeleri gözden geçirerek silah alımlarını sonlandırmıştır. Ayrıca İsrail ve Güney Afrika ile olan petrol satış sözleşmelerini de iptal etmiştir. Siyasi gerekçelerle tutuklanan kişilerin serbest bırakılacağını ilan ederek CENTO içerisinde artık yer alınmayacağını da açıklamıştır. Halkın büyük antipati duyduğu ve Şah yönetiminin kurmuş olduğu, bir çok insanın ölümüne sebep olan SAVAK kuruluşunun da lav edileceğini beyan etmiştir. Ancak bu taahhütler için çok geç kalınmıştır (Arı, 1992: 162).

İran ordusu bir taraftan iç meselelerde yaşanan olayları dizginlemeye çalışırken, bir yandan da siyasi anlamda görüş bildirmeme çabası içerisindeydi. Humeyni'de ordunun siyasi bir taraf olmaması gerektiği yönünden açıklamalarda bulunarak orduyu karşılarına almak istememiştir. Bu nedenle Humeyni ve destekçileri muhalif eleştirilerde bulurken daha çok Şah yönetimini hedef almış, orduya övücü söylemlerde bulunmuştur. Bu şekilde hem Humeyni ve ordu arasında bir bağ oluşturulması planlanmış, hem de Şah yönetimi ve ordu arasındaki ilişki kopartılmak istenmiştir. Başbakan Bakhtiar ise orduyu muhaliflere karşı kullanmaktan kaçınmış, iç savaşı tetikleyecek söylem ve eylemlerden uzak durmuştur. Şah ülkeden kaçana kadar Fransa'da sürgün olarak yaşayan Ayetullah Humeyni 1 Şubat 1979 senesinde ülkesine dönmüştür. İran'a giren Humeyni ilk açıklamasında mevcut hükümetin meşru olmadığını, Bakhtiar ve yönetiminin derhal istifa etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Humeyni bu açıklama sonrasında 5 Şubat 1979 günü ülke yönetimin kontrol edecek bir hükümet görevlendirmesi yapmıştır. Bu hükümet başına da Mehdi Bazargan getirilmiştir. Ancak, Bakhtiar başbakanlığındaki hükümet ise henüz istifa etmediğinden ülke içerisinde birden fazla hükümet yer almıştır (Algar, 1981: 34).

Siyasi açıdan ortaya çıkan iki farklı yönetim toplumu ayrıştırmıştır. Muhalif İslamcılar Humeyni açıklamaları doğrultusunda Mehdi Bazargan yönetimini dikkate alırken, asker ise Bakhtiar yönetimine göre hareket etmiştir. Ancak bir süre sonra siyasal yönetimde bölünmeler hissedilir boyuta ulaştığında toplumun keskin desteği askeri etkisi altına almış ve ordu içerisinde Humeyni destekçileri çıkmaya başlamıştır. Daha sonra 11 Şubat 1979 günü ordu siyasi yönetime tarafsız kalınacağı açıklamasında bulunarak askeri yapısı içerisinde kalmayı tercih etmiştir. Nihayetinde 30 Mart 1979 günü gerçekleştirilen referandum neticesinde 1 Nisan 1979 tarihinde İran İslam Cumhuriyeti resmen ilan edilmiştir (Algar, 1981: 35).

2.3.6 İran İslam Devriminin İslam Dünyasına Etkileri

İran topraklarında 1979 senesinde gerçekleşen İslam Devrimi ve sonrasında gelen radikal İslamcı Şii yönetimi kabul edilmelidir ki, Ortadoğu bölgesinde ve Dünya'da dengelerin değişmesine ve önemli sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle devrimin ilk yıllarında devrimci ruhu ve toplumlardaki itici gücü ön plana

çıkaran İran rejimi; devrim ihracı politikaları ve terör faaliyetleri gösteren grupları çıkarları doğrultusunda desteklemesi gibi nedenlerden ötürü bölgesinde olumsuz siyasi sonuçlara neden olmuştur. Yaşanan İslam devrimi Batı'nın insanlara dayattığı ve günlük yaşamı idare eden sistemine karşı alternatif bir yönetim olarak da ortaya çıkmıştır. Görüldüğü üzere İran İslam Devrimi yalnızca bölgesinde değil, Doğu ve Batı'nın güçlü devletleri içinde bir tehdit olarak yorumlanmıştır (Kepel, 2001: 69).

Özellikle birinci ve ikinci dünya savaşları sonrasında din kavramının siyasi ve toplumdaki farklılık yaratan etkisinin bittiği görüşleri konuşulmaya başlandığı sırada, Ortadoğu bölgesinde söz sahibi ve güçlü bir orduya sahip bir ülkede yaşanan İslam devrimi, dine yönelik değişim taleplerin belirleyici sonuçlar doğurabileceğini göstermiş ve Ortadoğu bölgesinde çıkarları doğrultusunda politika üreten güçleri oldukça rahatsız etmiştir. İran'da yaşanan hadise bölgedeki ve dünyadaki birçok Müslüman topluluklarının kendi ülkelerinde aynı durumu gözlerinin önüne getirmesine neden olmuştur. Başarı ile sonuçlanan devrim, yalnızca İslami ve rejim değişikliği hareketi olarak görülmemiş, tüm dünyaya yeni bir düzen ile yönetilme alternatifi de sunmuştur. Batı devletlerinin Müslüman topluluklarına ısrarla dayattığı “modernleşme” süreci ağır bir darbe almış ve bu topluluklar İran devrimini uzun yıllar gündemde tutmuştur (Bulaç, 1996: 21).

Devrim sonrası İran'ının, çoğunluğu Ortadoğu'da faaliyet gösteren İslamcı hareketler üzerindeki gerek teorik gerekse pratik alandaki etkisi kısa sürede bir realite haline geldi. Devrimin zaferinden aylar sonra, etkileri İslam dünyasındaki değişik ideolojik gruplar üzerinde ve pek çok Şii nüfuslu ülkede çeşitli radikal gruplar ve özellikle de öğrenciler arasında büyük oranda hissedildi (Keddie, 1995, s.119).

İran'da İslami bir rejim kurulması, kaçınılmaz olarak Irak, Lübnan ve Körfez ülkelerinde Şii-militan bir dalganın ortaya çıkmasına yol açarken aynı zamanda Arap dünyasında Sünni köktenci grupların devrimci faaliyetleri için de bir ilham ve güç kaynağı oluşturdu. 1979'dan itibaren, güneydoğu Asya'dan Siyah Afrika'ya, bazı sosyalist ülkelerdeki Müslüman kökenli halklardan Batı Avrupa'daki göçmen işçilere kadar İslam dünyasının her tarafından genç militanların yolu Tahran'dan geçmeye

başladı. Bu nedenle bir kısım görüşe göre de; daha ilân edilir edilmez İslam Cumhuriyeti, Siyasal İslam'ın (yeni) Mekke'si olup çıktı (Balta 1994: 75).

İran İslam Devrimi başarısı İslam devletlerinde bazı yeniliklere neden olmuştur. Örneğin, İslam Konferansı Örgütü kurularak, gerek enerji kaynakları gerekse İslami liderlik sıfatı nedeniyle bölgede ve İslam ülkelerinde Suudi Arabistan'ın gücünü oldukça fazla sarsmıştır. Bunun dışında İran'da yönetimi ele geçiren rejim İsrail karşıtı açıklamaları, Kudüs meselesi ve Filistin sorunu gibi Müslüman topluluklarını ilgilendiren ve etkileyen birçok konuyu uluslararası alanda gündeme getirip sert ve net açıklamalar yaparak Arap ülkelerinde büyük sempati kazanılmasını sağlamıştır.

Bu nedenle, İran İslam Devrimi'yle birlikte, Ortadoğu'da özellikle 1967'den itibaren Arap milliyetçiliği (Nasırizm) ve popülizminin başarısız kalmasından sonra ortaya çıkan güç boşluğunu doldurma iddiasında olan ve giderek radikalleşen İslamcı hareketler İran deneyimini de örnek alarak hızla siyasallaştı. Bu hareketler dünyevi sorunları da çözebilecek bir model olarak ön plana çıkarken aynı zamanda bölgede etkinliğini yitirmiş olan milliyetçi güçlerin "anti-empyralist" mücadelesini de devraldılar (Dağı, 1998: 17-36)

Her ne kadar İran İslam Devrimi Şii-İslamcı bir hareket olsa da, yeni ve alternatif bir yaşam tarzı sunma iddiası nedeniyle dünyanın pek çok bölgesinde Sünni-İslamcı hareketlere genel anlamda ivme kazandırıcı bir etki yarattı. İran İslam Devrimi'nden sonra, anti-empyralist ve radikal görüşleriyle tanınan Mısırlı teorisyen Seyyid Kutub, Pakistanlı Ebul-âla Mevdudi, Cezayirli Malik bin Nebi gibi Sünni İslamcıların görüşleri dünyada ve Ortadoğu'da yeniden düşünölmeye ve tartışılmaya başlandı. Mısır, Tunus, Cezayir gibi pek çok İslam ülkesinde İslamcı gruplar Humeyni yanlısı olarak ama bir yandan da Sünni kimliklerini kullanarak faaliyete geçtiler.

Bununla birlikte, İnan'daki devrimi en çabuk ve kolaylıkla algılayabilenlerin Irak'taki, Bahreyn'deki, Suudi Arabistan'ın petrol üreten doğu bölgesindeki ve Lübnan'daki Őiiler olduğu görüldü. Ortadoğu'daki Őiiler, hem yaşadıkları bölgelerin Ortadoğu'nun en hassas ve stratejik özellikler taşıyan bölgeleri olması ve hem de tarihi mücadeleci gelenekleri nedeniyle İnan İslam Devrimi'nin iklimini tüm bölgeye yaymada başrolü oynadılar (andar, 1988: 33-35).

2.4 İRAN DEVRİMİNE TÜRKİYE'NİN TEPKİSİ

İnan Devrimi gerçekleştiğinde uluslararası platformda İnan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bozulacağı düşünülmüştür. Ancak, devrim gerçekleştikten ve yönetim değiştikten sonra ilişkilerde herhangi bir sıkıntı yaşanmamıştır. Türkiye İnan'da yaşanan devrim hareketini halkın desteğini ile gerçekleşen meşru bir yönetim değişikliği şeklinde değerlendirmiştir. İnan'da devrim yaşanırken Türkiye devrimin kendisine ve devrimi gerçekleştirenlere ılımlı ve ll bir şekilde yaklaşmıştır. Türkiye resmi ilişkiler için İnan İslam Devriminin gerçekleşmesini ve kendi ilerinde kabul görmesini sonuna kadar beklemiş, ilk açıklamalar İnan'da geçici hükümet kurulduktan sonra yapılmıştır. Türkiye'de o dönem Başbakanlık görevinde bulunan Bülent Ecevit İnan'a tebrik mesajlarını iletmiştir ve 13 Şubat 1979 günü Türkiye resmi anlamda İnan İslam Cumhuriyetini ve yönetimini tanımıştır. Şah yönetiminden sonra İnan dünya gündeminden uzaklaşarak kendi içerisine çekilmiş ve Sovyetler Birliğine yakınlaşmalarını frenleyebilmek adına Türkiye bu şekilde bir tutum sergilemiştir. Kaldı ki o dönem Türkiye ile İnan arasında önemli ticari anlaşma ve ilişkiler mevcuttur (Yılmaz, 1997: 86-87).

Türkiye genel olarak İnan'da yaşanan hadiseleri ülkenin kendi iç meselesi ve İnan'ın kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkelerine bağlı kalınması şeklinde yorumlamıştır. Ayrıca, İnan'ın g kaybetmesi ve istikrarsızlaşmasını Türkiye sınırlarında güvenlik tehditlerin oluşabileceği şeklinde değerlendirmiştir. Bu nedenle İnan'ın kendi içerisinde dahi olsa güç kaybı yaşaması Türkiye'yi doğrudan etkileyebilir ve ağır sonuçların doğmasına neden olabilirdi. Hatta İnan İslam Devrimi ile birlikte Türkiye'nin coğrafi ve stratejik değeri tekrar gün yüzüne çıkmış, yaşanan bu devrim Türkiye açısından olumlu bir sonuç olarak kabul grmştir (Bleda, 2000: 107).

2.5 HUMEYİNİ DÖNEMİ İRAN İSLAM CUMHURİYETİNİN DIŞ POLİTİKA ANLAYIŞI

İran İslam Devrimi'nin zafere ulaşmasından sonra Humeyni'nin ülkeye dönmesini takiben, onun talimatıyla Mehdi Bezerger'in başkanlığında 11 Şubat 1979 tarihinde geçici bir devrim hükümeti kuruldu (Limbirt, 1995: 50).

Ülkede yaşanan iktidar mücadelesine ve radikal din adamlarının ılımlı yönetime karşı iyice sertleşmesine rağmen, devrimin artık bir realite haline gelmesi ve geçici devrim hükümetinin Bezerger'in toplayıcı kişiliği etrafında iç ve dış aleme karşı ılımlı mesajlar vermesi gibi nedenler devrim hükümetinin kısa bir süre içerisinde pek çok dünya ülkesi tarafından tanınmasını sağladı. Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist ülkeler ile Libya ve Pakistan devrim hükümetini ilk tanıyan ülkeler olurlarken, bunları, Türkiye, Irak, Cezayir, Tunus, Ürdün, Suudi Arabistan, Bangladeş, İsveç, Hollanda, Yunanistan, Lübnan, Güney Kore, Katar, Suriye, Afganistan ve Hindistan gibi ülkeler takip etti. Devrimin gerçekleşmesiyle beraber Ortadoğu'da çok önemli bir müttefikini kaybeden ABD yeni İran hükümetini 16 Şubat 1979 tarihinde resmen tanıdı (Wright, 1989: 52).

Sovyetler Birliği ve ABD yönetimlerinin yeni İran hükümetini hemen tanımalarının nedeni Soğuk Savaş'ın bir gereği olarak İran üzerinde nüfuz mücadelesi vermeleri idi. ABD uzun zamandır, bölgede SSCB'ye karşı önemli bir üs ve Ortadoğu'yu ve Ortadoğu petrollerini denetlemek için ileri bir karakol olarak kullandığı İran'ı bir başka güce kaptırmamak için; Sovyetler Birliği ise ABD'nin İran'daki nüfuzunu kırmak için uğraşıyordu. Rejim değişikliğinin kaçınılmaz bir zorunluluk olarak algılanmasıyla beraber iki güç de artık Şah'ın iktidarda kalıp kalmamasının bir anlamı olmadığını düşünmeye başladı. Bundan sonra artık mühim olanın yeni gelenlerle iyi ilişkiler kurmak ve devrimden sonra ortaya çıkan kaos ortamını kendi çıkarlarına göre yönlendirmek olduğunu düşünen ABD ve SSCB yönetimleri bu nedenle, yeni İran rejimini hemen tanıdılar (Tülümen, 1998: 60-61)

Humeyni ile birlikte gelen İran İslam Devrimi sonucunda ülkenin dış politika stratejileri küresel ve ideolojik yönden belirgin değişiklikler yaşamıştır. Özellikle bölgesinde mevcut gücünü koruyan ve tutucu bir profil görüntüsü sergileyen İran devleti, yaşanan devrim sonrasında daha radikal ve gelişime açık bir görüntü çizmeye başlamıştır (Çetinsaya, 2002: 296).

İran dış politikasında yaşanan değişiklikler ve gelişmeler Şah yönetiminin ülkeden kaçıışı ve Humeyni'nin yönetime gelmesi ile birlikte hissedilmeye başlanmıştır. Humeyni tarafından göreve getirilen Bazargan ilk olarak “dışarı ile bağlantıların durması” ve “bağımsızlık” gibi kavramlar üzerinden dış politika anlayışını hayata geçirmiştir. Buna bağlı olarak, ülke içerisinde yer alan Amerikan gücünü sona erdirmek ve ilişkileri eşitlik ilkesi üzerinden yürütmek adına çalışmalara başlanmıştır. Şah yönetiminin sona erdiği 11 Şubat 1979 günü üzerinden bir gün geçmesi ile birlikte İran CENTO teşkilatlanmasından ayrıldığını tüm dünyaya ilan etmiştir. Humeyni yönetimi 1979 yılının Kasım ayında ise Sovyetler Birliği ile İran arasında 1959 senesinde yapılan savunma anlaşmasını ve 1921 senesinde Sovyetler Birliği ile İran arasında imzalanan dostluk anlaşmasının 5 ve 6. maddelerini hükümsüz kıldığını ve iptal ettiğini duyurmuştur (Arı, 1998: 144 – 145).

Yaşanan devrim sonrasında ortaya konulan yeni dış politika siyaseti ABD'yi oldukça kötü etkilemiştir. İslam devrimi gerçekleşmeden önce İran ABD'nin Ortadoğu bölgesinde stratejik ve ekonomik ortağı idi. Ancak yaşanan gelişmeler okları tamamen tersine çevirmiştir. Siyasi ve ekonomik ortaklığın bitmesi bir yana, ABD yıllardır bu bölgeye yapmış olduğu milyar dolarlık yatırımlarının ne olacağını tartışmaya başlamıştır. Şah tarafından petrolden elde edilen gelirin çok büyük kısmı Amerikan silah sektörüne aktarılıyorken, devrimden sonra ilişkilerin sonlandırılması ve devam eden yatırımların akıbeti ABD yönetimini kaygılandırmıştır. Diğer dünya devletleri ise Humeyni tarafından göreve getirilen Bazargan'ın açıklamış olduğu “dışarı ile bağlantısızlık” ve “bağımsızlık” politikalarını tartışmakla meşguldüler (Arı, 1998: 145).

O dönem Tahran farklı bir olay ile yine dünya kamuoyunun dikkatini üzerine çekmiştir. İslam devrimi ile yönetimden düşürülen Şah, hastalığının tedavisi maksadıyla Amerika topraklarına çekilmiş, bu durum karşısında İran'da bulunan ABD elçiliğine baskın düzenleyen radikal bir öğrenci grubu Amerikalı 52 kişiyi rehin alınmıştır. Rehin alma eylemini gerçekleştiren grubun iki önemli talebi olmuştur. Bunlardan birincisi devrik Şah'ın ülkesine iade edilmesi, ikincisi ise İran'da gerçekleştirilen devrim sonrasında Amerika'nın almış olduğu karar sonucunda dondurulan İran'a ait mal varlıklarının serbest bırakılmasıdır. Tahran'da gerçekleştirilen bu eylem Viyana Konvansiyonu yabancı özel görevli kişilerin güvenliğinin sağlanması ilkesine aykırı olsa dahi, Humeyni tarafından da desteklenmiştir. Rehin alınan Amerikalıların İran topraklarında ajanlık faaliyetlerinde bulduklarına ilişkin deliller kamuoyu ile paylaşılırken talepler yerine getirilmeden rehinelere salıverilmeyeceği sürekli dile getirilmiştir. Yönetimde olan Bazargan ise rehin alınan kişilerin şart koşulmadan serbest bırakılmasını istemiş, ancak bu istek kabul görmeyince görevinden istifa etmiştir (Arı, 1998: 145).

Rehine krizi için görüşmeler devam ederken, Amerikan yönetimi rehinelere kurtarabilmek adına askeri bir operasyon düzenlemeye karar vermiş, ancak işler planladıkları gibi gitmemiştir. 1980 yılının Nisan ayında rehinelere hâlâ radikal grubun elinde bulunmakta ve diplomatik görüşmeler sonuç vermemektedir. Bu nedenle Amerika askeri operasyon için düğmeye basmış, Meşhed bölgesinde aktif olmayan bir havaalanına askeri çıkarma yapılmıştır. Operasyon planına göre kurtarılan rehinelere helikopter ile bölgeden uzaklaştırılacak daha sonra hazır edilen uçağa transferleri sağlanarak İran bölgesi dışına götürülecektir. Fakat operasyon esnasında meydana gelen bir kum fırtınası helikopter pilotunun görüş açısını engellemiş, rehinelere kurtarılamadan pervanesi uçağa çarpan helikopter düşmüştür (Çekirge, 1997: 160).

Olay gün yüzüne çıktıktan sonra İran ve Amerika ülkeleri içerisinde büyük tepkiler meydana gelmiştir. Ortaya konulan başarısız operasyon ABD için büyük bir kayıp olduğu gibi gurur kırıcı bir hadise olarak tarihteki yerini almıştır. İran ise kendi bölgesinde yaşanan bu durum neticesinde sert tepkiler vererek ağır ithamlarda bulunmuştur (Çekirge, 1997: 161).

ABD rehine krizinde gösterdiği başarısız performans sonrasında İran malvarlığını serbest bırakacağını duyurmuş, rehine krizinin başlangıcından yaklaşık 444 gün sonra 52 Amerikalı serbest bırakılarak ülkeden ayrılmıştır. O günlerde Amerika’da yapılan seçimleri İran’da yaşanan başarısızlıklar etkilemiş ve eski başkan Jimmy Carter seçimlerden mağlup ayrılmıştır. Yeni başkan Ronald Reagan ise 1981 yılının Ocak ayında göreve başlamıştır. Reagan seçimlerde vaat ettiği üzere Ortadoğu bölgesinde daha sert politikalar izlemiştir (Arı, 1998: 172).

Amerika ile yaşanan sorunlara benzer bazı durumlar İsrail ve Arap ülkeleri ile de yaşanmış, İran uzun bir süre kendi içerisine çekilmiştir. İran’ın birçok güçlü ülke ile yaşadığı problemleri fırsat bilen Irak lideri Saddam Hüseyin 1980 senesinin Eylül ayında İran topraklarını bombalamış ve bu savaş sekiz yıl kadar sürmüştür. Irak yönetiminin İran topraklarına saldırmasındaki birincil amaç Şii devrimini yavaşlatmak ve gücünü zayıflatmaktır. Çünkü Irak içerisinde oldukça fazla Şii gruplar mevcuttur. Yaşanan Şii devrim hareketinin Irak içerisine sıçramasını engellemek adına bu şekilde savaş politikası güdülmüştür. Irak topraklarını etki altına alabilecek bir Şii ayaklanması ihtimali İran’da olduğu gibi devrim hareketi ile sonuçlanabilir ve Saddam Hüseyin gücünü kaybedebilirdi (Arı, 1998: 177).

Saddam Hüseyin’in başlattığı savaşın ikincil amacı 1975 senesinde Cezayir anlaşmasından kaynaklı giden toprakları geri alarak Şattül Arap suyoluna hükmedebilmek ve İran topraklarında yer alan Kuzistan bölgesini ele geçirerek yoğun petrol bulunan toprakları yöneterek bölgenin en etkin ve güçlü ülkesi olmak istemesidir (Arı, 2004: 559).

Irak başlattığı savaş ile ayrıca Şah yönetiminin ortadan kaldırılması sonucunda kendisine bir güç dengesi yaratmak istemiştir. Irak – İran savaşının başladığı ilk dönemlerde Irak askeri hızlı bir ilerleme sağlasa da, gün geçtikçe yavaşlamaya başlamıştır. Hatta savaş süresi uzadıkça Saddam Hüseyin’in savaş başlamadan olan galibiyet inancı tükenmiş ve İran’ın coğrafi avantajı Irak saldırılarını çelimsiz hale getirmiştir. Savaşın sonlarında artık İran avantajlı duruma gelmiş, ülke içerisinde

istikrar hızla artarak Irak'ın başlattığı savaş Humeyni rejiminin güçlenmesine katkı sağlamıştır (Arı, 1998: 185).

İran halkı o dönem Şah rejiminin düşürülmesi ve İslam Devrimi ile gelen Humeyni yönetimine ilişkin iç meseleleri bir kenara bırakarak birlik ve bütünlük anlayışı içerisinde Saddam Hüseyin'e karşı durmuşlardır. Hatta İran yönetimini elinde bulunduran radikal İslam taraftarları savaşın Kudüs alınana dek devam ettirilmesini istemişlerdir (Çetinsaya, 2002: 298).

İran radikal İslam destekçileri Irak savaşından büyük zaferlere ulaşmayı beklemiştir. Fakat İran ordusu elinde bulunan birçok askeri silah ve teçhizat ABD üretimi olduğundan savaş esnasında teknik destek ve yedek parça ihtiyacı meydana gelmiştir. Dış politika uygulamalarından dışa bağımlılığı ve bağımsızlık kavramları vurguları yapan Humeyni yönetimi Irak savaşında kendilerine uygulanan ambargonun olumsuz sonuçları ile karşı karşıya kalmıştır.

Irak – İran savaşında ABD direkt olarak Saddam yönetimine yardımcı olmuştur. Bölge ülkeleri üzerinden de Irak yönetimine desteğini sürdürmüştür. Ancak bu destek süreklilik arz etmemiş, hatta resmi olmayan yollar ile İran yönetimine silah satışı dahi yapmıştır. Bu durum 1986 senesinde İrangate olarak bilinen bir skandal ile açığa çıkmış ve ABD başkanı Ronald Reagan büyük bir tepki ile karşılaşmıştır. Siyasi anlamda ABD başkanına ağır zararları olan bu olay neticesinde Reagan kendisini yeni İran yönetimi ile ilişkileri düzeltebilmek ve yaşanan Irak – İran savaşını sorunsuz bir şekilde bitirebilmek adına bu şekilde bir politika izlediklerini açıklamıştır (Arı, 1998: 189).

ABD başkanı Reagan tarafından toplumun tepkisini azaltabilmek adına yapılan bu açıklamalara rağmen ABD ve İran Humeyni yönetimi ilişkileri savaş devam ettiği sürece hiçbir zaman olumlu bir görüntü çizmemiştir. Hatta ayyuka çıkan bu hadiseden sonra ABD – İran ilişkileri daha da katı bir hâl almıştır. Öyle ki; 1988 senesinde Amerikan Vincennes Kruvazörü İran yolcu uçağını vurarak düşürmüş ve bu olay neticesinde 290 sivil hayatını kaybetmiştir (Arı, 1998: 147).

Humeyni tarafından Amerika'nın destekçileri olarak görülen körfez ülkeleri Irak savaşında İran aleyhinde tavır sergilemiş, bu durum İran'ın sadece batılı ülkelere yalnız bırakmadığını, kendi bölgesinde de yalnızlaştığının göstergesi olmuştur. İran'da meydana gelen devrim hareketliliğinin kendi ülkelerine de sıçramasından endişe eden İran komşu ülkeleri, Hüseyin Saddam'ın başlattığı savaşı kendi savaşları gibi görmüş ve desteklemiştir. Hatta bölge ülkeleri bir araya gelerek savunma işbirliği örgütü kapsamında Körfez İşbirliği Konseyi olarak bilinen yapılanmayı kurmuşlardır (Arı, 2004: 401).

Körfez İşbirliği Konseyini kuran Katar, Umman, Suudi Arabistan, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Kuveyt devletlerinin amacı Sovyet Rusya tarafından işgal edilen Afganistan sonrasında kendilerine karşı oluşabilecek tehditlere yönelik tedbirler geliştirmek ve İran'da yaşanan devrim hareketinin kendi ülkelerinde yaşanmasını engellemektir. Esasında Ortadoğu bölgesi ülkelerinin İran devletinden tedirginlik duymalarını gerektirecek bazı somut olaylarda yaşanmıştır. Buna ilişkin yaşanan bir hadise şu şekildedir: İranlı bazı vatandaşlar 1981 senesinin sonlarına doğru gerçekleştirmiş oldukları hac ziyaretinde Suudi Arabistan kolluk kuvvetleri ile şiddetli tartışma ve gerginlik yaşamışlardır. Meydana gelen bu hadise ile birlikte birçok İranlı vatandaş Suudi Arabistan'dan sınır dışı edilmiştir. İran ise yaptığı bir açıklamada *"Müslümanların hac sebebiyle bir araya gelerek İsrail ve Amerika karşısında durmadıkları müddetçe hacı olamayacaklarını"* ifade etmiştir. Hac esnasında yaşanan bu olumsuz hareketliliğin İran'ın fitili ateşlediği devrimin diğer bölge devletlerine yayılması maksadıyla izlenen bir politika olduğu da savunulmuştur (Arı, 1998: 151).

Irak – İran savaşında özellikle Suudi Arabistan ve Kuveyt gerek maddi gerekse lojistik anlamda Irak devletini desteklemişlerdir. Gerektiğinde kendi topraklarındaki askeri üsleri de Irak'ın kullanabilmesi adına hazır etmişlerdir. Bunun dışında Ürdün devleti de yine Saddam Hüseyin'i desteklemiş, o dönem Suriye ile Ürdün arasında yaşanan olumsuzlar ve İran'dan duyulan tedirginlik Irak'a destek verilmesine etken olmuştur. İran o kadar yalnızlaştırılmıştır ki, Irak kimyasal silah kullanmasına rağmen dünya kamuoyunda herhangi bir yaptırım görmemiştir (Arı, 1998: 188).

Dünya devletleri arasında İran'ın destek gördüğü tek ülke Suriye devleti olmuştur. Gözle görülür bir şekilde İran'a silah satan Suriye yönetimi, ayrıca Irak'a giden boru hattını kapatarak İran'a yardımcı olmaya çalışmıştır (Arı, 1998: 196).

Ortadoğu ülkelerinin birçoğu savaşta Irak tarafını destekliyor gibi görünse de, esasında her iki tarafında savaştan zafer elde etmesine razı değildirlen. O dönem savaşan iki ülkede bu coğrafyanın süper gücü olma potansiyeline sahiptir. Bölge için savaştan çıkabilecek en iyi sonuç savaş öncesi mevcut durumun korunmasıdır (Gerçeksever, 2005: 388).

İran açısından savaşın uzun yıllar sürmesi devrim sonrası gelen rejimin zayıf yanlarını da ortaya koymuştur. İran halkının devrim yöneticilerine olan güveni zarar görmüş ve ideolojik hareket tartışılmaya başlanmıştır. Kendi bölgesinde iyice yalnızlaşan İran rejimi daha da tecerrüt edilmiş ve bazı topraklarını Irak işgali altında kalmıştır. Birleşmiş Milletlerin 598 sayılı kararı ile sekiz yıl devam eden savaş sonlandırılmış, bu karar İran devrim lideri Humeyni tarafından kabul edilse de, durumun zehir içmekten daha ağır olduğunu ifade etmiştir (Arı, 1998: 190).

İran'da gerçekleştirilen devrim sonrasında Humeyni yönetimi ABD ile olan uluslararası ilişkileri bitirme politikası izlemiştir. Bu anlamda İran'ın teknolojik ve ekonomik yönden destek görebileceği güçlü oluşumlar arasında Avrupa Birliği kalmıştır. Avrupa Birliği dışında, Japonya'da İran ile politik ilişkilerini devam ettirse de, o dönem Japonya yönetimi de ABD baskısı altında kararlar almıştır. Avrupa Birliği soğuk savaş sonrasında ABD'nin İran'a karşı sergilediği olumsuz tutuma rağmen Ortadoğu bölgesinde daha etkin olabilmek adına İran ile ekonomik ve siyasi iletişimini canlı tutmuştur. ABD o dönemlerde Avrupa'ya İran ile ilişkilerde daha dikkatli davranılması gerektiğini, ekonomik ve siyasi yönden İran'ın baskı altına alınması gerektiğini vurgulamıştır. Buna gerekçe olarak İran devlet yönetiminin terörist unsurları açık bir şekilde desteklemesi ve Ortadoğu'da oluşturulması istenilen barış çalışmalarına karşı tutumlar sergilemesi olarak gösterilmiştir. Ancak Avrupa Birliği ABD'nin izlediği politikaları doğru bulmayarak İran ile ortaya konulan ekonomik ve siyasi ilişkilerini güçlendirmeye çalışmıştır (Taflıoğlu, 1999: 47).

Radikallerin İran iç ve dış politikasını denetim altına almaları devrimin belli bir olgunluğa eriştiğini gösterdi. Bu nedenle ve devrik Şah'ın Kahire'de ölmesinin (27 Temmuz 1980) (Nirumand, 1988, s.231) ve bunu takiben Eylül 1980'de patlak veren İran-İrak Savaşı'nın etkisiyle, radikaller Ocak 1981'de Rehineler Krizi'ni sona erdirdiler (Arı, 1992, s.173).

Rehineler Krizi İran iç ve dış politikası arasındaki etkileşimi ve özellikle devrim sonrası uluslararası toplumda ve kendi bölgesinde yalnızlaşan İran bu durumu Irak savaşında somut olarak görmüştür. İran – Irak savaşının sona ermesi ile birlikte İran dünya ile ilişkilerini düzeltebilmek adına politikalar üretme çabasında iken; birden Salman Rüşdi hadisesi yaşanmıştır. Salman Rüşdi isimli kişi 1989 senesinde “Şeytan Ayetleri” isimli bir kitap yayınlamak için İran'dan kaçmıştı. Bu duruma bir çok İslam inancına mensup ülkeden ağır tepkiler gelmiştir. Yaşanan olaylar sonucunda Humeyni yönetimindeki İran'dan Salman Rüşdi'nin idam edileceğine ilişkin kararı ilan edilmiştir. Yaşanan bu hadise gelişmekte olan İran – Avrupa Birliği ilişkilerine büyük zarar vermiştir (Brzezinski ve Gates, 2004: 38 – 39).

2.5.1 Türkiye – İran İlişkileri

Dönemsel olarak bakıldığında her iki ülkede de farklı kitle hareketlenmeler görülmektedir. Özellikle 1979 ve 1980 seneleri iki ülke içinde sancılı geçmiştir. İran'da 1979 senesinde yaşanan devrim yönetim sisteminin değişmesine, Türkiye'de ise 1980 senesinde yaşanan askeri müdahale darbeye neden olmuştur. İran'da yaşanan İslam devrimi yönetim sistemlerini etkilese de devlet geleneklerine çok fazla zarar vermemiştir. Yaşanan İslam devrimi ile birlikte radikal ve ideolojik söylemler kendisini gösterse de, coğrafi stratejiler ve devlet menfaatine yönelik çıkarların korunmasındaki anlayışta bir değişiklik olmamıştır (İzzeti, 2006: 5).

İslam devriminin İran'da hayata geçmesi Türkiye tarafından olumlu karşılanmış ve devrimden iki gün sonra başbakan Bülent Ecevit yaptığı açıklama ile yeni rejimi tanıdığını ilan etmiştir. Başbakan İran İslam Devrimi ile ilgili şu konuşmayı yapmıştır (Tülümen, 1999: 65):

“Komşumuz ve dostumuz İran’da yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin kardeş İran halkına hayırlı olmasını dilerim. Türkiye, İran’daki olayların gelişimini, başka ülkelerin içişlerine karışmama kuralına titizlikle uyarak izlemiştir. Uzun bir devlet deneyimine sahip olan İran halkının tüm sorunlarını kendi özgür iradesiyle çözebilecek yetenekte olduğu ve halkın siyasal erginliğinin bunu sağlayacak düzeyde bulunduğu, olaylar içinde kanıtlanmıştır.

Türkiye ile İran arasında, komşuluğun ötesinde, tarihsel ve kültürel bağlar ile ortak manevi değerlerden kaynaklanan bir yakınlık vardır. Hükümetimiz İran’daki yeni yönetimle ilişkilerini, ülkelerimiz arasındaki bu yakınlığa ve geleneksel dostluğa uygun biçimde geliştirmeye özen gösterecektir. İlişkilerimizdeki gelişme, inaniyorum ki, bölge barışı ve huzuru açısından da önemli bir etken olacaktır.”

Türkiye’nin İran’da meydana gelen İslam Devrimine ılımlı yaklaşmasının bir nedeni de, İran’ın kendi içerisinde bir kargaşa ortamına sürüklenerek bölünüp Sovyet Rusya’nın müdahale ve kontrolüne girmesinden çekinmesidir. İran’da bölgesel anlamda yaşanacak bir güç kaybı ve otorite boşluğu Kürt grupların canlanması ve bu durumun Türkiye’ye sıçramasına neden olabilirdi. Bu nedenle Türkiye İran’da meşru bir rejimin varlığını olumlu karşılamıştır.

Türkiye tarafından yapılan yapıcı açıklamalar İran içerisinde olumlu karşılanırsa da; Humeyni rejiminin Türkiye’ye olan bakışı İran kamuoyu kadar iyi olmamıştır. Humeyni verdiği bir demeçte; İslam ülkelerinin birçoğu İran’ı desteklerken, emperyalizm altına girmiş Irak ve Türkiye’den gerekli desteği göremediklerini, bu ülke halklarının ülke yöneticilerini doğru yola iletmeleri gerektiğini savunmuştur (Çekirge, 1997: 146).

İran’da gerçekleştirilen İslam devrim harekâtından yaklaşık 1,5 yıl sonra Türkiye’de 12 Eylül askeri darbe müdahalesi meydana gelmiş, bu durum İran mevcut rejimi tarafından Amerikan organizasyonu ve planında hayata geçirilmiş bir darbe olarak yorumlanmıştır (Çekirge, 1997: 178).

Humeyni ve yönetimi Türkiye için çok sıcak duygular içerisinde olmasa da; bu durum ekonomik alanda yaşanan ilişkileri çok fazla etkilememiştir. Hatta bu dönemden sonra ekonomik ve ticari ilişkiler daha gelişerek her iki ülke menfaatine adımlar atılmıştır. İslam devrimi öncesi 1978 senesinde ihracat rakamları 44 milyon doları gösterirken, bu rakam 1979 senesinde 12 milyon dolar olarak görülmüş; devrim hareketinden sonra

1985 senesinde 1.1 milyar dolar seviyelerine kadar yükselmiştir (Eralp ve Tür, 1999: 76).

Esasında bu ekonomik göstergeleri etkileyen bir çok unsur mevcuttur. Özellikle 1970’li yıllar ve sonrası her iki ülke içinde hareketli geçmiştir. İran İslam Devrimi, 12 Eylül Darbesi, İran ve Irak savaşı ve Türkiye’nin 1974 Kıbrıs Barış Harekatı gibi hareketlilikler ilişkilerin göstergelerini devamlı değiştirmiştir. Türkiye o dönemlerde İran için genellikle yapıcı bir politika izlemiş, bu durum da İran tarafından dikkate alınmıştır. İran ve Irak arasında uzun yıllar süregelen savaşta Türkiye tarafsız kalmış, ABD’nin 1980 senesinde İran’a uygulamakta olduğu ambargoya Türkiye uymayacağını belirterek Pakistan ve İran ile birlikte üçlü bir “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü (RCD)” nün kurulmasında öncü olarak, bu üç ülke ile birlikte bölgede ticari ilişkilerin canlanması için uğraşmıştır. “Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği Örgütü (RCD)” daha sonra 1985 senesinde “Ekonomik İşbirliği Örgütü (ECO)” olarak anılmaya başlanmıştır (Eralp ve Tür, 1999: 76).

1980 ve sonrasında Türkiye ile İran yönetimleri daha çok güvenlik ile ilgili görüşmeler içerisine girmiştir. Gündemi de özellikle İran rejimi ihracı işler ve PKK terör örgütü meşgul etmiştir. İki ülke arasında güvenlik sorunları ile ilgili bir çok görüşme yapılmış, nihayetinde 28 Kasım 1984 tarihinde bir güvenlik anlaşması imzalanmış ve ülkelerin meşruiyeti ile sınırlarını tehdit edebilecek unsurları engelleme kararına varılmıştır. Bu güvenlik anlaşmasının özellikle Türkiye açısından önemi İran bölgesinden Türkiye’ye karşı PKK tarafından yapılabilecek eylemlerin ortadan kaldırılabilir olmasıdır. Bazı istisnalar dışında her iki ülke yönetimi de imza altına alınan güvenlik anlaşmalarına bağlı kalmaya çalışmıştır (Eralp ve Tür, 1999: 77).

2.6 HUMEYİNİ DÖNEMİNDE İRAN İSLAM CUMHURİYETİNDE DIŞ POLİTİKADA KARAR ALMA MEKANİZMALARI

İslam devriminin İran topraklarında hayat bulması ile birlikte yönetim içerisinde yer alan ılımlı yapıdaki yöneticiler görevlerinden alınmış, yerlerine daha radikal ve din adamlarından oluşan kişiler getirilmiştir. Bu kişiler iç ve dış politikayı sert ve çatışmacı anlayış ile dizayn etmişlerdir. Özellikle dış politikalara yönelik sergilenen görüntü İslam

devriminin amaçlarına uygun hareket edilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Fakat bir süreden sonra karşılaşılan bazı zorluklar ve ülke çıkarları dikkate alınarak dış politikadan izlenen sert tutum bir nebze de olsa yumuşatılmıştır.

İslam devrimini gerçekleştiren Humeyni rejimi iç ve dış politikada alınacak kararların standartlarını belirleyebilmek adına İran İslam devleti yönetiminin bağlı kalacağı sistem ve kurumlar oluşturmuştur.

2.6.1 Anayasa

İran iç ve dış yönetiminin net bir şekilde belirlenebilmesi adına İran İslam Cumhuriyeti Anayasasını yürürlüğe sokmuştur. Anayasa'da dış politikaya ilişkin hükümler İran'ın dışarıya karşı sert ve çatışmacı yapısını özetlemektedir. İran Anayasasında dikkat çeken hususlardan biri de, dış politika ile ilgili hükümlerde İran toplumunu belirtmek yerine Müslümanlar kavramını tercih etmişlerdir. Burada İslam Cumhuriyeti rejimi İran dışındaki Müslümanları da temsil etmeye çalışmıştır. İslam devriminin bir ürünü olan İslam Cumhuriyeti Anayasası emperyalist güçler ile kurulacak ilişkileri kabul etmemektedir. İran rejimi bu anayasa ile kendisini halifelik makamına oturtmakta, Müslümanlar adına karar vermekte yetkili görmektedir.

İran'ın kendi sistemi dışında mevcut bulunan rejimleri meşru görmemesi Türkiye'yi de endişelenmektedir. İslam devrimi öncesi Türkiye ile normal ilişkiler içerisinde bulunan İran, İslam devrimi sonrası rejimin ve yönetim sisteminin değişmesi ile birlikte büyük çoğunluğu Müslüman olan Türkiye yönetiminin meşruluğu İran tarafından sorgulanabilir hale getirmiştir.

2.6.2 Dini Lider

Kutsal ve dinsel bir iktidarı temsil eden bu makam Humeyni tarafından hayata geçirilmiş bir olgudur. İran Anayasasının temsilcisi, siyasal ve yönetsel olarak da belirttiği görüşe sadık kalınması gereken bir pozisyonudur. Yargısal anlamda da güçlü yetkilerle donatılmıştır.

Din lider aktif bir şekilde iç yönetimi idare edebilirken, dışarıya yönelik uygulanacak eylemler için vereceği görüşlerde ciddi kabul görmektedir. Dini lider siyasi tarafları ve alınacak kararları etkileyebilecek güce sahiptir.

Dini liderin iç ya da dış politika da belirteceği görüş ya da sergileyeceği tutum İran'ın profilini gösterebilir durumdaydı. Kaldı ki Humeyni'nin sert ve çatışmacı hali uluslararası toplumun dikkatini çekmiş, radikal kararlar nedeniyle İran yalnız kalmıştır.

2.6.3 Hükümet

İran yönetim yapısında hükümet kavramı diğer toplumlarda olduğu gibi demokratik bir yönetimi ya da tabanın temsilcisi olarak görmek mümkün değildir. İran'ın geleceğinde, içeride ve dışarıda ortaya koyacağı politikaları belirlemede çokta gücü bulunmamaktadır. İktidarın burada siyasi sıfatı yerine yönetsel bir sıfatı bulunmaktadır. Dini lider ve hükümet kuruluşları arasında baskın taraf dini lider olmaktadır. Eğer dini lider radikal ve sert bir mizaca sahip ise hükümetin karar almada ki rolü o derece düşüktür.

2.6.4 İslami Danışma Konseyi

İran Meclisinin bir diğer adı olan İslami Danışma Konseyi 293 kişiden oluşmaktadır ve bu kişiler dört yılda bir yapılan seçimle belirlenmektedir. İran İslam Cumhuriyeti Anayasasında da kendisine yer bulan bu konsey, dış politikalara yönelik kararların verilmesinde yer alıyor gibi görünse de; meclis olarak karar verme durumları söz konusu değildir. Bu konsey içerisinde daha çok fikir alışverişi yapılarak, dışarıya yönelik alınacak karar ve uygulanacak politikaların değerlendirmeleri yapılmakta ve tartışılmaktadır.

2.7 İRAN İSLAM CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI

Humeyni ve destekçilerinin İran'da devrim sonrası ilan ettiği İslam Cumhuriyeti'nin yönetimi İslam hükümleri temel alınarak hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Müslüman olmayan ülkeler ile yürüttüğü dış politikalarda ise sert, tutucu ve çatışmacı bir yol izlemiştir. İran'da gerçekleştirilen devrim sonrasında Humeyni ve taraftarlarınca ilan edilen İslam Cumhuriyetinde İran uluslararası platformda mazlum olan ve emperyalist

güçlerce sömürülen toplumların sesi ve temsilcisi olarak bir profil çizmek istemiştir. Bu nedenle dış politikada gösterdiği tutum yalnızca kendisi ve bölgesi için sınırlı kalmamı, politikalarını dünya genelinde işletmeye çalışmıştır.

İran İslam Cumhuriyeti inşa edilirken İslami hükümlerinin esas alınması ve yönetimin buna göre şekillenmesi, yalnızca iç politika ve yönetsel sistemi değil, dış politikada atılacak adımlarında aynı şekilde belirlenmesini etkilemiştir. Bu durum Velayet – i Fakih düşüncesinin dış politikaya da sirayet ettiğini göstermiştir. Velayet – i Fakih düşüncesi Şii anlayışında hakim olan bir kurumdur. Şii imamet teorisine göre Allah kendisine bir imam tayin eder, ancak Velayet-i Fakih de toplum kendi tercihi ile yönetime bir vekil atar. Bu vekil yönetime bağlıdır ve hüküm verme yetkisine de sahiptir. Buna göre İran devletinin dış politikada izlediği yolun Şii İslam anlayışına göre yürütüldüğü söylenebilir. Velayet-i Fakih felsefesi sert ve ağır uygulandığından, Humeyni ve destekçilerinin devrim yaparak hayata geçirdikleri İslam Cumhuriyeti dış politikada tutucu ve radikal davranmaktadır (Muasavi, 1997: 148 – 149).

İran İslam Cumhuriyeti yönetmekte oldukları devlet sistemi dışındaki diğer devlet yönetim sistemlerini kabul etmediğinden dünya devletleri ile ilişkilerinde ve iletişimlerinde olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. İslami hükümleri temel alan İran İslam Cumhuriyeti başka devletler ile geliştirilebilir ilişkiler içerisine girememektedir. Humeyni dünya üzerinde sözü geçen süper güçler dışında diğer devlet yönetimlerinin emperyalist ve sömürgeci devletlerce inşa edildiğini ve yönetildiğini savunmuştur. Bu şekilde kurulan ve yönetilen devletler ile ekonomik, ticari ve siyasal ilişkiler içerisine girilmemeli ya da sınırlı olmalıdır. Bu durumun İslami felsefeye ve sömürülen halka ihanet olarak kabul edileceği düşünülmüştür. Emperyalist ve sömürücü devletlere karşı verilebilecek en güçlü cevabın her toplumun kendi kültürel değerlerine sahip çıkması, bunlardan kopmamasıdır. Kaldı ki, Humeyni'ye göre Müslümanların İslami düşünceden ayrılmaması ve İslamı hak ettiği yüceliğe ulaştırabilmeleri tüm dünya Müslümanları ezilmekten ve sömürülmekten kurtulacaktır. Bu düşünceye göre dış politikalarını dizayn eden İran İslam Cumhuriyeti, bu düşünceyi savunan ve uygulayan tek devlet yönetimi olduğunu düşündüğünden, kendisini de dünya Müslümanlarının lideri ve temsilcisi olarak görmüştür. İran İslam Cumhuriyeti yönetimi İslam anlayışında dünya

topraklarını iki şekilde sınıflandırmıştır. Bunlardan birincisi Dar-ül İslam, diğeri ise Dar-ül Harp. İslam düşüncesinin ve topluluğunun egemen olduğu topraklar Dar-ül İslam'ı tanımlarken, İslam düşüncesinin hakim olmadığı ve Müslüman olmayanların egemen olduğu topraklar ise Dar-ül Harp'i tanımlamıştır. Bu düşüncede Dar-ül Harp cenk alanıdır ve gerçek zafer elde edilene kadar direniş ve savaş devam etmelidir. Bu nedenle Humeyni yönetimindeki İran İslam Cumhuriyeti kendi yani İran toprakların Dar-ül İslam olarak görmekte, diğeri tüm topraklar ise ya kafirlerin egemenliğinde ya da kafirlerin kontrolünde yönetilen Müslüman toprakları olduğundan Dar-ül Harp alanları olarak kabul edilmiştir (Eralp, 1999: 83).

İran kendi topraklarında zafere ulaştırdığı İslam devrimini diğeri Müslüman ülke devletlerine de ihraç etmek istemiştir. Bu şekilde başlattığı davanın lideri ve Müslümanların temsilcisi olarak Dünya İslam Cumhuriyetlerinin de lideri olmayı istemektedir. İran İslam Cumhuriyeti dış politika kararlarını alırken belirtilen bu ideolojiye bağlı kalarak hareket etmiştir. Müslüman toplumlarda da bu devrimin harekete geçebilmesi için gerekli desteği sağlamak için her zaman hazır olmuştur. Humeyni yönetimindeki İran İslam Cumhuriyeti bu şekilde dünyada yer alan tüm Müslüman toplumlarının temsilcisi ve lideri olarak, dünya üzerinde İslam felsefesinin ve anlayışının hâkim olmasını sağlamak istemiştir.

2.8 TÜRKİYE CUMHURİYETİ DIŞ POLİTİKA UYGULAMALARI

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu ile birlikte genel olarak uluslararası toplumlar ile barışçıl politikalar izlenmeye çalışmıştır. Büyük bir savaş döneminden sonra kurulan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin toparlanıp gelişmesi ve büyümesi için bölge komşuları ve diğeri güçlü devletler ile iyi geçinmesi ve çok fazla uyuşmazlık yaşamaması önemli görülmüştür. Anadolu'da yer alan Türkiye içerisinde birden çok etnik kökenli azınlık yer almasına karşın bunlar üzerinden devlet yapısını olumsuz etkileyecek uygulama ve politikalardan kaçınılmıştır. Bölgesel anlamda komşuları ile iyi geçinmeye çalışan Türkiye, herhangi bir sıkıntı yaşanması durumunda olayı uluslararası platformda çözmeyi doğru görmüştür.

Türkiye’de Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren modern devlet yapısı ve Batı uygulamaları dikkate alınarak politikalar üretilmiştir. Burada hedeflenen durum Batı himayesinden kurtularak güçlü Türkiye’yi oluşturabilmektir. Bu nedenle Batı devletlerinin ekonomik, siyasi ve teknolojik gelişmişlikleri dikkate alınarak iç ve dış politikalar oluşturulmuştur.

Cumhuriyet sonrası yakın tarihte bazı istisnai durumlar dışında Türkiye bölgesinde yer alan komşuları ve diğer devletler ile barışçıl politikalar izlemiştir. Örneğin Kıbrıs Harekatı Türkiye’nin dış politikada izlediği uluslararası hukuka bağlı sert ancak istisnai bir durumdur. Aynı şekilde terör eylemleri ve unsurlarından egemenliğini ve bütünlüğünü koruyabilmek adına Kuzey Irak bölgesine yapılan operasyonları yine dış politikada sert görülen, ancak haklılığı kabul edilmiş politikalarındandır.

Türkiye’de 12 Eylül 1980 günü yaşanan askeri darbe sonrasında başbakan olarak göreve gelen Turgut Özal İran olan ilişkilerde barışçıl bir profil çizmiş, o dönem Cumhurbaşkanlığı görevinde bulunan Kenan Evren ise İran’a karşı politika ve tavırlarında daha sert ve otoriter bir profil çizmiştir (Gürün, 1995: 378).

Türkiye ile İran arasında Kürt meselelerinden ötürü bazı dönemler olumsuz hadiseler yaşanmış ise de; genel manada olumlu gelişen ilişkiler yaşanmıştır. Olumsuzlukların içinde yaşanan olumlu gelişimin mimarları ise dönemin İran ve Türkiye başbakanlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti başbakanı Turgut Özal ve İran İslam Cumhuriyeti başbakanı Mir Hüseyin’in kişisel olumlu ilişkileri devlet ilişkilerinin de olumlu yönde gelişmesine ve ilerlemesine vesile olmuştur. Turgut Özal 1984 yılının ilk çeyreğinden, 1988 yılının ilk çeyreğine kadar toplamda üç kez Tahran’a seyahatlerde bulunmuştur. Bunun dışında her iki ülkenin ekonomi üzerine kurulan kurumları ve Dışişleri Bakanlıkları da karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır (Borovalı, 1990: 50).

İran’da gerçekleştirilen İslam devriminden önce mevcut Şah rejimi ile Türkiye devleti arasında ekonomik ve siyasi ilişkiler sınırlı iken; İran’da yaşanan devrim sonrası bu ilişkiler tavan yapmıştır. Bunun nedeni Türkiye’nin 1980 yılında yaşadığı askeri darbe ile birlikte enerji kaynaklarına ve dış pazara ihtiyaç duyması, Irak ile savaş halinde olan

İran'ın ise tarafsız ve kendi kararlarını verebilen bir komşu ülkeye ihtiyaç duymasındır. İslam devrimi sonrası İran ile Türkiye arasındaki ticari ilişki Şahlık rejimi dönemine göre neredeyse 25 kat seviyesinde artış göstermiştir (Barkey, 1989: 133 – 135).

Türkiye komşusu İran ile yaşadığı olumlu ticari ve ekonomik ilişkilerden ötürü Amerika'nın İran'a yönelik uyguladığı ambargo politikalarına hiçbir zaman tabii olmamış, İran yönetiminin beklediği gibi tarafsızlık sergilemiştir (Bishku, 1992: 68). Türkiye ile İran arasında 1982 senesinin Mart ayında gıda ve petrol takası anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma bedeli toplamda 1.8 milyar dolar civarındadır. Bu anlaşmaya göre günde Türkiye belirli gıda ürünleri karşılığında günde 60 – 100 bin varil petrol alacaktır. Aynı tarihlerde Tahran'a giden bir Türk heyeti İran ile Türkiye arasına kurulacak bir doğalgaz boru hattının kuruluşu ile ilgili olarak anlaşma imzalamıştır. Irak ile İran arasında yaşanan savaş nedeniyle İran'ın Türkiye'ye ve Batı ülkelerine satacağı enerji kaynaklarının en güvenilir şekilde gönderim yolu ilişkilerin iyi olduğu Türkiye üzerinden olacaktır (Euromoney, 1982: 27).

Özellikle İran – Irak savaşı boyunca Türkiye ve İran'ın ekonomik ve siyasi ilişkileri olumlu devam etmiş ise de; İran bazı dönemlerde Türkiye'nin tepkisini ölçebilmek adına Türkiye'den alabileceği bazı ürünleri kasıtlı olarak başka yerlerden temin etmiştir. Bu şekilde İran ile Türkiye arasında pazarlıklar başlamıştır. Bu olayların devamında Amerika'nın İran Azerbaycan'ı üzerine uygulamaya çalıştığı politikalara Türkiye yine tarafsız kalmış ve çok fazla müdahil olmamaya çalışmıştır. Ancak İran sürekli Türkiye'nin bir şekilde Amerika'nın politikalarına hizmet ettiğini ya da edeceğini düşünerek kendi bölgesinde yer alan Türk unsurlara daha sert uygulamalarda bulunmaya başlamıştır. Özellikle Azerbaycan Türkleri ile Horasan bölgesinde bulunan Türkmenlere İran İslam Cumhuriyeti emrinde bulunan Devrim Muhafızlarınca kötü muamelelerde bulunulmuştur. Hatta Kümbet – i Kavus'ta yaşayan birçok Türkmen İran tarafından öldürülmüştür (Saray, 2006: 149).

2.9 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRK – İRAN İLİŞKİLERİNİ BELİRLEYEN İÇ ETKENLER

Türk – İran ilişkilerini etkisi altına alan hususlar yalnızca belirledikleri dış politikalar ile değil, ülkelerin kendi içlerinde yaşadıkları hareketlilikler ile de şekillenebilmektedir. Ülkelerin kendi içerisinde yaşadıkları iç meseleler bazı durumlarda ilişkileri olumlu yönde etkilerken, bazı durumlarda olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Özellikle İran İslam Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısı çoğu kez Türkiye olan ilişkilerde belirleyici olmuştur. Bu başlık altında yer alan alt başlıklar ile Türk – İran ilişkilerini belirleyen iç unsurlar ele alınacaktır.

2.9.1 İran'ın Sosyal ve Etnik Yapısının İlişkilere Olan Etkileri

İran topraklarında da Türk topraklarında olduğu gibi birden fazla etnik köken bulunmaktadır. Bu durum İran'ı bölünme ve parçalanma gibi olumsuz ihtimaller sebebiyle sürekli tedbirler almasına neden olmuştur. Özellikle İran topraklarında yer alan Azeri nüfusu azınlık denemeyecek şekilde yüksek bir nüfusa sahiptir. Literatürde Güney Azerbaycan olarak da tanımlanan bölge neredeyse İran nüfusunun %33'üne denk gelmektedir. Azeri nüfusun ırk olarak Türk kökeninden gelmesi Türkiye – İran ilişkilerinde İran açısından bir tehdit unsuru olarak ele alınmaktadır. İran'da yönetimi elinde bulunduran birçok iktidar bu durumu dikkate alarak politikalar üretmeye çalışmış ve Türkiye ile olan ilişkilerinde bu durum her daim göz önünde tutulmuştur.

İran toprakları her ne kadar Fars kökenli insanların yaşamını sürdürdüğü bölge olarak bilinse de; tarihte İran iktidarını temsil eden yöneticiler arasında Türk kökenli bir çok kişi yer almıştır. Bu nedenle İran yöneticileri genel olarak Fars kültürü ve Farslılaşma politikalarını hayata geçirmeye çalışmıştır. Bu durum daha çok eğitim politikalarında kendisini göstermiştir. Özellikle Şah iktidarının bulunduğu dönemlerde Farslılaşma politikaları yoğun bir şekilde Azeri ve Kürt gruplara yönelik uygulanmaya çalışılmıştır (Keskin, 2001: 5 – 18).

İran topraklarında yer alan ve Güney Azerbaycan olarak bilinen bölgede yaklaşık 25 – 30 milyon Azeri Türkü bulunmaktadır. Bu insanların Kuzey Azerbaycan'a gitmemelerinin ve ilgi duymamalarının en temel sebebi ekonomik ve sosyal kaygıdır (Fuller, 2000: 106).

Ancak Kuzey Azerbaycan'ın enerji kaynaklarından elde ettiği gelirler ve Bakü – Ceyhan boru hattının kazançlı ve popüler hali Kuzey Azerbaycan'ın büyümesine katkı sağlamakta, Güney Azerbaycan'da yer alan zengin insanlar ile ekonomik ve sosyal farkın kapanmasına neden olmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler ise İran yönetimini düşündürmektedir. Çünkü nüfus anlamında azınlık olarak görülemeyecek kadar yoğun bir nüfusa sahip Güney Azerbaycan bölgesinin Kuzey Azerbaycan ile birleşme ihtimali İran'ın bölünmesine ve parçalanmasına neden olabilir. Bu durum İran içerisinde yer alan diğer etnik kökenli grupları da harekete geçirebilir ve İran açısından istenmeyen senaryoların yaşanmasına sebebiyet verebilecektir.

Türkiye'nin Azerbaycan ile olan iyi ilişkileri İran'ın kendi içerisindeki Güney Azerbaycan gerçeği ile birleştiğinde İran'ın Türkiye olan ilişkilerinde şüpheli ve tedbirli politikalar izlemesine neden olmaktadır. Türkiye ile Azeriler arasında geçmişten beri bulunan etnik, kültürel ve dilsel bağ Türkiye devletinin Azeriler üzerinde etki yapabileceği ve yönlendirebileceği bir durum olarak İran yönetiminin karşısına çıkmaktadır. Bu durumda dolayısı ile Türkiye – İran ilişkilerine olumsuz bir şekilde yansımaktadır. Bahsi geçen bu anlatımlardan ötürü İran yönetimi Bakü – Ceyhan petrol boru hattının hayata geçirilmesini engelleyebilmek adına bir çok girişimde bulunmuş ise de başarılı olamamış, hatta bu durumu kendi egemenliğine bir tehdit olarak dahi görmüştür. İran yönetimi kendi içerisinde yaşanabilecek bir bölünme ve parçalanma senaryosunu engelleyebilmek adına Azerbaycan devletinin güçlenmesini ve büyümesini istememektedir. Bunun için Rus devletinin Azerbaycan – Ermenistan arasındaki savaşta Ermenistan yönünden taraf olmasını desteklemiş ve herhangi bir tepki göstermemiştir (Aygün, 2000: 6).

Dönemin Azerbaycan Devlet Başkanı Ebulfeyz Elçibey'in sergilediği tutum ve yaptığı açıklamalar Türkiye – İran ilişkilerinin daha da kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Elçibey görevde bulunduğu sürece Azeri milliyetçiliğine yönelik politikalar izlemiş, en büyük hedeflerinden biri de Güney ve Kuzey Azerbaycan'ın birleştirme isteği olmuştur. Elçibey tarafından atılan adımlar ve söylenen sözler İran tarafından egemenliğe tehdit olarak görülmüş, İran yönetimi Elçibey'in İran'ı bölebilmek adına ABD ve Türkiye'nin sözcülüğünü yaptığı yönünde değerlendirmelerde bulunmuştur. Bu olumsuzluklar Türkiye ile İran'ı birçok kez karşı karşıya getirmiş, İran yönetimi Türkiye'nin İran'ı bölmek istediğini vurgulamaya devam etmiştir. İran bu olayları tehdit olarak görmüş, Türkiye içerisinde yer alan etnik kökenli grupları dış politikada ve ilişkilerde birer araç olarak kullanmaya başlamıştır. Türkiye içerisindeki ayrışmaya müsait eylemleri desteklemiş, Ermeni – Türk uyuşmazlıklarında Ermenistan tarafında yer almıştır. İran topraklarındaki Azeri nüfusun Türkiye tarafından aleyhlerinde kullanılacağını düşünen İran, Türkiye içerisindeki birçok ayrıştırıcı ve meşru olmayan eylemi desteklemiştir. Türk makamları birçok kez resmi anlamda İran'ın toprak bütünlüğüne olan saygısını, şüphe ve endişe uyandırabilecek bir tutum ve eylem içerisinde olmadıklarını dile getirmiş ise de; İran tarafından bu açıklamalar çok fazla kabul görmemiştir (Yazar, 2001: 37).

2.9.2 İran – Irak Savaşının Türk – İran İlişkilerine Etkileri

Gerçekleştirilen İslam devriminden kısa bir süre sonra İran, sınır komşusu Irak ile özellikle Şat-ül Arap nehri bölgesinin tasarrufu hakkında yaşanan uyuşmazlıklar nedeniyle ortalama sekil yıl sürecek bir savaşın içerisine girmiştir. İlk olarak 22 Eylül 1980 günü Irak'ın başlattığı saldırılar neticesinde İran kendi hava sahasını, karasularını ve körfez bölgesini savaş hudutları içerisinde göstermiştir. İran'dan çıkmak isteyen kişiler ise hava ve karasularının savaşa bölgesi içerisinde yer alması nedeniyle karayollarını kullanarak Türkiye'nin Erzurum iline sevk edilmiştir (Aksaoylar, 1997: 191 – 197).

İran ve Irak arasında meydana gelen savaş öncesinde Türkiye'nin her iki ülke ile de önemli ticari anlaşmaları ve iyi devlet ilişkileri bulunmaktadır. Bu nedenle savaşın yaşanması ve devam etmesi Türkiye açısından ekonomik, siyasi ve bölgesel çıkarlar

nedeniyle riskli bir durum olarak görülmüştür. Türkiye savaşın başlaması ile birlikte derhal tarafsızlığını bildirmiştir. Her iki ülkeden birinin güçsüz duruma gelmesi, kendi bölgelerinde otorite kaybı yaşamaları Sovyetler Birliği politikalarını o bölgelere çekebilir ve uzun vadede zayıf düşen bölgelerde Sovyetler Birliği varlığı hissedilebilirdi (Rubin, 1984: 79 – 80).

Esasında hem İran hem de Irak savaş dönemine girdiklerinde Türkiye'den destek görmeyi beklemişlerdir. Ancak, Türkiye yaşanan savaşa tarafsız kalacağını net bir şekilde belirtmiş, her iki ülkede Türkiye'nin bu kararından rahatsız olsa da, savaş süresince ortaya çıkabilecek ihtiyaçları Türkiye üzerinden temin edebilme ihtimaline karşın çok fazla tepki verememişlerdir.

İran İslam Cumhuriyeti savaşın başlamasına ve savaş boyunca yaşanan gelişmelere ABD'nin önyak olduğunu vurgulayarak, Irak'ın yaptığı saldırıların Türkiye – İran ilişkilerini olumsuz etkilemeyeceğini belirtmişlerdir. Türkiye savaşa tarafsız kalsa da, savaşın daha fazla uzamasını istemiyordu. Çünkü, savaşın taraflarından herhangi birinin zayıflık göstermesi bölge dengelerini bozabilir, otorite boşluğu yaşanan yerlerde Sovyetler Birliği varlığı hissedilebilirdi. Bu durum Türkiye'nin kuzeyinde ve savaşın meydana getirdiği otorite boşluğu yaşanan alanlarda Türkiye aleyhinde tehditler oluşturabilirdi (Fırat, 1989: 121).

Savaşın körfez bölgesinde sert bir şekilde hissedilmesi, Türkiye ile İran arasındaki ekonomik ve enerji ticareti ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Türkiye ülke içerisine petrol transferini ancak karayolları ile devam ettirebilmiş, ihtiyacı olan miktarı körfez bölgesindeki sıcak çatışmalardan dolayı getirememiştir. Türkiye ile İran arasında ilişkiler anlamında bir olumsuzluk seyretmese de, savaşın getirdiği sıkıntılar ekonomik ve ticari ilişkileri zedelemiştir.

Türkiye yaşanan savaşa tarafsız politikası ile yaklaşmaya devam etse de; savaşın getirebileceği olumsuz ihtimallere rağmen her iki ülke ile de ilişkilerini devam ettirmeye çalışmış; ekonomik ve siyasi bağlantılarını sürdürmek istemiştir. Türkiye Cumhuriyeti devleti savaşı sonlandırabilmek adına bazı adımlar atmaya çalışsa da, çok

fazla başarılı olamamıştır. Ancak savaşın getirdiği olumsuzluklara rağmen Türkiye Turgut Özal başkanlığında bir heyet ile Tahran ziyareti gerçekleştirmiş, bu ziyaret kapsamında birçok ticari ve enerji tabanlı anlaşmalar imzalanmıştır (Fırat, 1989: 123).

1980 yılında yaşanan askeri darbe hadisesi batı ülkeleri tarafından Türkiye’de insan hakları ihlalleri kapsamında olumsuz olarak değerlendirilmiş, bu durum darbe sonrası Türkiye’nin politikalarını ve ivmesini Ortadoğu’ya yoğunlaştırmasına etken olmuştur. Özellikle 1980 sonrası İran ile ortaya konulan ilişkiler daha çok ekonomik ve ticari ilişkiler olarak kalmıştır. Ekonomik ve ticari ilişkiler dışında daha samimi ve toplum bazlı ilişki kurulamamasının sebebi ise; her iki ülkenin ortaya koyduğu tutum ve eylemleri birbirine tehdit görmesi ve şüpheli davranmasıdır. Esasında İran ve Türkiye arasında etnik kökenli politikalar, PKK ve PJAK gibi unsurlar ilişkileri birçok kez tamamen kopma noktasına getirebilecek gibi görülse de; bölgesel güç dengesinin sarsılmaması ve otorite boşluklarının oluşmaması adına her iki devlet yönetimleri de ilişkilerde ipleri tamamen koparmamıştır (Kocaoğlu, 1995: 104).

2.9.3 Türkiye’deki Laik Devlet Yapısının Türkiye – İran İlişkilerine Etkileri

Türkiye ve İran’ın günümüzde geçerliliğini koruyan ve yürürlükte olan anayasal yapıları ve yönetsel rejimleri dikkate alındığında birbirinden tamamen tezat ve zıt farklılıklar olduğu görülmektedir. Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 senesinden itibaren demokratik, laik, sosyal ve çoğulcu bir hukuk devleti yapısı kendisini göstermektedir. Hatta bu durum Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında da açıkça tanımlanmıştır. Buna göre Türkiye Cumhuriyeti Anayasa’sının ikinci maddesi

“Türkiye Cumhuriyeti, toplumun huzuru, millî dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, demokratik, lâik ve sosyal bir hukuk Devletidir”

açıklaması ile Türkiye Cumhuriyeti rejiminin özetini göstermektedir. Demokratik, laik ve sosyal bir Cumhuriyet olduğunu ilan eden Türkiye Cumhuriyeti devleti dış politika çalışmalarında da barışçıl ve istikrarı ön planda tutan bir devlet yapısının olduğunu göstermektedir.

İran İslam Cumhuriyeti ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin ortaya koyduğu ilkelerin tam karşısı bir anayasal düzene ve yönetsel rejime sahiptir. İlk olarak İran devleti hayata geçirilen devrim ile İran devletinin bir “İslam Cumhuriyeti” olduğunu vurgulamaktadır. İran İslam Cumhuriyeti devlet yönetimlerinin uyguladığı rejimlerin doğru olmadığını, kendi yönetsel rejimlerinin diğers bütün rejimlere alternatif olacağını savunan gözden geçirici ve radikal bir yapıya sahiptir. İran, İslam Cumhuriyeti rejimini hayata geçirdikten kısa bir süre sonra bölgesel anlamda komşu olduğu ülkelere İslam rejimini ihraç etmeye çalışmıştır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti Müslüman bir çoğunluğa sahip iken; demokratik ve laik bir sistem ile yönetilmesinden ötürü İslam Cumhuriyeti rejiminin ihraç edilmeye çalışıldığı ülkelerin başında gelmiştir. Ancak, İran devrimden kısa bir süre sonra Irak ile savaş halinde olmasından ötürü maddi ve sosyal imkânların kısıtlılığı nedeniyle Türkiye’ye rejim ihraç etme planlarını o dönem ortadan kaldırmıştır (Dağı, 1998: 90).

İran ile Irak savaşı 1988 yılının Ağustos ayına kadar sürmüş, savaşın bu tarihte sona ermesi ile birlikte İran İslam Cumhuriyeti rejim ihracına yönelik çalışmalarına başta Türkiye’yi hedef alarak hızlı bir şekilde devam etmiştir. Türkiye’nin rejim ihraç edilecek ülkeler arasında İran’ın hedefinde olmasının tek sebebi yalnızca Müslüman bir çoğunluğa sahip olması değildir. Bunun dışında Müslüman bir çoğunluğa sahip olmasına rağmen laik ve demokratik bir sistem ile yönetilmesinden ötürü diğers Müslüman ülkelere ve topluluklarına model olabilecek yapıya sahip olmasından da kaynaklıdır. Bunun dışında İran Türkiye’nin yönetsel açıdan ABD’ye bağımlı olduğunu, Türkiye’nin politikalarını ABD güdümünde hazırladığını, “küçük şeytan” olarak adlandırdığı Türkiye’yi rejim ihraç edilecek ülkelerin en başına koymuştur (Yılmaz, 2004: 96).

İran Türkiye’ye yönelik hazırladığı rejim ihracı çalışmalarını İran – Irak savaşının bitim tarihi olan 1988 yılından 1998 yılına kadar hızlandırmıştır. Bu süreden sonra artık Türkiye içerisinde eziyet gördüğünü düşündüğü Müslümanları desteklemiş, Mustafa Kemal Atatürk’e yönelik yapılan hakaret ve iftira eylemlerinin ise içerisinde olmuştur. Hatta bu konu Türkiye’de Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında dahi gündeme gelmiş,

Türkiye’de yürütülen irtica hareketleri ve İran’ın bunları destekleyen politikaları masaya yatırılmıştır (Fırat, 1989: 138).

İran İslam Cumhuriyeti tarafından Mustafa Kemal Atatürk’e yönelik karalama ve kötüleme politikaları devam etmiş, 1991 senesinde Haşimi Rafsancani tarafından Türkiye ziyaretinde Mustafa Kemal Atatürk’ün kabrinin ziyareti reddedilmiştir. İran İslam Cumhuriyeti’nin Mustafa Kemal Atatürk’e olan kızgınlığı ve tahammülsüzlüğü yalnızca Türkiye’ye getirdiği demokratik ve laik Cumhuriyet rejiminden kaynaklanmamaktadır. Bunun dışında İran devletinde din adamlarına zulüm yaptığı söylenen eski İran lideri Şah Rıza ile olan samimiyeti ve yakın arkadaşlığı da İran İslam Cumhuriyeti yönetiminin Mustafa Kemal Atatürk’e karşı olumsuz tavır içerisinde olmasının nedenleri arasında gösterilebilir. İran İslam Cumhuriyeti içerisinde bulunan yöneticilerin Türkiye ziyaretlerinde Mustafa Kemal Atatürk’ün kabrini ziyaret etmeleri ve bu konuda olumlu görüş sergileyerek zayıflık göstermeleri münafık olarak değerlendirilecektir. İran bu görüşü açık bir şekilde savunmuş, Türkiye ise bu anlayış ve görüşe tepki göstermiştir (Fırat, 1989: 138).

2.10 1979 İRAN İSLAM DEVRİMİ SONRASI TÜRK – İRAN İLİŞİKLERİNİ BELİRLEYEN DIŞ ETKENLER

Türkiye – İran ilişkilerini belirleyen iç dinamikleri inceledikten sonra, ilişkilerin seyrini ve gelişimini belirleyen dış dinamikler bu başlık altında yer alacaktır. Türkiye – İran ilişkilerini belirleyen dış dinamikleri uluslararası ve bölgesel bazda ele almak gerekir. İkili ilişkileri etkileyen dış dinamikler ele alındığında; İsrail, Avrupa Birliği, ABD, Türkî Cumhuriyetler ve Rusya gibi devlet yapılanmaları ile Kafkasya, Merkezi Asya ve Ortadoğu şeklindeki bölgesel hareketlilikler de Türkiye – İran ilişkilerini belirleyen etkenler arasında görülmektedir. İki komşu ülke arasındaki ilişkilerde belirleyici olan önemli dış dinamikler alt başlıklar altında değerlendirilecektir.

2.10.1 İsrail Devletinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkisi

İsrail’in varlığı Ortadoğu bölgesinde güç dengelerini belirleyen en kritik unsurlardan biridir. Bölgenin iki diğer köklü ve güçlü ülkeleri olan Türkiye ve İran arasındaki ilişki açısından da İsrail’in varlığı büyük önem taşımaktadır. İsrail henüz kuruluş

dönemlerinde iken İran ile aralarında çok olumsuz ilişkiler veya problemler olmamıştır. Hatta İran Ortadoğu bölgesinde İsrail devletinin kurulacak olmasına da karşı çıkmamıştır. Tabii bu durum İsrail'in kuruluş yıllarında iktidarda olan İran yönetiminin Batı devletleri ile samimi ilişkiler içerisinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında topraklarında ve bölgesinde Fars kültürünü yaymaya çalışan İran, bölgedeki Arap yoğunluğu nedeniyle bunu çok fazla başaramamakta, bu nedenle İsrail gibi bir devletin bölgede var olması Arap yoğunluğunun oluşturduğu kültürü ve Arap milliyetçiliğinin yayılmasını yavaşlatabilirdi (Khadduri, 1960: 26-27).

Türkiye'nin ise İsrail'in kuruluşunda ilk olarak Filistin politikasından kaynaklı endişeleri olmuştur. Türkiye 1948 senesinde İsrail'in kurulmasının hemen ardından patlak veren İsrail – Arap savaşlarında, İsrail'in mağlup geleceğini öngörerek resmi anlamda İsrail'i devlet olarak tanımamıştır. Ancak 1948 yılının sonlarına doğru savaşın sıcaklığı dinmiş, çatışmalar azalmıştır. Bu gelişmenin üzerine 12 Aralık 1948 günü Birleşmiş Milletler çatısı altında Filistin Uzlaştırma Komisyonu kurulmuş, Türkiye Cumhuriyeti de bu komisyonun içerisinde yer almıştır. Türk temsilciler her ne kadar Filistin sorununa ilişkin politikaları ile gündeme gelse de, İsrail'in resmen tanınması açısından uluslararası platformda gerekli alt yapı hazırlanmıştır (Kürkçüoğlu, 1995: 44).

Filistin bölgesinde sonlanan savaş ile birlikte 1949 yılının Ocak ayında birçok büyük devlet İsrail devletini ve bağımsızlığını tanımıştır. Amerika Birleşik Devletleri 31 Ocak 1949 günü İsrail devletini ve bağımsızlığını resmen tanımış, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunca oluşturulan Filistin Uzlaştırma Komisyonunda yer alan Türkiye'de politikalarını Araplar üzerinden Batı düşüncesinde çizgiye çekmiştir. Bu durum ilk olarak İsrail devletinin ve bağımsızlığının karşısında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin İsrail devletini ve bağımsızlığını yakın zamanda resmen tanıyacak olduğunu göstermiştir (Sever, 1997: 128-129).

Şah Muhammed Rıza Pehlevi yönetimindeki İran İsrail ile dostane ilişkiler içerisinde olmuş, hatta siyasal, ekonomik ve askeri alanlarda karşılıklı olarak birçok anlaşma dahi imzalamışlardır. O dönemlerde gerek İsrail, gerekse İran batı ülkeleri ile olumlu ilişkiler

içerisinde yer aldıklarından kendi aralarında kurdukları ilişkiler de uyumlu olmuştur. Ayrıca, Arap ülkeleri ile olan uyuşmazlıklarda da İran ve İsrail'in çıkarları ortak olmuştur. Ancak, 1979 senesinde İran'da yaşanan İslam devrimi, İran'ın batı ülkelerinden, ABD'den ve birçok "kukla rejimden" kopmasına ve ayrılmasına neden olmuştur. Tabii aynı şekilde İslam Cumhuriyeti yönetim İsrail ile olan ilişkilerini de en dip seviyelere çekmiştir. İran İslam Cumhuriyeti yönetimine göre İsrail devleti Ortadoğu bölgesinde Amerika Birleşik Devletlerinin temsilcisi ve kuvvet gücü sıfatını taşımaktadır. İran – Türkiye ilişkilerinde İsrail faktörü ilk kez net bir şekilde hissedilmiştir. Türkiye ürettiği politikalar sonucunda Ortadoğu bölgesinde güvenliği ve istikrarı sağlama amacıyla olmuştur. İran ise İsrail ile direkt olarak çatışma içerisine girmek yerine bölgede gücü bulunan bazı terör örgütleri eliyle İsrail'i yıldırmaya çalışmıştır. Tabii İran'ın yürütmekte olduğu bu politika yalnızca İsrail'e zarar vermemekte, Ortadoğu bölgesindeki güven ve istikrarı olumsuz olarak etkilediğinden Türkiye Cumhuriyetinin dış politikalarını da etkilemiştir. İran'ın ürettiği bu politikalar karşısında Türkiye Cumhuriyeti Ortadoğu bölgesinde güç dengesini ve istikrarı temin edebilmek adına İsrail devleti ile daha sıkı ilişkiler içerisine girmiş, askeri ve ekonomik alanlarda birçok anlaşmalar oluşturulmuştur (Karabell, 1996: 77).

Özellikle İran'ı en çok rahatsız eden ve dikkatini çeken anlaşma ise Türkiye ile İsrail arasında askeri alanda imza altına alınan eğitim ve tatbikat anlaşmalarıdır. Türk ve İsrail askerleri Akdeniz bölgesinde ortak olarak askeri tatbikatlar düzenlemekte, yine ortak askeri eğitim paylaşımları yapılmaktadır. Resmi olarak 23.02.1996 günü hayata geçirilen Askeri Eğitim Anlaşması ve yine 1996 yılının Ağustos ayında mutabakata varılan Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması Ortadoğu bölgesinde büyük ses getirmiştir. Türkiye yaptığı bu anlaşmalar ile birlikte ABD olan ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiş, ABD içerisinde yer alan Rum ve Ermeni lobilerince Türkiye aleyhinde yapılan olumsuz propagandaların önüne geçilmiştir. Hatta ABD içerisinde bulunan güçlü birçok Yahudi lobisinin de desteğini arkasına almıştır. İran İslam Cumhuriyeti iki ülke arasında meydana gelen ittifakı ve yakın ilişkiyi kendisine tehdit olarak görmüş, İsrail devletinin uzun vadede Ortadoğu bölgesinde planladığı oyunları hayata geçirebilmek için Müslüman bir ülke olan Türkiye Cumhuriyetini kendi planları doğrultusunda kullandığını ifade etmiştir (Öztürk, 1999: 254-255).

İran Türkiye'yi İsrail ile kurduğu ilişkiden ötürü İran İslam Cumhuriyetine karşı planlanan projelerin tarafı olarak görmüş, Türkiye'nin İran sınırında yapılan askeri hareketliliklerini ise istihbarat toplayabilmek adına planlandığını savunmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'daki güvenliği zayıflattığını, İran devletine karşı oluşan tehditlerin sorumlusu ya da bu tehditlerin oluşmasına müsaade eden taraf olduğunu vurgulamıştır (Aras, 1996: 187).

İran İslam Cumhuriyeti lideri Hamaney İsrail ile Türkiye arasında yapılan işbirliklerin İslami düşünceye uymadığını, Türkiye Cumhuriyeti'nin İslami davranışlardan çok uzak hareket eden bir yapıya büründüğünü vurgulamıştır. Bu söylemlerden sonra İran o dönem Türkiye'nin geçmişten beri düşmanı olarak görülen Yunanistan ile askeri anlaşmalar imzalamıştır. Türkiye Cumhuriyeti İran tarafından gelen tepkileri azaltabilmek adına İsrail ile yapılan askeri ve savunma anlaşmalarının yalnızca eğitim ve tatbikattan ibaret olduğu yönünden açıklamalarda bulunsa da, İsrail devleti bunun aksine açıklamalarda bulunarak zaten gergin olan ortamı daha fazla sertleştirmiştir. Hatta 1996 senesinin Aralık ayında Türkiye'yi ziyaret eden dönemin İsrail Savunma Bakanı Yitzak Mordehay yaptığı açıklamada, Türkiye ile İsrail arasında yapılan askeri anlaşmaların yalnızca eğitimsel ya da tatbikat olarak ele alınmadığını, stratejik düşüncelerin esas alındığını söylemiştir. O dönem Türkiye Cumhuriyeti'nde Erbakan yönetimi bulunmaktadır. Siyasi anlamda İsrail ile çok fazla ilişki içerisine girmek istemeyen Erbakan yönetimi, Türk Ordusunun İsrail ile yaptığı askeri ve savunma anlaşmalarının önüne geçememiştir. Kaldı ki; İsrail Savunma Bakanının Türkiye'yi ziyaretinden ortalama iki ay sonra 28 Şubat hadisesi meydana gelmiş, bu durum post – modern darbe olarak literatüre girmiştir. Bu süreç ile birlikte Türkiye'de Erbakan yönetimi görevden çekilmiş, İran yaşanan bu olaylar neticesinde büyükelçisini çağırarak duruma gelmiştir. Türkiye İran'ın PKK terör örgütüne destek verdiğini öngörerek, bu alanda Sınır Güvenliği Araştırma Komisyonu raporunu işleme sokmuştur (Çetinsaya, 2008: 175).

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Türkiye'nin İsrail ile askeri ve savunma alanında yaptığı anlaşmaların İran'ın güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit etmediğini vurgulasa da, İran Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin bölgedeki diğer tüm Müslüman ülkelere ihanet ettiğini açıklamıştır (Saray, 2006: 168).

2.10.2 Amerika Birleşik Devletlerinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkisi

Türkiye – İran ilişkilerinde İran'da yaşanan İslam devriminden sonra etki gücüne sahip en önemli unsurlardan biri Amerika Birleşik Devletleridir. Esasında ABD bu iki ülkenin ilişkilerini etkilerken, İran ve Türkiye'de ABD'nin Ortadoğu politikalarını doğrudan etkilemektedir. Şah devriminden sonra İran ile ilişkileri bozulan ABD, bölgede Türkiye'yi desteklemekte ve Türkiye'nin varlığını artırmak istemektedir.

İran için ABD 1979 devrimi öncesi ve sonrası olarak değerlendirilmelidir. İslam devrimi öncesi Şah yönetimince müttefik görülen ABD, bölgede politikalarını ve enerji ticaretini de İran üzerinden sağlamakta idi. Ancak 1979 İran İslam Devriminden sonra İran için ABD olumsuz bir aktör olarak İran'ın karşısında durmuştur.

Türkiye ile İran'ı aynı safta buluşturan ve ittifak haline getiren en belirgin olay Bağdat Paktı'nda yaşanmıştır. Bölgede artış gösteren Sovyet varlığı her iki ülke içinde tehdit unsuru olarak görülmüş, Sovyet politikasına karşı İran ve Türkiye ortak tavır içerisine girmiştir. Yaşanan bu durum ABD tarafından da destek görmüş, Bağdat Paktı Sovyetlerin Ortadoğu üzerindeki hâkimiyetini dizginleyebilecek bir politika olarak görülmüştür. Bağdat Paktı Arap ülkeleri tarafından olumsuz karşılanırsa da, Irak bu politikayı desteklemiş, Lübnan ve Ürdün ise arabuluculuk görevini üstlenmek istemişlerdir. Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955 günü Bağdat Paktı anlaşmasını imzalamışlardır. Daha sonra İngiltere, Pakistan ve nihayetinde İran'da Bağdat Paktı içerisinde yer almıştır. Arap ülkelerinden Mısır ve Suriye bu paktı bir İngiltere sömürgeciliği olarak görmüştür. İran ve Pakistan Ortadoğu bölgesinde Arap devletler arasında yer almadığından, bölgede ki Arap devletlerinin desteğini de alamamışlardır. Esasında Bağdat Paktı bölgede barışı ve birleştirici yönü ile hayata geçirilmek istenmiş ise de; bölgeyi üçe bölen ve ayıran bir politika olarak kalmıştır. İran ve Türkiye Sovyetler Birliğinin bölgedeki varlığını sonlandırmak adına bu paktı desteklemiş ise de,

diğer bölge devletlerinin desteğini alamayan Bağdat Paktı istenen duruma gelememiş ve Sovyetler Birliği Ortadoğu'da yerini almıştır. ABD o dönem bu pakt ile hem İran'ın hem de Türkiye'nin müttefiki olduğunu göstermiştir (Russell, 2004: 33).

İran içerisinde 1979 yılında patlak veren İslam Devrimi hareketi ABD'de büyük şaşkınlık yaratmış, ABD'nin politikalarında ise değişimler yaşanmasına neden olmuştur. şah yönetiminin en önemli müttefiki olan ABD bir anda İran'ın en büyük düşmanları arasına girmiştir. Yaşanan bu olumsuz hadiselerden sonra ABD bölgedeki birçok politikasında Türkiye'ye yer vermiştir.

ABD'nin Türkiye ile girdiği ilişki İran İslam Devletini fazlaca rahatsız etmiş, birçok kez İran ile Türkiye arasında siyasi ve politik kriz çıkmasına neden olmuştur. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu üzerindeki politikalarını ve sınır komşusu ile olan ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Keskin, 2007: 24).

İslam Devriminden sonra bölgedeki güçlü müttefikini kaybeden ABD, Ortadoğu'daki politikalarını yalnız başına yürütemeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle Türkiye ile olumlu ilişkilerini artırma çabasına girmiştir. Özellikle ABD Kıbrıs Barış Harekatından sonra Türkiye'ye uygulamakta olduğu silah ambargosunu kaldırmıştır (Keskin, 2007: 24).

İslam Devriminden sonra ABD ile İran arasında yaşanan uyuşmazlıklar Türkiye'nin bölgede çıkar sağlamasına vesile olmuştur. Örneğin, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı çalışmaları hayata geçirilmiş ve ABD; Ortadoğu, Merkezi Asya ile Hazar Havzası petrollerini dünyaya bu kanal üzerinden taşıyacak adımlar atmıştır. İran bu hadiseyi kendi varlığına bir tehdit olarak görmüştür. Sonuç olarak Türkiye – İran arasındaki diplomatik ilişki bir nebze sertleşmiş ve İran Türkiye'yi ABD üzerinden eleştirmeye ve karalamaya başlamıştır (Lesser ve Fuller, 2000: 106).

Genel anlamda bakıldığında İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye, İran ile ABD arasında yaşanan olumsuz ilişkilerden ötürü devamlı arada kalan taraf olmuştur. Türkiye açısından İran sınır komşusu olmakla birlikte enerji kaynakları başta olmak üzere birçok

alandaki ekonomik ve ticari ilişki içerisinde olduğu ülke pozisyonundadır. Türkiye ABD'nin ise siyasi ve bölgedeki gücünden ülke çıkarları doğrultusunda faydalanmak istemektedir. Türkiye hem İran ile ekonomik ve sınır komşusu ilişkilerini sağlam tutmaya çalışırken, hem de bölgedeki ve uluslararası platformdaki siyasi gücünü destekleyen ABD'yi müttefik olarak tutmak istemiştir.

2.10.3 İran ve Avrupa Birliği İlişkileri

Şah rejiminin sona ermesi ve İran İslam Devriminin gerçekleşmesinden sonra Avrupa Birliği ile İran arasındaki ciddi iletişim 1995 yılı itibari ile başlamıştır. Özellikle Hatemi'nin 1997 senesinde Cumhurbaşkanlığı görevine gelmesi ile birlikte İran ve Avrupa Birliği arasında kapsamlı iletişim artmıştır (Kavossi, 1999: 26-27).

Avrupa Birliği ile İran arasında ortaya konulan iletişim ve ilişkiler daha çok uluslararası boyutta yer bulan sorunlar üzerine olmuştur. Özellikle terör, nükleer silahlanma ve insan hakları gibi konular İran bölgesi açısından değerlendirmelere alınmış, küresel boyutta ise uyuşturucu kaçakçılığını önlemek, mülteci sorunları ve enerji alanında yapılan anlaşmalar ile kendisini göstermiştir (Dickey, 1999: 2).

İran İslam Devleti Avrupa Birliği ile sergilediği iletişim ve ilişkilerinde devlet çıkarını ön plana koyarak hareket etmeye çalışmıştır. O dönem görevde bulunan İran Cumhurbaşkanı Hatemi Avrupa Birliği ile daha çok enerji ticareti ve ortak işbirlikleri anlaşmaları ile gündeme gelmiştir.

ABD geçmişte yaşadığı rehine krizi nedeniyle İran'ı uluslararası platformda kötüleme politikalarını sürdürmüş, bu nedenle Avrupa Birliğinin İran ile ortaya koyduğu olumlu ilişkileri engellemeye çalışmıştır. Özellikle İran'ı nükleer silahlanma, terörizme destek ve insan hakları ihlalleri konularında dünya gündemine taşıyarak diğer devletlerin ve Avrupa Birliği'nin İran ile ilişkilerini sınırlandırması ve baskı altında tutulması gerektiği yönünde politikalar üretmiştir (Sarı, 2015: 124).

Ancak Avrupa Birliği ABD'nin politikalarını uzun bir süre dikkate almamıştır. Bunun en büyük nedeni enerji kaynaklarıdır. İran doğalgaz ve petrol açısından büyük rezervlere sahiptir. Avrupa Birliğinin İran ile kurduğu olumlu ilişki enerji ticaretini de olumlu etkilemektedir. Avrupa Birliği İran ile girdiği ticari ilişkide daha çok petrol üzerine yönelmiştir. Öyle ki bu iki partner arasında yapılan ticaretin yüzde sekseni petrol üzerinden gerçekleşmiştir. Kalan yüzde yirmilik kısım ise daha çok halı, fıstık ve havyardır (Sarı, 2015: 124).

Avrupa Birliği İran ile kurduğu olumlu ilişkiler ile yalnızca ekonomik fayda sağlamamaktadır. Bunun dışında insan hakları konusunda İran üzerinde bir ilerleme kaydedilebilirse İran Avrupa Birliği için Ortadoğu bölgesinde iyi bir partner ve müttefik olabilecektir. Bu durum siyasi ve stratejik menfaatler açısından önem arz etmektedir. Ayrıca o dönem Avrupa Birliği İran'a uzun vadede bölgenin süper gücü olmaya en büyük aday ülke olarak görölmektedir. Bu durum yine ekonomik, ticari ve siyasi anlamda Avrupa Birliği menfaatine olacaktır. Avrupa Birliği uzun bir süre İran'ın ortaya koyduğu birçok reform ve yenilik hareketlerini desteklemiştir (Dickey, 1999: 3).

Buradan da anlaşılacağı üzere Avrupa Birliği ile İran arasında iki esas menfaat bulunmaktadır. Bunlardan birincisi karşılıklı ekonomik ve ticari fayda. İkinci menfaat durumu ise; ABD'nin Türkiye ile yapacağı ittifak ve müttefikliğe karşı Avrupa Birliği – İran ittifak ve müttefikliğidir. Bölgede ABD'yi tek başına söz sahibi bırakmamak adına bu tür siyasi ve stratejik adımlar ülkeler açısından önemli görölmektedir.

2.10.4 Merkezi Asya Ülkelerinin Türkiye – İran İlişkilerine Etkileri

Dünya genelinde siyasi sistem ve siyasi ilişkiler ile uluslararası güvenliğe bakış açısı Sovyetler Birliğinin ortadan kalkması ile birlikte tamamen farklılaştı. Özellikle Merkezi Asya ülkelerinde devlet bazında ve bölgesel anlamda güvenlik kavramından gelen çıkarımlar belirgin şekilde değişmiştir. Özellikle Sovyet Rusya'nın dağılması ile birlikte merkezi Asya ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurmak isteyen İran İslam ideolojisi ve yönetimsel rejimini bu bölgeye ihraç edebilmek adına yoğun uğraş içerisine girmiştir. Ancak merkezi Asya ülkelerinin bulunduğu bölge devletleri genel anlamda seküler sistemi benimsemiş ve yönetimsel işlerde buna göre yürütölmektedir. Ayrıca İran'ın o

bölgeye ihraç etmek istediği İslam ve yönetsel rejim Şii anlayışına hâkimdi. Buna karşılık Asya ülkelerindeki taban halk Sünni İslam anlayışını benimsemektedir. Tüm bunlar dışında o dönem merkezi Asya ülkelerinin birçoğu ekonomik bağlamda Rusya'ya bağlı idi. Belirtilen bu ve buna benzer bir çok nedenden ötürü İran'ın merkezi Asya ülkeleri üzerine yürüttüğü politikalar sınırlandırılmış ve İran politikalarını değiştirmek ve durdurmak zorunda kalmıştır (Menashiri, 1998: 23).

İran İslam Cumhuriyeti'ne göre Sovyetler Birliğinin dağılması ile birlikte kurulan birçok yeni merkezi Asya devleti kendi toprak yapısını ve egemenliklerini koruyabilecek kuvvet yapısına sahip değildi. Bu durum uluslararası menfaat çatışmasında birçok ülkeyi ittifak haline sokabilir, İran devlet yapısı tehdit altına girebilirdi. Bu nedenle merkezi Asya ülkeleri üzerinde hâkimiyet kurabilmek İran açısından son derece önemli olmuştur (Menashiri, 1998: 23).

Yaşanan durumlar İran için hem bir tehlike aynı zamanda birer fırsat olarak gözükmektedir. Görünen bu tehdit ve fırsat ortamının içerisinde dönemin İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber merkezi Asya ülkelerinin birçoğunu ziyaret ederek her birinde konsolosluk birimleri açılması için anlaşmalar imzalamıştır. İran'ın dış politikada söz sahibi olan kişi ve kurumları Türkiye'nin merkezi Asya ülkeleri üzerinde yapılan politikaları karşısında kendilerine rakip olabileceği görüşündedir. Yine bu rekabet sonucunda ortaya çıkabilecek bir başarısızlık uluslararası ittifakları ve düşmanları İran karşısına çekebilirdi. Türkiye'nin bu bölge ülkeleri ile tarihten ve kültürlerinden gelen paydaşlığı İran için olumsuz bir durumdu ve bu durum İran'a karşı Türkiye tehdidini masada tutuyordu (Menashiri, 1998: 24).

İran tehdit ve fırsatlar içerisinde yaptığı öngörü neticesinde Müslüman olan merkezi Asya ülkelerinin tamamını Sovyetler Birliğinin yıkılması ile birlikte tanıdılar. Türkiye'de hareketli geçen dış politika adımlarını görerek hızlı bir şekilde o bölgede kurulan devletleri aynı ay içerisinde tek tek tanıdı ve gerek İran, gerekse Türkiye bölge devletleri ile ekonomik ve ticari anlaşmalar içerisine girmiştiler.

Merkezi Asya devletlerinin birçoğu Sovyet Rusya içerisinde türeyen, uzun yıllar Rusya ile bağlarını koparmamış, ekonomik ve ticari açıdan Rusya'ya bağlı ülkeler olarak kurulmuşlardır.

2.11 HUMEYİNİ – HAMANEY DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1979 – 1989)

İran Devrimine basite indirgenecek ve tek bir nedenle açıklanacak siyasal bir oluşum olarak bakmamak gerekmektedir. İdeolojik olarak taşıdığı İslami özellikler taşıması ve bir bütün halinde kitleleri peşinde sürüklemesiyle devam bir hareket olarak bakılması da haksızlık olacaktır. Üçüncü dünya ülkeleri içerisinde yer alan İran'da meydana gelen bu sosyal ve siyasal dönüşüm önemli bir devrim olarak karşımıza çıkmaktadır. Kanaatimizce yarattığı etkiler ile tarihteki diğer büyük devrimler ve 1989 yılında gerçekleşen Doğu Avrupa devrimleriyle kıyaslanacak kadar önem arz etmektedir. Yaşanan devrim topluma pek çok alanda değiştirmeye muktedir olsa da, yeni bir toplum dizaynı gerçekleştirip sosyo-kültürel-iktisadi ve politik anlamda cazibe merkezi olma konusunda yetersiz kalmıştır (Heshmatzadeh, 1998: 3).

Devrimle birlikte siyasal yapının başında bulunan Ayetullah Humeynî, yeni bir rol model olarak kendine yer bulmuştur. Ayetullah Humeynî, daha önce Mısır'da, emperyalist olduğu kanaatinde olduğu Batı'ya karşı tepkilerle toplumları peşinde sürükleyen efsanevi lider olan Cemal Abdünnasır gibi oda aynı yolu izlemiştir. Ayrıca sade yaşam tarzı ve mütevaziliği halk nezdinde beğeni toplamıştır. Cemal Abdünnasır emperyalist Batı'ya karşı olan mücadelesini sağlam bir iç yapı oluşturarak yapmasına karşın, Ayetullah Humeynî maddiyattan öte ahlaki yükselişle bu mücadelenin yapılabileceğini düşünmektedir. Yine Humeynî'yi, Cemal Abdünnasır'dan ayıran diğer bir özelliği, dini değerlere sıkı sıkıya bağlı bir yönetim kurmayı gaye edinmesi ve bu düşüncenin vücut bulması halinde, ortaya konan kuralların tüm dünyada geçerli olacağına inanmasıdır (Mottahadeh, 1980: 33).

Humeynî düşünceleriyle her ne kadar İran'da popüler ise de, uluslararası alanda aynı oranda algı yaratamamıştır. Fiziki olarak yansıttığı ciddi, sert ve tehditkâr profili dünya geneline itici gelmiştir. Humeyni, milyonlarca bölünmüş ve organize olamayan İranlı

muhalefet hareketini devrimle sonlandırabilecek tek kişi olma özelliğini taşımaktadır. Humeynî’de var olan kuvvetli milliyetçilik duygusu, büyük kitleleri etkileyebilecek hatipliği, adalet anlayışı, ülkesinin bağımsızlığına ve kültürel yapısına olan bağlılığı, toplumun her kesiminden kendisine saygı duyulmasını beraberinde getirmiştir. ABD’de eğitimini tamamlamış İranlı üst düzey bir yönetici şöyle demektedir: “Humeynî bir cehennem yarattıysa bile, bunu iyi niyetle yapmıştır”. Humeynî’nin bu yetenekleri, İran İslâm Cumhuriyeti’nin ilk on yılında bütün sorunlara ve halkın giderek artan huzursuzluğuna rağmen ülkeyi bir arada tutabilmiştir (Wright, 2001: 85).

Humeynî, anayasal çerçeveden bakıldığında, ülkenin en yüksek otoritesini temsil etmektedir. Devrimin ilk yıllarındaki, rejim yanlısı iktidarın konsolide edilmesinde Humeynî’nin mevcut özellikleri kilit olmuştur.

İran Cumhuriyeti’nin mevcudiyetini sürdürmesi, yurt dışında örgütlenen muhalif hareketlerin, gerek uluslararası gözlemcilerin gerekse rejim yanlısı üyeler nazarında da büyük bir sürpriz olmuştur.

Devrimle birlikte yeni rejim birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. İran İslam Cumhuriyeti özellikle ilk on yılı, kadim bir geçmişe sahip yönetim şeklini değiştirerek yeni bir siyasi sistemi kurma, ülke içerisinde ve dışında İslamiyeti yayma çabası, ekonomik ambargolar ve Irak’la yaşanan savaşa rağmen hayatta kalabilme çabası içinde geçmiş ve hayata tutunmayı başarabilmiştir.

Devrimle birlikte yönetime hakim olan mollalar öncelikle iki temel üzerinde yoğunlaşmışlardır:

- 1) İktidarlarını ve yönetimlerini mümkün olduğunca sağlamlaştırma, kurumsallaştırma ve yayma;
- 2) Kendi iktidar ve yönetimlerini daha da meşrulaştırarak konsolide etmek üzere Ayetullah Humeynî’nin devrimci ideolojisini uygulama.

Menashri'ye göre, ilk zamanlarda yönetimde başarı elde eden mollalar, Humeyni'nin ideolojisini uygularken ve devrime giden yolun yapı taşlarından olan sosyal, ekonomik, siyasi ve diğer sorunları çözmeye aynı başarıyı gösterememişlerdir. Geleceği düşleyerek değil, günlük hayattaki problemlerin ve sıkıntıların altından kalkabilmek amacıyla ideal ve doktrinlerden uzaklaşarak, gündem güne pragmatik politikalar izlemişlerdir. Ülkenin sadece sloganlarla yönetilmeyeceğini, gerçeklerin daha farklı olduğunu anlamalarıyla pragmatizme yönelmeleri sonucunu getirmiştir. Pragmatik davranışlara örnek verilecek olursa, devrimin ilk yıllarında Şahlık döneminde faal olan teknokratların, ihtiyaç gereği tekrar bürokratik alanda görevlendirilmeleri gösterilebilir (Menashri, 1991: 382).

Devrimle birlikte ideolojinin ve misyonun tam anlamıyla gerçekleştirilmesine yönelmeler, devrimin ikinci on yılında gerçekleşmiştir. 1980'li yılların sonunda İran-İrak Savaşı'nın sona ermesi ve Humeyni'nin vefat etmesi, ülkedeki farklı gruplar ile monarşinin yıkılmasına sevinen kitleler, yeni rejimin istenilen seviyede çözüm getiremediği sorunlara yanıtlar bulmaya çalışmalardır. Halk büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır. Wright'a göre, halkın dikkati iki önemli konu üzerinde yoğunlaşmıştı. Bunlar; ülkedeki güç dağılımı ile çağdaş devletteki İslam'ın rolüdür. Rejim muhalifleri, devrimin ilk yıllarında, mollalar arasındaki iktidar mücadelelerinin, artış gösteren rüşvet ve yolsuzlukların ve yönetim kadrolarındaki suiistimallerin arttığı kanısındadırlar. Bu durum rejimi içinden çıkılmaz bir hale getirirken, aynı zamanda da mevcudiyetini tehlikeye düşürmektedir. Humeyni'nin sağlığında mollalar arasındaki çekişmeler ortaya çıkmadığı, çıkacak olsa bile Humeyni'nin duruma müdahale ettiği ve kimsenin de bu konuda ona itaatsizliğe cesaret edemediği dile getirilmektedir (Kazemi, 1997: 40).

Devrimin hayat bulması ve sağlıklı bir şekilde varlığını koruması İran'ı gözle görülür bir değişikliğe uğratmıştır. Bölgesel açıdan bakıldığında yaşanan devrim hareketi İslam Cumhuriyeti olarak anılacak İran'a yeni roller veriyordu. Bu açıdan değerlendirildiğinde CENTO'dan ayrılmış bir İran ve "Doğu ya da Batı" tercihi içerisine girmeyecek, devrim başarısını yakalamış yöneticiler iş başına gelmiştir. Şah yönetiminin sonlanması ile birlikte batı bağlarını koparan İran, bölgede batı ile ittifak halinde bulunan bir çok ülkenin de çıkarlarını tehdit edecek şekilde yerini almıştır (Maleki, 1995: 121).

Ortadoğu bölgesi Arap yurdu olarak bilinmekte ve bu şartlarda ayakta kalmaya çalışan Fars milliyetine sahip İran, bölgedeki bir kısım örgütler ve Arap devletleri ile de ilişkilerini çok fazla bozmadan olumlu ilişkiler içerisinde kalmaya bilmiştir. Siyasi, kültürel, diplomatik ve ekonomik bağlantılar devlet ilişkilerini de sıcak tutmuştur. Devrim sonrası Batı ülkelerinden ağır yaptırım ve ambargo kararları ile karşılaşan İran, yüzünü üçüncü dünya ülkelere yöneltmiştir. Özellikle 1979 ile 1981 seneleri arasında bu ülkelere yaptığı ihracat %20 dolaylarında artış gösterirken, gelişmiş ülkelere yaptığı ithalat ise %80'lerden %64'lere düşmüştür (Chubin 1983: 932).

İdeolojik olarak köklü değişimler yaşansa da ekonomi rayına oturtulamamıştır. Rejim değişikliğinden sonra yürürlüğe giren ve İslami kurallara göre kontrol edilen petrole dayalı ülke ekonomisi sıkıntılarını bir türlü giderememiştir. Irakla yaşanan savaş nedeniyle ülke dünyadaki gelişmelerden uzak kalmış, ilerleme sadece silahlanma konusunda gerçekleşmiştir. Dünyada serbest piyasa ekonomisi yaygınlaşırken, İran'da merkeziyetçiliğin benimsenmesi, devletin tarım ve sanayi kollarında yatırımlar yaparak ekonomide öne çıkması, rejim değişikliğinin önemli ihracat pazarlarını kaybetmesine yol açması gibi pek çok nedenden ötürü ülke ekonomisi durma noktasına gelmiş ve yüksek dış borcu nedeniyle bunalmaya başlamıştır. Devrim, bir rejimi sonlandırırsa da, İran ekonomisinin ithalata olan bağımlılığını bitirmediği gibi azaltmamıştır. Amerikan mallarının boykot edilerek ülkeye girişi engellense de, Almanya, İtalya, Japonya, Türkiye ve birçok ülkeden gele ürünler iç pazarı istila etmişlerdir. Devrim sonrası dönemde İran ekonomisinin ithalata bağımlılığı azaltılamamıştır. Devrim yabancı baskıcılığına herhangi etki yapmamıştır. Cumhurbaşkanı Hamaney bir vaazında açık bir şekilde “Biz yabancıların bilgi, deneyim ve kaynaklarını kullanmalıyız” demiş ve şöyle devam etmiştir: “Hasım yabancılar buraya gelmek istiyorlarsa diz çökmelidirler. Ancak dost olanları, yani bizim doğru yabancılar olarak tercih ettiklerimizi bırakın gelsinler ve burada çalışsınlar”. Yine merkeziyetçi ekonomiyi savunan dönemin Başbakanı Musavî de aynı şekilde görüşlerinde, “üretim-merkezli planlar çerçevesinde yabancı uzmanlığı ve yabancı yardımı olabilir” şeklinde açıklamada bulunmuştur. Bu konuşmasını bir seviyede daha ileri götürerek bazı projelerle sınırlı kalması kaydıyla yabancı kredinin kullanılabilmesi belirtmiştir (Behdad, 1988: 1).

Devrimden sonra yaşanan ilk sıkıntılı dönemde, modernizm, millî kurtuluş, sosyal adalet ve geleneksel İslâm'ı hedef alan dört eğilim arasında bir sınır çizilememiştir. Modern orta sınıfla iletişim halindeki güçler devre dışı bırakılmıştır. İkinci sıkıntılı dönemde ise İslâm'ı çağdaş yorumlayan hareket zayıflatılmıştır. Devrimden sonra rejimin ilk Dışişleri Bakanı görevini yapan İbrahim Yezdi, seneler sonra bir dergiye yaptığı röportaj da, kendisi gibi liberallerin kaybetmelerini azınlık durumunda kalmalarının sebep olduğunu, yine kendilerine yabancılar gibi davranıldığını ve devrimin başından bu yana seslerini duyurmakta zorluk çektiklerini, Humeynîcilerin kendilerine iki farklı bakışlarının olduğunu, bir grubun, devrim için mücadelede yer alan ve Şah'a karşı savaştan her kesimin temsil oranlarında hükümete katılmasını istediklerini ve devrimden önce aktif olanların zaferden sonrada yanlarında olmalarını istediklerini, tekerciler olarak adlandırdığı mollaların ise aynı görüşte olmadıklarını belirtmiştir (Clawson, 1990: 241).

İranlı devrimci mollalar tarihî bir başarı sağlamalarına rağmen, İslam Birliği anlamında bir düzen tutturamamışlar, ortaya çıkan mollaların hakimiyeti altındaki İran devleti olmuştur. Humeyni 1988 yılı başlarında yayınlandığı genelge ile devletin ne kadar İrani ne kadar İslami olduğu anlaşılmaktadır.. Bu genelgede “Hükümetimiz ibadet edenler, namaz, oruç ve hac gibi bütün diğer İslami değerlerden daha büyük önceliğe sahiptir” demiştir. İran devrimden sonrasında da görüntüye dayalı dinsel siyasetin kontrolün altında kalmaya devam etmiştir. Ajami bu durumu “devleti yıkmak için hareket eden devrimciler, amaçlarını ulaştıktan sonra da eski rejimin kalıntıları üstünde daha ceberut hükümetler inşa ettikleri şeklinde yorumlamaktadır. Devrimin amacının İslam adına olduğunu savunan İran, Irakla yaşanan 8 yıllık savaş nedeniyle oluşan kötü imajın da etkisiyle, yapılan devrimi İslam dünyasına anlatıp kabullendirmede güçlükler çekmiştir. İran, İslam alemini birlik olmaya yönelik çağrısı karşılık bulmamıştır. Müslüman ülkelerin çatısını oluşturduğu İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile ilişkilerinde de İran zorlanmaktadır. Devrimden sonra batı yanlısı ve tutucu olduğunu iddia ettiği İKÖ'ye, Müslümanların bu örgüte artık mecbur olmadığını belirterek, Batının komplolarına karşı hep birlikte karşı çıkma çağrısında bulunmuştur. Her ne kadar İran iğneleyici bir üslup ile örgüte çağrılar yapmış ise de, örgütün tüm toplantılarında faal şekilde bulunmuş ve İKÖ de devrimci sisteme saygılı bir mesafede durmuştur (Emami, 1996: 798).

İran 1979 devrimi öncesi Şah döneminde bölgede stratejileri ne ise devrimden sonrada stratejiler neredeyse birebir aynıdır. Bölgede ve uluslararası alanda kullanılan araç ve stratejiler ne ise devrimden sonrada aynıdır. Şah döneminde milliyetçilik vurgusu ile yönetilen ülke devrim sonrası rejimde milliyetçilik ile birlikte İslami değerler üzerine bir rejim yönetimi kurulmuştur. Ekonomik gelir aracı olarak petrol ve diğer enerji kaynakları kullanılırken, Körfez sorununa “güç gösterisi” ile yaklaşma taktiği de her iki yönetimde de aynıdır. Askeri anlamda güçlülük ve silahlanma gibi konularda da rejim öncesi ve sonrası yönetimler ortak noktada buluşmuşlardır (Oktay, 1995: 149).

Ancak Şah dönemindeki bazı politikalar aynen devam ettirilirken, devrim sonrası rejim yönetimi bir kısım uluslararası politikalarını geçici olarak durdurmuştur. Örneğin devrimin ilk yılları ABD ile araya yüksek duvarlar ören İran, ekonomik ilişkilerde daha çok bölge ülkelerine ve az gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Devlet yönetiminde kendi kurdukları rejim sistemini en doğru yönetim şekli olarak gören Humeyni ve destekçileri, bu sistemi birçok ülkeye de ihraç etmeye çalışmışlardır (Kandemir, 1995: 157).

İran İslâm Devrimi öncesi devrim kadrosu İslâm yaşam tarzını ve yönetim şeklini benimseyerek sloganlar ile yönetimi ele geçirmiş ise de; devrim sonrası cevaplanması gereken bazı sorular vardı. Örneğin, “Dış politikada ideoloji yoksa milli çıkarlar mı ön planda tutulacaktı.” Her ne kadar ideolojik kavramlar ve sloganlar ön planda tutulsa da, devlet yönetimi başladığında öncelik ideolojik beklentilere değil milli çıkarlara verilmiştir (Yazdi, 1998: 12).

Devrim sonucu ortaya çıkan rejim yönetimi ideolojik standartlara ve ilkelere önem verse de; yaşamakta olduğu coğrafyada ayakta kalabilmek ve bağımsızlığını koruyabilmek için milli çıkarlarını düşünmek zorundaydı. Bunu yaparken mümkün olduğunca İslam Cumhuriyeti ruhundan ayrılmamış, ancak milli çıkarlar ve ekonomik gelişmeler yönünden devlet geleneğini sürdürmeye çalışmıştır (Recai, 1992: 44).

Devrim sonrası doğan İran İslam Cumhuriyeti'nin henüz ilk yıllarında dahi yöneticiler arasında iç ve dış politikada nasıl hareket edilmesi gerektiği yönünde tartışmalar başlamıştı. Buna göre devrim sonrası devlet yönetimi iç siyasette esas olarak iki temel

görüş ayrılığına düşmüştür. Birinci görüşü savunanlar devrim ruhuna bağlı kalarak radikal bir iç siyaset yapılması gerektiğini vurgularken, ikinci görüşe sahip yöneticiler daha gerçekçi ve siyasetin gerekliliğine uygun şekilde hareket edilmesini düşünmekteydi. Devrimci ruh ile hareket eden siyasetçiler duygusal olan ve akılcı davranmayanlar olarak gösterilirken, pragmatistler ise daha akılcı ve yapıcı kişiler olarak anılmaktaydı (Green, 1993: 64).

Devrim sonrası dış siyasette ideolojik olarak iki misyona odaklanılmıştır. Birincisi devrim ihracı, diğeri ise Doğu'dan da Batı'dan da bağımsız bir İran. Ancak devrimin ilk yıllarında dış politikada çok fazla fikir ayrılığı yaşanmamıştır. Özellikle ABD ile yaşanan rehine krizi nedeniyle bütün devrim kadrosu dış politikada hem fikir olmuşlardır. Bunun dışında İran rejim yönetiminin güçlü sesleri Ortadoğu Barış Sürecine daima karşı olmuş ve Filistin haklarını savunarak Filistinli gruplara destek sağlamışlardır (Hunter, 1991: 37).

Her ne kadar devrimci kadro dış politika düşüncelerinde hem fikir olsalar da; ürettikleri bazı dış politika uygulamaları İran İslâm Cumhuriyeti rejim anlayışı ile örtüşmemiştir. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan gerilimde İran tarafsız olduğuna yönelik açıklamalarda bulunsa da, ortaya koyduğu bu dış siyaset Şii devleti ve İslâm Cumhuriyeti anlayışı ile ters düşmüştür. Taraflardan birinin Hıristiyan diğeri "Şii" Müslüman olmasına rağmen İran'ın "tarafsızlık" ilanı kendisi ile çelişmiştir. Kaldı ki; İran'ın Ermenistan ve Azerbaycan krizine yönelik ortaya koyduğu dış siyaset belli bir zamandan sonra tarafsızlık kimliğinden çıkarak açık bir şekilde Ermenistan'ı destekler uygulamalar ile sonuçlanmıştır. Bu durum kendi bölgesinde ve birçok Müslüman ülkesinde ağır eleştirilere de neden olmuştur. İran'ın ortaya koyduğu bu siyaset Kafkasya'daki coğrafi kaygılarından kaynaklandığı düşünülmekte ve somut olarak milli çıkarların ideolojik amaçların önüne geçtiğinin en belirgin örneğidir (Keskin, 2008: 55 – 56).

Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan kriz öyle noktalara gelmiştir ki; Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesi İran'ın kendi ülkesindeki etnik yapılanma nedeniyle paniğe kapılmasına neden olmuştur. Çünkü, Azerbaycan'ın bağımsız bir

devlet olarak ön plana çıkması, İran'ın kendi topraklarında bulunan Azerbaycan milli kimliğini “gıdıklayacağı” endişesini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Ermenistan'ın Azerbaycan'ın bir kısım toprağını işgal etmesine İran açık olarak maddi destekte bulunmuştur. Bu şekilde bağımsızlığa geçiş sürecini kontrollü ve sancısız bir şekilde yönetmeyi planlamışlardır (Nesibzade, 1997: 171).

İran devrim sonrası bir politika haline getirmek istediği “devrim ihracını” Azerbaycan'da uygulamaktan daima kaçınmıştır. Bunun birkaç geçerli sebebi vardır. Birincisi bu şekilde bir eylemi hayata geçirmeye çalışırken Rusya ile düşmanca ilişki içerisine girip genç İslam Cumhuriyeti'nin istikbalini tehlikeye atmak istenmemesidir. Diğer geçerli sebep ise Azerbaycan toplumunda İran'a karşı öteden beri var olan kuşkuyu daha da derinleştirmemektir.

Kendi topraklarında otuz milyona yakın Azerbaycan Türkü barındıran İran, Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra, aynı durumun güneyde kendi topraklarında yaşanmasından çekinmiş, bu iki Azerbaycan nüfusunun bulunduğu toprakların birleşme hayalini engellemek adına İran Ermenistan'a açık destekte bulunmuştur.

İran İslam Cumhuriyeti dış politikanın ideolojik düşünceler ile ilerlemeyeceğini anlamıştır. Öyle ki; bulunduğu coğrafya ve ulusal çıkarları gereği ideolojik düşüncelerine aykırı birçok dış politikayı hayata çoktan geçirmişti ve daha farklı dış politikalarda üretmeye başlamıştı. Sınır bölgesinde kendisine tehdit olarak gördüğü Azerbaycan ve Türkiye'ye karşı Ermenistan ve Rusya safında yer alarak ilişkilerini bu kanatlarda yoğunlaştırmıştır. Ayrıca Irak ve Türkiye tehdidi nedeniyle Suriye ittifakına giren İran bu kanatta da askeri birçok anlaşma sağlamıştır. Türkiye'nin Yunanistan ile uzun yıllardan gelen uyuşmazlıklarda Yunanistan lehine politikalar içerisine giren İran bölgesel rakip gördüğü Suudi Arabistan ve Mısır ile de ilişkilerini dengelemeye çalışmıştır. İran artık ülke yönetiminde ve dış siyasette “din” kavramını bir araç olarak kullanmaya başlamıştır (Öztürk, 1997: 43).

İran ve Türkiye modernleşme tecrübesinde benzer aşamalardan geçmişlerdir. Her iki ülke arasında rekabet siyasi ve ideolojik olarak devam etmiştir. 1970'li yıllarda iki ülkede de gözlemlenen kitlesel hareketler İran'da 1979 yılında gerçekleşen devrimi getirirken, Türkiye'de ise 1980 yılında askeri darbeyle sonuçlanmıştır. İdeolojileri farklı olsa da kitlesel hareketler bu iki ülkeyi birbirine yanaştırırken, sonuçları açısından birbirinden uzaklaştırmıştır. Toplumsal sorunlar benzerlik gösterse de; devlet gelenekleri açısından bakıldığında İran'da değişen yönetim ve hatta 1979'da olduğu gibi rejim değişikliklerine rağmen devlet geleneğini ve stratejisi daha sağlıklı devam etmektedir. Radikal müdahaleler ile devlet yönetimi değişikliklerinde dahi İran coğrafi ve siyasi tepkilerini sürekli ve güçlü bir biçimde vermeye devam etmiştir (Davutoğlu, 2001: 430).

Türkiye, İran İslam Cumhuriyeti 13 Şubat 1979 tarihinde yeni rejimi tanıdığını uluslararası kamuoyuna duyurmuştur.

Türkiye bu tavrıyla İran'daki devrime olumlu baktığını ve Şah dönemindeki sorunların yeni yönetimle çözülebileceği kanaatinde olduğunu göstermektedir. Önceki Şah yönetiminde Kürtlere karşı izlenen politikalar, milliyetçi çizgideki Türkiyeyi rahatsız edici boyutlara ulaşmıştır. O dönem iktidarda olan Ecevit hükümeti Şah yönetiminin baskıcı tutumundan rahatsızlık duymaktadır. Şah hükümetine ve CENTO'ya iç ve dış politikalarında tenkitlerde bulunan Ecevit hükümeti, devrimle beraber bağımsız ve bağlantısız bir İran'ın ortaya çıkmasından mutluluk duymaktadır. Askeri ve siyasi kadrolar, I. Dünya Savaşı ve II. Dünya Savaşı sonrasında İranda yaşanacak bir iç savaşla parçalanmasının Türkiye'ye de olumsuz etki yapacağından endişe etmekteydiler. Öngörülen bu senaryonun vuku bulması halinde İran, SSCB kontrolüne girebileceği gibi Kürt ayrılıkçı hareketlerine de yol açabileceği düşünülmektedir. Türkiye, devrim sonrası İran'ın Kürt sorununa karşı takındığı tutumu yakından izlemiştir. Diğer bir husus ise izole edilmesi sonucu zayıf düşen İran, Türkiye için ekonomik anlamda iyi bir ortak olabilirdi. İran'ın güç kaybetmesi, prestijinin düşmesi Türkiye'ye yaramıştır. Bu gelişmeler batı yanlısı politika izleyen Türkiye ile İslamcı ve Batı karşıtı tutum takıyan İran arasındaki ilişkilerin güçlendirmiştir. Devrim sonrası Batı'ya duyulan öfke sonucunda, 11 Mart 1979 günü İran'ın CENTO'dan çekileceğini

ilan etmiştir. Daha sonra Türkiye ve Pakistan da CENTO'dan ayrılarak bu örgütü lav etmişlerdir (Çetinsaya, 2003: 116).

Türkiye, İran'ın devrim sonrası ilk yıllarda "devrim ihracı" çabasına rağmen ikili ilişkileri olumlu zemin üzerine oturtabilmiştir. Özellikle ekonomik ve siyasi ilişkiler devamlı sıcak tutulmaya çalışılmıştır. ABD Tahran'da yaşadığı rehine krizinden sonra İran'ın yeni rejimini ve yönetimi boykot altına almış, ancak Türkiye sınır komşusu ülke için uygulanan bu boykota dahil olmamıştır. Bu nedenle iki komşu ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler normal seyrinde devam etmiştir. İran devriminin hemen akabinde patlak veren İran – Irak savaşı başta bu hızlı ilişki trafiğini daha da artırmıştır (Sever, 2001: 62).

Ancak, Türkiye ile İran arasında sorun olarak adlandırılmaya başlanılan "Azerbaycan" meselesi iki ülkeyi zaman zaman karşı karşıya getirmeye devam etmiştir. İran Türkiye'nin her an "Azerbaycan Milliyetçiliğini" destekleyebilecek bir tutum sergilemesinden endişe etmekte ve bu durum Türk – İran ilişkilerini yavaşlatmakta ve tıkamaktaydı. Kaldı ki; dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Gündüz Ökçün 1979 yılında Tahran'a yaptığı resmi ziyaret sonrasında Azeri kökenli Ayetullah Şeriatmedârî ile görüşmesi İran'ın endişelerini artırmıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2006: 286).

Türk – İran ilişkileri farklı gerekçeler ile bozulmaya başlamış bu durum beraberinde bölgesel gerilimi getirmiştir. Türkiye'de hükümet değişikliği olmuş ve Ecevit hükümeti görevi Süleyman Demirel hükümetine bırakmıştı. Demirel net bir şekilde ABD yanlısı politikalar yürütmekte ve ABD'nin rehin alma krizinde Süleyman Demirel İran'a yönelik sert tepkilerde bulunmuştu. Ancak, Demirel hükümeti de ulusal çıkarlar doğrultusunda ABD'nin İran'a yönelik ambargosuna dahil olmamış, ABD'nin İran'a yönelik askeri müdahaleye katılmayacağı gibi topraklarını da kullandırmayacağını açık bir şekilde beyan etmiştir. Tüm gelişmelerden sonra Türkiye'de 12 Eylül 1980 askeri darbesi yaşanmış, Türkiye'de yaşanan bu darbenin arkasında ABD'nin olduğunu düşünen İran, Türkiye'de yaşanan gelişmeleri endişe ile takip etmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2006: 286).

Darbe ile gelen Türk yönetimleri de İran'ın iç meselelerine müdahil olacak açıklamalarda bulunmaktan kaçınmış, taraf olabilecek beyanlarda dile getirmemiştir. Türkiye komşuluk ilişkileri açısından o dönem iyi bir sınav vermiştir. Her ne kadar Türkiye İran devrimi öncesi Şah yönetimi ile iyi ilişkiler içerisinde bulunsa da ve Şah yönetiminin Türkiye aleyhine politikaları olsa da Türkiye İran'ın devrim hareketini "iç mesele" olarak görmüş ve müdahil olmaktan kaçınmıştır.

İran'da yaşanan İslam Devrimi ve Türkiye'de meydana gelen darbe sonrası her iki ülke birkaç yıl aradan sonra yönetsel iç sorunlarını çözmeye başlamış ve yeniden sağlam ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. Özellikle iki ülke arasında enerji anlaşmaları ön plana çıkmış ve 1986 yılının ortalarında İskenderun'a kadar gelecek petrol boru hattı projesi anlaşması imzalanmıştır. Hemen akabinde Ağrı ile Urmiye arasında sınır ticaretini geliştirebilmek adına Türkiye ve İran arasında protokoller hazırlanmıştır. Bazı projeler farklı gerekçelerden ötürü yarım kalsa da, ilişkilerin onarılması ve geliştirilmesi açısından olumlu adımlar atılmıştır. Ancak, Irak – İran savaşında ekonomik anlamda Türkiye'yi yanında bulan İran, bazı durumlarda pazarlık avantajını elinde bulundurabilmek adına Türkiye'den alabileceği malları bilerek başka yerlerden temin etmiştir. Türkiye Irak – İran savaşında tarafsızlık beyanları verse de, ekonomik anlamda İran ile ticaretini sürdürerek İran'ın lehine olabilecek politikalarda ortaya koymuştur. Bu süreçte kısmen iyi giden Türkiye – İran ilişkisi, savaşın bitmesi ile birlikte tekrar eski gergin zamanlardaki seviyelere dönmüştür. İran savaş süresince ekonomik ve ticari kaygılardan ötürü dile getiremediği bazı sorunları savaşın bitmesi ile birlikte gün yüzüne çıkarmıştır. Hatta 1988 ve 1989 yılları arası Türkiye ve İran ilişkilerinde "en uzun yıl" olarak adlandırılır. Öyle ki; bu süreçte Ankara'da bulunan İran Büyükelçisi dahi Tahran'a dönmüştür (Robins, 1991: 55-57).

İran İslam Devrimi ve sonrasındaki Türk – İran ilişkilerindeki süreçte her iki ülkenden de kaynaklı düzene oturmayan devlet ilişkisi ortaya çıkmıştır. İran'ın devrim ihraç çabaları, İran İslam Cumhuriyeti rejimine muhalif kişilerin Türkiye'de olması, Irak – İran savaşı, bir kısım Türk diplomatlarına ve aydınlarına düzenlenen suikastların İran'ın işi olduğuna dair şüpheler, İran'ın enerji kaynaklarından elde ettiği gelirin büyük kısmını silahlanmaya ayırması, etnik ve mezhepsel sorunlar, Körfez siyaseti, Kürt

sorunu, Ankara'nın batıya olan yakınlığı, Azerbaycan meselesi ve Orta Asya bölgesinde siyaset gibi birçok hadise Türk – İran ilişkilerinin inişli çıkışlı olmasına neden olmuştur.

Bir dönem ABD'nin yürüttüğü Azerbaycan üzerinden İran'ı parçalama senaryosu İran'ı yine ABD ve dolayısıyla Türkiye ile karşı karşıya getirmiştir. Türkiye her fırsatta İran'ın hassas olduğu bu konuda bir politika içerisinde olmadığını beyan etmesine ve bu konuya mesafeli yaklaşmasına rağmen İran Türkiye için devamlı bir paranoya halinde olmuştur. Hatta bu sebeple kendi topraklarında bulunan Türk ve Türkmen gruplarına baskı uygulayan politikalar yürütmeye başlamıştır. Bir dönem Devrim Muhafızları Farsça dilinden “ayrılmadan” kendi ana dillerini de konuşmak isteyen Güney Azerbaycan Türklerine ve Horasan Türkmenlerine insan dışı muamelelerde bulunmuşlardır. O dönemde Kümbet-i Kavus'ta birçok Türk ve Türkmen vatandaşlar Devrim Muhafızlarında öldürülmüştür (Saray, 2006: 149).

2.12 RAFSANCANI DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1989 – 1997)

İran İslam Devriminin lideri Humeyni'nin 3 Haziran 1989 günü vefat etmesi İslam Cumhuriyeti açısından önemli başlangıçları da beraberinde getirmiştir. Uluslararası kamuoyunda Humeyni'nin ölümü İran için farklı, olumsuz ve aslı olmayan yorumlar yapılmasına neden olsa da, İran devletinde söz sahibi dini otoriteler duruma müdahil olarak Humeyni'nin vasiyetini okuyarak yeni dini liderlik için çalışmalara başlamıştır. Humeyni vasiyetinde siyasi tavsiyeler de bulunmuş ise de; yeni liderin kim olması gerektiği yönünde bir görüş bildirmemiştir. Tahran'da bulunan Uzmanlar Meclisi konuyu gündeme alarak siyasi otoritenin sağlıklı bir şekilde devam edebilmesi adına mevcut Cumhurbaşkanı Ali Hamâney'i İran'ın dini lideri olarak göreve getirmiştir (Nikola, 1990: 61).

Esasında yüksek seviyede bir din bilgini olmamasına rağmen dürüst ve güvenilir olması sebebiyle bu göreve Hamâney'in gelmesi uygun görülmüştür. Dini liderde bulunması gereken birçok kriteri kendisinde barındırmayan Hamâney hızlı bir şekilde dini liderlik makamına getirildiği gibi aynı şekilde “Ayetullah” makamına da terfi ettirilmiştir (Wright, 2001: 51).

Toplum içinde Cumhurbaşkanlığı'nın da üstünde bir makam olan dini liderlik görevi için Hamâney'in tercih edilmesi ve "Ayetullah" sıfatını alması tartışmalı bir karardı. İran İslam Devriminin gerçekleşmesinde görev alan ve Devrim Konseyi olarak adlandırılan grup içerisinde de yer alan Hamâney Cumhurbaşkanlığına kadar yükselmiş ve üstlendiği görevler açısından daha önce tartışma konusu olmamıştır. Ancak "Ayetullah" sıfatını alarak "Dini Lider" makamına gelen Hamâney için bu başarı dinsel çalışmalar ile değil; siyasi ve politikadaki gücü sayesinde gelmiştir (Yetkin, 1995: 111).

Humeyni'nin vefat etmesinden sonra İran'da "İkinci Cumhuriyet" adlandırmaları başlamış ve bu dönemde ön plana çıkan isin Hamâney'den daha çok bir diğer siyasetçi olan Ali Ekber Haşimi Rafsancânî olmuştur. Devrimin ikinci safhasını yaşayan İran'da 28 Temmuz 1989 tarihinde referandum yapılmış ve %97,3 gibi büyük bir destek Cumhurbaşkanı'na kapsamlı yetkiler veren yeni anayasa hayata geçirilmiştir. Ancak bu yeni yönetim sisteminde dini liderin yetkileri kısıtlanırken, cumhurbaşkanı da denetim altında tutulmuştur. Ayrıca ordunun başkomutanlık yetkisi halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'da değil dini otorite tarafından göreve getirilen dini liderin elindedir (Şen, 2010: 187).

Humeyni sonrası yeni Cumhurbaşkanı Rafsancânî rejimin "sert" ve "tutucu" ideolojisine karşın daha dünya ile iletişim halinde olunması gerektiğini savunan ve siyasi karizması olan bir lider olmuştur. İlk olarak İran İslam Devriminin getirdiği rejim içerisinde bulunan temel kadro arasında dengeleri sağlamış, diğer bir yandan İran ülke ekonomisini iyileştirebilecek çözüm arayışlarına girmeye başlamıştır. Ayrıca Rafsancânî Cumhurbaşkanı olarak seçilmeden evvel güç balanslarını ayarlayarak mevcut konumunu sağlama almış, yönetim sistemi içerisinde yer alan başbakanlık makamını kaldırmıştır. Daha önce göstermelik bir makam olarak görünen Cumhurbaşkanlığını devlet kademesinde dini liderden sonra en yetkili makam durumuna getirmiştir (Milani, 1993: 83).

Dünya ile diyalog kapılarının kapanmaması gerektiğini savunan Rafsancânî, devrim sonrası 1985 yılında yaptığı bir açıklamada “*bir zaman gelecek ABD ile diplomatik ilişkiler tekrar başlayacaktır*” diyerek rejimin devrimci ruhundan çıkarak daha ılımlı bir kimlik ortaya koymuştur (Kupchan, 1990: 246). Devlet kabinesinde yer alan içişleri, dışişleri, savunma bakanlığı ve diğer birçok bakanlıkta ılımlı bürokratların iş başına gelmesini sağlayarak pragmatist ve ılımlı politikalarını destekleyecek grupların oluşmasını sağlamıştır. Hatta Rafsancânî verdiği bir Cuma hutbesinde uluslararası toplumun İran’a artık terörist muamelesi yapamayacağını, içerde ve dışarıda insanlara yardım edeceklerini beyan etmiştir. Aynı konuşmada İran İslam Devriminin hedefine ulaştığını ve olgunlaştığını, artık fanatik ve sert üslubun terk edilmesi gerektiğini söylemiştir (Menashri, 1991: 385).

Yüzünü dünyaya dönmüş ve ılımlı bir profil çizen Rafsancânî 1991 senesi itibariyle ülke içerisinde daha güçlü, söz sahibi ve belli kitleleri arkasından sürükleyebilir duruma gelmiştir. Buna karşılık zaman zaman “tutucu” ve “radikal” gruplar tarafından eleştiri yağmuruna tutulan Rafsancânî yönetiminin uygulama ve politikaları engellenmek istenerek gözdağı verilmeye çalışılmıştır. Rafsancânî’nin dış politikada ortaya koyduğu uygulamalar sonuç vermiş ve birçok batı devleti hali hazırda İran’ın eskiye nazaran daha fazla dünya sorunları ile ilgilendiğini, İran hükümetinin sergilediği profilin yeni bir bakış açısı olduğu konuşulmaya başlanmıştır (Yetkin, 1995: 113).

Rafsancânî her ne kadar ılımlı ve dünya ile diyalog halinde olan bir lider görüntüsü çizse de; devrim vizyonunun terk edilmemesi gerektiğini, bunun da ancak “rasyonel ve mantıksal politikalar üreterek” yapılacağını savunmuştur. Ancak bazı uygulamalarda devrim lideri Humeyni ile çatıştığı noktalar olmuştur. Mesela yabancı yatırımı İran içerisine çekme politikası Humeyni ile Rafsancânî’nin ters düştüğü durumlardan biridir. Humeyni sonrası İran’da sıklıkla dile getirilen “ekonomik faktörler siyasi öncelikleri gölgelemektedir” sözü ülke ekonomisinin büyümesi için “tutucu” ve “sert” üslubun terk edilmesi gerektiğini göstermektedir (Menashri, 1991: 387).

lke ekonomisinin gelişmesi adına Rafsancâni hükümeti Batı devletleri ve ABD gibi ülkelerle ilişkiler içerisine girilebileceğini, bu durumun ulusal menfaat açısından ihtiyaç olduğunu düşünmüş, politikalarını da bu yönde geliştirmiştir. Özellikle soğuk savaş döneminin sona ermesi, liberal demokrasinin yaygınlaşması ve sosyopolitik ilişkilerin arttığı yenedünya düzeninde Rafsancâni'e göre ABD gibi bir süper güç ile diyalog kapılarını kapatmak ulusal çıkarlar adına doğru bir karar olmazdı. Rafsancâni tüm dünya devletlerinin artık insan hakları, piyasa ekonomisi, siyasi çoğunluk ve liberalizm gibi kavramlara önem vererek uluslararası ilişkiler ve dış politika oluşturduklarını, bu bağ dışında kalmanın ise İnan toplununun menfaatine olmayacağı görüşünde idi (Dabiri, 1992: 685).

Bu görüş kapsamında bir yandan İslam devrimi ruhunu yaşatarak 1979 tarihinde kurulan sistemi sürdürebilirken, bir yandan da uluslararası alanda tepki almadan dünya ile irtibatlı halde kalabilmek adına "*daha az devrimci ve daha çok işbirlikçi*" görülebilmek İnan toplumu ve İslam rejiminin istikbali adına önem arz etmekteydi. Ancak İnan'ın gerçeği olan ülke içerisindeki güç dengesi reformcu ve radikal grupları karşı karşıya getirmekteydi. Bu nedenle ılımlaşma politikaları sınırlandırılarak hayata geçirilmeye çalışılıyordu (etinsaya, 2008: 171).

Rafsancâni dönemi Türkiye – İnan ilişkileri ilk olarak normalleşme adına atılmaya çalışılan adımlarla ilerletilmek istenmiştir. Genel olarak dış politikada uygulamaya çalıştığı ılımlı ve diyalog yollu yöntemlerini komşu lke Türkiye ile de devam ettirmek istemiştir. Ancak 1990'lı yıllarda patlak veren Körfez sorunu ve SSCB'nin dağılması gibi hadiseler Türkiye ve İnan ilişkilerini de etkilemiştir. Bakıldığında iki komşu ve Müslüman lke meydana gelen olaylardan ötürü birçok ortak menfaate sahiptirler. Bu durum İnan ve Türkiye'yi mtfevik iki ülke duruma getirebilirdi. Ancak Türkiye'nin Körfez krizinde koalisyon glerinin içerisinde yer alması İnan'ın Türkiye ile ekonomik bazı ortak çıkarları olmasına rağmen olumsuz bir tavır almasına neden olmuştur. Bu süreçte Türkiye ve İnan gergin ve tartışmacı bir ilişki içerisine girmiş, uzlaşamadıkları konular dolayısıyla "komşuluk" ve "Müslümanlık" gibi kavramlara rağmen aynı çatı altında buluşmaları mümkün olmamiştir (etinsaya, 2008: 172).

O dönem İran toplumunda çok fazla olumlu görüş bulunmamaktaydı. Hatta Türkiye'nin birçok durumu ve tavrı İran için tehdit olarak görülmüştür. Örneğin, Türkiye çoğunluğu Müslüman bir ülke olmasına laik sistemle yönetilmekte, bu durum İslam anlayışı ile dolayısıyla İran İslam Cumhuriyeti bakımından yanlış olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca NATO üyesi olan Türkiye, o dönem İran ile büyük sorunları bulunan ABD ile de müttefik durumundaydı. Avrupa'nın birçok sistemi ve kültürü Türkiye'de benimsenmiş, İran'a göre İslami değerlerden uzak bir devlet yapısı ve toplum anlayışı bulunmaktaydı. Bunlar İran için Türkiye'ye olumsuz bakış açılarıydı. Ancak birde Türkiye'nin İran için vazgeçilmez stratejik önemi de bulunmaktaydı. O dönem en belirgin örnek İran ve Irak Savaşında Körfez bombalanırken İran'ın Avrupa olan ticareti durmuştu. Tek güvenlik ticaret yolu olarak Türkiye toprakları kalmıştı. İran'ın ülke ekonomisi için hayati önem taşıyan Türk toprakları İran'ın ticari hayatı devam ettirebilmesi adına tek yoldu. Bunun dışında savaş boyunca Türkiye'den alınabilecek her mal İran için tartışılmayacak şekilde öncelikli bir konuydu. İran – Irak savaşında objektif bir tarafsızlık durumu sergileyen Türkiye, bu tutumu ile İran'ın takdirini toplamıştır. Çünkü Körfez ve Arap devletleri ile olan çatışma hali devam ederken birde Türkiye ile olabilecek bir düşmanlık İran'ı zor durumda bırakabilirdi. Ayrıca rejim karşıtı yaklaşık bir milyon İran vatandaşı Türkiye'de mülteci durumunda beklemekteydi. Savaş sırasında bunlarla uğraşmak istemeyen İran, rejimin sağlıklı bir şekilde ayakta kalabilmesi adına bu kişileri topraklarında bekleten Türkiye'den bu şekilde ayrı bir katkı da görmüştür (Fuller, 1995: 184).

İran ve Irak savaşı sona erdikten sonra İran'ın hızlı bir şekilde silahlanma çabasını gören Türkiye, İran'ın kimyasal, nükleer ve biyolojik silah ve füze çalışmalarından dolayı da rahatsızlık duymaktaydı. Bu durum Türkiye'nin İran'a karşı güvensizlik yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca İran'ın tüm ekonomik sıkıntılara rağmen Suriye ile askeri işbirliği yapması ve silahlanmada ortak çalışmalar yürütmesi Türkiye tarafından yakından takip edilmiş, bu gibi durumlar Türkiye – İran ilişkilerini olumsuz bir şekilde etkilemiştir (Egeli, 1992: 71-72).

Türkiye o dönem yaşadığı endişe ve güvensizliklerde haksız sayılmazdı. Çünkü İran'ın sergilediği dış politika anlayışı ve Türkiye'nin bilinen bazı sorunlar yaşadığı komşuları Yunanistan ve Ermenistan ile İran'ın samimi ilişkiler kurması bu kaygıyı daha da artırmıştır. İran, Ermeni anıtlarının ülkesine inşa edilmesine müsaade ederek, Ermeni teröristlerin Türk diplomatlarına yönelik eylem yapabildikleri tek Müslüman ülkenin İran olması, İstanbul içerisinde yalnızca tabela üzerinden 100'ün üzerinde İran menşeli şirketin bulunması gibi gerekçeler bu güvensizlik ve tedirginlik durumunu güçlendirmiştir (Öztürk, 1997: 45).

Irak'ın 1990 senesinde Kuveyt'i işgal etmesi ile başlayan Körfez sorunları, bölgede güç dengelerini değiştirdiği gibi, Türk – İran ilişkilerine de farklı bir alan açmıştır. Daha evvel bahsedildiği üzere genel olarak Körfez Krizi iki komşu ülke olan Türkiye ve İran'ın samimi ilişkiler kurmasına vesile olmuştur. Ancak, savaşın bitmesine müteakip Türkiye ve İran arasında bağımsız bir Kürt devleti kurulmasına yönelik senaryoların daha fazla gündeme gelmiştir. Bu durum Türkiye ve İran tarafından tehdit olarak görülerek birçok kez işbirliği masasında buluşulmuştur. Irak'ın ABD tarafından işgal edeceği gerçeği gün yüzüne çıktıkça Türkiye ve İran daha önce kendi menfaatleri doğrultusunda Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması konusunda hem fikir olurken, sonralarda bu durumu rekabet ve zıtlama aracı olarak kullanmışlardır (Çetinsaya, 2008: 172).

Türkiye ve İran arasında Kürt sorunu ve Körfez Krizi dışında meydana gelen bir diğer sorun ise SSCB'nin dağılması ile birlikte Orta Asya bölgesinde ortaya çıkan Türki Cumhuriyetleri ile olan ilişkiler ve o bölgede yaşanacak hâkimiyettir. Körfez savaşı sonrasında Mısır ve Suudi Arabistan'ın Arap Bölgesinde zayıflayarak, bu durumdan yararlanmayı bilen İran, bu kez SSCB'nin dağılması ile birlikte Orta Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden Türki devletler üzerinde hâkimiyet konusunda Türkiye ile çetin bir mücadeleye girmiştir. Ancak batılı devletlerinde bu rekabet olayına müdahil olması İran ve Türkiye üzerinde olumlu bir şekilde etkili olmuş, tüm tahrik ve kaos ortamını bir kenara bırakan iki komşu ülke Türkiye ve İran daha objektif adımlar atarak rekabet ortamını ortadan kısmen de olsa kaldırmış ve daha yapıcı politikalar izlemeye başlamışlardır. Esasında bu rekabetin ortadan kalkmasına neden olan tek durum iki

ülkenin olgun davranmaya çalışmasından kaynaklanmamaktadır. SSCB sonrası dağılan Türki devletler çoğunluk olarak ekonomik bağlarını hâlâ Rusya ile yürütmekteydi. Sınırlar üzerinde bir ayrılık var gibi görülse de; kültürel, siyasi ve ekonomik bağlar bu yeni Cumhuriyetler için hâlâ Rusya üzerinden devam etmekteydi. Türkiye ve İran bu durumu bilmelerine rağmen Orta Asya'ya ile yakınlaşma için adımlar atsa da bahsedilen gerekçelerden ötürü çok fazla başarılı olamamışlardır. Bu durum hem Türkiye'yi hem de İran'ı geri adım atmaya mecbur bırakmıştır. Gözle görülür gerçeklerden ötürü de Türkiye ve İran aralarındaki inişli çıkışlı ilişkiye daha fazla zarar vermemek adına bu bölge üzerindeki politika ve rekabeti yumuşatmışlardır.

Rafsancânî dönemi İran – Türkiye ekonomik ilişkileri 1996 senesinde stratejik bir hal almıştır. Türkiye İran'la yıllardır süregelen inişli çıkışlı ve güven sorunu yaşanan ilişkilere rağmen ABD'nin ambargo kararlarını dikkate almayarak Necmettin Erbakan dönemi Türk hükümeti 12 Ağustos 1996 günü 22 yıllık gaz alımı anlaşması yapmıştır. Bu durum Tahran ile Ankara arasında bir dayanışma politikasının başladığı yönünde yorumlanmıştır. ABD tarafından sert eleştirilere maruz kalan Türk hükümeti İran rejimini desteklemekle suçlanmıştır. Türkiye enerji kaynaklarını çeşitlendirmeleri gerektiğini savunarak, en ekonomik yolun İran doğalgazından geçtiğini belirtmiştir (Sayarı, 1997: 52).

Ancak Türkiye'nin 1997 yılının 28 Şubat günü yaşadığı askeri müdahale hareketliliği, Refah – Yol hükümetini görevden çekilmeye zorlamıştır. Aynı yılın Ekim ayında hükümetin düşmesinden sonra başa gelen Türk yetkililer ise İran ile imzalanan doğalgaz anlaşmasını ve diğer tüm ortak projeleri iptal etmiştir. Bu duruma İran rejimi tarafından büyük tepki gösterilmiştir.

Yönetimi ikinci kez elinde bulunduran ve 1993 yılından 1997 senesine kadar devam eden ikinci Rafsancânî Cumhurbaşkanlığı sürecinde, İslam devrimi iyice hırpalanmış ve yıpranmıştır.

Rafsancânî ve Hamaney uzun yıllar zoraki uzlaşmalar sağlamış ise de; çatışmacı ortamlar ile bu uyuşmalar bozulmuştur. Yaşanan olumsuz hadiseler Rafsancânî'nin toplumdaki karşılığını da etkilemiştir. 1989 yılında yapılan seçimde toplumun %95,9'u Rafsancânî'yi desteklerken, bu durum 1993 senesinde %63,2'lere gerilemiştir. Hamaney'in ise yargı ve ordu içindeki yetkileri tartışılırken, “dini lider” makamının gerekliliği toplumda tekrar sorgulanır hale gelmiştir. Rafsancânî'nin politikaları ve refomları engellenmeye başlanmış, rejim sistemi kötü bir vaziyet ile karşı karşıya kalmıştır. Rafsancânî siyasi karizmasını ve gücünü ise neredeyse tamamen kaybetmiştir (Wright, 1995: 1).

2.13 HATEMÎ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (1997 – 2005)

İran İslam Devriminin Rafsancânî Cumhurbaşkanlığında zarar gördüğü hatta bu dönemde devrimin sonlanmasına çok yaklaşıldığı düşünülmektedir. Öyle ki; Rafsancânî'den sonra yapılacak Cumhurbaşkanlığı seçimine doğru devrim çözülmeye başlamıştır. Kimi görüşlere göre ise; 1997'li yıllarda İran yönetimi Şah Pehlevi zamanından bile kötü halde gerilemeye başlamıştır. Ülke içerisinde gruplaşmalar başlamış, siyasi ve politik kavgalardan kötü giden ekonomi dikkate dahi alınmamaktaydı. Rafsancânî döneminden sonra yapılacak seçimlerde devlet kademesinin üst düzey yöneticileri, bürokratlar ve birçok muhafazakar grup Ali Ekber Natık Nuri'yi desteklemekteydi. Bu kişi Rafsancânî döneminde Meclis Başkanlığı görevinde bulunmaktaydı. Ancak birçok kişi yönetime başkanlık edebilmek adına adaylıklarını açıklasalar da; 200'den fazla adayın ismi Koruyucular Konseyi tarafından kabul görmemiştir (Wright, 2001: 56).

Her ne kadar devlet kademesi meclis başkanı Ali Ekber Natık Nuri'yi desteklese de toplumun Rafsancânî döneminde tepkisi çok fazla birikti. Öyle ki Ali Ekber Natık Nuri seçimlerde diğer adaylardan Hüccetü'l-İslâm Muhammed Hatemî tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır. Bir anda popüler hale gelen Hatemî seçim öncesi topluma daha çok hukuk düzenini yeniden ve adaletli bir şekilde kurmak ve sivil toplum anlayışını yaymak konulu vaatler ile toplumun ihtiyaç duyduğu hassasiyetleri ele almıştır. Hatemî esasında devlet kademesinde çok tanınmayan biri değildi. Daha

önceleri Kültür ve İslamî Rehberlik Bakanlığı görevini yürütürken, bir kısım söz sahibi muhafazakârlar tarafından görevinden uzaklaştırılmıştır. Daha önce bulunduğu görevlerden bir şekilde sürgün edilen Hatemî 1997 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde 230 aday arasından sıyrılarak seçim yarışına girmesine müsaade edilen dört kişi arasına girmiştir. Seçim sonucunda %70 gibi destekle Cumhurbaşkanlığı makamına oturmuştur (Era, 2000: 85).

Hatemî rejim kadrosundan gelen bir isimdi. Ancak ona seçimde başarıyı getiren en önemli husus sandık için koşan toplumsal güdülenmedir. Kaldı ki; rejim içerisinden Hatemî'nin adaylığına müsaade edilmesi molla sınıfından ve devrimci kadrodan geliyor olmasıdır. Özellikle Pehlevi döneminde sindirilmeye çalışılan mollalar, muhafazakar kesimlerce sahiplenilmiş ve halk tarafından bu kişiler korunmaya çalışılmıştır. Ancak mollalar iktidar olduktan sonra yine toplumun içinde bazı kitleler Rafsancânî döneminde olduğu gibi din erkine ve İslam dinine olumsuz görüş ve duygular besleme başlamışlardır. Hatemî toplum içinde bu dengeyi kurarak olumsuz düşünceleri yıkabilecek bir aday olarak ön plana çıkmış, ancak büyük bir sorumluluğu da üstlenmiştir (Roy ve Nafisi, 1998: 8).

İran içerisinde bulunan bir kısım Kürt tabaka, sürpriz bir aday olarak seçimlere giren Hatemî'nin beklenenden çok daha fazla oy almasını ortalama yirmi yıllık rejime beslenen düşmanlık ile bağdaştırmıştır. Hatemî toplumun aç olduğu kavramları ön plana çıkararak büyük bir desteği arkasına almıştır. Adalet sisteminin onarılması, hukukun üstünlüğü, basın özgürlüğü, kadın – erkek eşitliği, işsizlik ve gençlerin yetiştirilmesi gibi konuları gündeme getiren Hatemî ideolojik ayrışmaları yıkarak toplumu arkasına alabilmiştir. Devrimin önde gelen isimleri Hatemî'yi desteklerken, İran toplumunun İslam'a ve devrime bağlılıklarının devam ettiğini, ancak değişimin gerekliliğini savunmuşlardır (Ruzgar-i Nov, 1997: 31).

İran'da yönetim değişiklikleri yaşanırken daha çok kültürel ve siyasi konular değerlendirilse de; devrim sonrası siyasi hayatı ekonomik gelişmeler, inanç ve toplumun refah düzeyi meşgul etmektedir. Özellikle hükümetlerin ekonominin geliştirilmesi ve

ekonomi üzerine hayata geçirdikleri politikalar seçim öncesi daima gündeme gelmektedir.

1979 İran Devrimi öncesi devrim destekçilerinin ağızlarında en sık dolanan slogan “petrole dayalı ekonomiye bağımlılığa hayır” olmuştur. Ancak, devrim sonrası ekonomik göstergeler bu amaca hiçbir zaman ulaşamadığını, hatta petrole olan ekonomik bağımlılığın daha fazla arttığını göstermektedir. İran başka devletler tarafından zor duruma düşürülmek istendiğinde İran aleyhinde en sık kullanılan koz “petrol” ve “enerji kaynakları” olmuştur. Özellikle ABD İran’ın “petrol” ve “enerji kaynaklarına” yönelik ticaretini her “kavga” çıktığında bir tehdit aracı olarak kullanmıştır. Örneğin İran – Irak savaşında ABD’nin dünya üzerindeki petrol fiyatları ile oynamış İran’ın petrol ticaretinden gelecek gelirini direkt olarak olumsuz etkilemiştir. Yani petrol ve enerji kaynakları İran için milli bir gelir kaynağı gibi görülse de, dışarıya bağımlılıkta ve uluslararası ilişkilerde bir tehdit aracı olarak da kullanılabilir (Aminzadeh, 1998: 3).

Hatemi Cumhurbaşkanlığı görevinde en büyük sıkıntıları, Rafsancânî döneminde olduğu gibi, ekonomi alanında yaşamıştır. Hatemî döneminde uygulamaya konulan “*Ekonomik Rehabilitasyon Planı, Üçüncü Ekonomik, Kültürel ve Sosyal Kalkınma Planı*” ile ihracatın artırılmasına ve devletin ekonomiye müdahalesini azaltmayı amaçlamıştır. Hatemî’nin hayata geçirdiği politikalarındaki esas mesaj ekonominin liberalizasyonu ve özelleştirmelerin hızlanması ile verimliliğin geliştirilmesi sayesinde devletin etkisinin küçültülmesini göstermektir (Era, 2000: 89-90).

İran ekonomisi Hatemî yönetimi altında bulunduğu 2000 yılında yüzde 5,1, 2001 yılında yüzde 3,7, 2002 yılında yüzde 7,5, 2003 yılında yüzde 7,1, 2004 yılında yüzde 5,1 büyümesine rağmen 2002 yılı verilerine göre ülkedeki her 5 kişiden biri yoksulluk sınırının altında yaşamaktaydı. İlerleyen yıllarda dünya çapında petrol fiyatlarının yükselmesi İran ekonomisinin tüm büyüme rakamlarını da yükseltmiştir, ancak yüksek miktarlarda mali yardım, yaygın rüşvet olayları, oransız bir büyüklüğe sahip olan kamu sektörü ve petrol fiyatlarına bağımlılıktan kaynaklanan yapısal bozukluklar İran ekonomisinin gücünü ciddi şekilde zayıflatmıştır. İran’ın ekonomik zorlukları,

devrimden bu yana kişi başına geliri yaklaşık üçte bir oranında düşen nüfusu için günlük sıkıntılara neden olmuştur. Her yıl işgücü pazarına bir milyon yeni işsizin katılmasıyla, İran'daki herhangi bir hükümetin karşılaştığı en büyük zorluk istihdamı artırmak olmuştur. İran'ın bu talepleri karşılamak için yapılacak iç yatırımlarının yanı sıra yılda 18 milyar dolarlık doğrudan dış yatırıma ihtiyacı olmuştur. Ancak İran'ın mevcut siyasal yapısı yabancı yatırım için güvenli bir ortam oluşturmaktan oldukça uzaktı. Zaten, yüksek petrol fiyatları Tahran'ın siyasî açıdan acı verici bu siyasî adımları sürüncemede bırakmasına imkân sağlamıştır (Brzezinski ve Gates, 2004: 38-39).

Hatemî'nin sürpriz seçim zaferi içerde İran toplumunda, dışarıda uluslararası ilişkiler kapsamında beklentileri olumlu şekilde artırmıştır. İç politikada devrim sonrası aşırı muhafazakâr hükümetler yönetimi tekelleştirirken, Hatemî süregelen “sert” ve “tutucu” politikalarda yumuşama olacağına dair görüntü çizmiştir. Uluslar arası ilişkiler ve dünya ile diyalogda ise gerilim politikaları terk edilerek uzlaşıcı iletişim kanallarının tercih edileceği vurgulanmıştır. Bu durum sloganlarla hareket eden ve devrim ruhundan kurtulamayan tutucu grupların tepkisi çekecek, hatta direnişler dahi olacaktı. Ancak uygulanacak devlet politikalarının Meclis tarafından da desteklenmesi Hatemî'nin elini rahatlatarak, muhalif grupları bir nebze de olsun dizginlemiştir.

Hatemî daha önce ortaya koyduğu eserlerde “İslâm anlayışının Batı düşüncesinden üstün olduğunu, ancak batının insanlığın temel ihtiyacı olan özgürlüğü sunan politikalar izlediğini” kabul etmiştir (Sciolino, 1998: 5).

Hatemî Cumhurbaşkanlığına seçildiğinde toplum İran'ın uluslararası dışlanmışlıktan kurtulacağı düşüncesine sahip olmuştur. Ayrıca bazı kesimler Hatemî'nin İslâmcı görüşten ziyade Fars milliyetçi olduğu kanaatine varmıştır. Bu görüşü Hatemî'nin Birleşmiş Milletler toplantısında yaptığı bir konuşmada kendisini “*Büyük ve meşhur bir milletten gelen Doğulu bir adam*” olarak tanıtmaya çalıştığı görülmektedir (Sick, 1997: 7).

İran toplumunun uluslararası dışlanmışlıktan kurtulma beklentisi Hatemî'nin seçim kampanyalarında dış politikaya ilişkin görüşlerinde belirttiği “dünyanın kalan kısmıyla

gerilimleri azaltmak” görüşüne bağlı olarak artmıştır. Esasında Hatemî'nin bu sloganı rejimin diğer dünya devletleri ile sıkıntı içerisinde olduğunu kabul etmek anlamına da geliyordu. İran'ın dünya ile yaşadığı bu uyuşmazlığın ulusal menfaatlere zarar verdiğini ve artık son bulması gerektiği düşünün Hatemî, temelleri oturan devrimin artık diplomatik dile geçmesi gerektiğini savunmuştur (Farhi, 1998: 62-63).

Dış politika kapsamında devrim sonrası ılımlı ve diplomatik adımlar atmaya başlayan Hatemî hükümeti, amaçladığı çoğulcu demokrasi kapsamında olumlu sonuçlar görmeye başlamıştır. Her ne kadar devrim lideri Ayetullah Humeyni tarafından Suudi Arabistan ile ikili ilişkilerin kurulmaması yönünde açık bir görüş var ise de; günün şartlarında İran Ortadoğu bölgesindeki ülkeler ile iyi ilişkiler içerisine girmeye başlamış, Avrupa Birliği ile yakınlaşma politikaları hayata geçirilmiş ve Irak ve Afganistan meselelerinden ötürü ABD ile bile iletişim kanalları açılmıştır (Moghaddam, 2007: 70).

İran'da reformcu liderler iktidara geldiğinde, aşırı muhafazakar gruplar devrimin ürünü olan rejime yönelik gördükleri tehditleri ortadan kaldırmaya çalışırlar. Bunu da yine devrimci hareketler ve eylemler ortaya koyarlar. İslâmi kuralların daha da güçlendirilmesi savunan aşırı tutucu kitleler, bunu da fıkıh kılavuzluğunda desteklerler. Batı devletlerinin politikalarını işgalci görerek, halk merkezli devrim hareketi içerisine girmeye çalışırlar. ABD ve batı ülkeleri ile devamlı savaş halinde olunmasının gerekliliği, Ortadoğu bölgesindeki Siyonist egemenliğinin son bulması ve işgal altında bulunan Müslüman topraklarının kurtulması yönünden açıklamalar yapılıır. Dış politikada bir ittifak aranıyor ise, bunun merkezi güç karşıtı ve devrimci ülkeler ile yapılmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Aşırı tutucu gruplara göre örneğin Çin, Hindistan, Rusya ve bazı ilerici Müslüman ülkeler uluslararası alanda İran için sağlam ortaklardır (Sobh, 1999: 36).

Esasında tutucu bu gruplar ile reformcu Hatemî destekçileri iç ve dış politikaların üretilmesi anlamında ayrışsalar da, devletin ve rejimin dış politika uygulamasında bazı stratejik ilkelere bağlı kaldığı bir gerçektir. Objektif olarak bakıldığında her ne kadar ılımlı ve reformcu gibi davranan bir Hatemî iktidarı var ise de; bu dönemde İran kendisini uluslararası alanda “ahlâki süper güç” olarak tanıtmıştır. Kaldı ki; Irak

meselesinde, Körfez sorunlarında ve Orta Asya politikalarında Hatemî yönetim ABD ile birçok kez karşı karşıya gelmiş ve büyük meydan okumaları da olmuştur. Bunun dışında Filistin konusundaki tutum ve destek ile nükleer programlara ilişkin politikalar rejim sertliğine uygun şekilde devam etmiştir. Aynı şekilde İran kendisinde uygulamakta olduğu İslâmcı Cumhuriyet modelini her türlü uluslararası alanda sahiplenmeye ve savunmaya devam etmiştir (Moghaddam, 2008: 74).

Görüldüğü üzere Hatemî dönemi her ne kadar demokratikleşme ve ılımlı bir dönem olarak görülse de, İslamcı kimlik aynı şekilde devam ettirilmiş ve savunulmuştur. İran'ın ve rejimin güçlenerek gelişmesi gerektiğini savunan Hatemî hükümeti, bölgesinde ve uluslararası alanda da güçlü bir oyuncu olduğunu göstermiştir.

Tüm bu anlatımlardan yola çıkarak Hatemî'nin içeride demokrasi ve insan hakları politikaları, dışarıda ise diyalog ve diplomasi politikaları olmuştur. Ancak bu politikaların üretilmesi ya da uygulanması devrimin doğurduğu rejimi ezileceği anlamına gelmemiştir. İslam Cumhuriyeti anlayışı içeride ve dışarıda sahiplenilerek savunulmuştur. Hatemî, hukuk devleti, sosyal eşitlik, temel hak ve özgürlükler, demokratik barış ve diyalog gibi kavramları rejimin kabullenmesi gerektiğini savunmuştur. İran'ın rejim ve bu kavramlar ile birlikte gelişip güçleneceği görüşündedir.

Hatemî sonrası Türk – İran ilişkileri yeni İran hükümetinin dış politika anlayışı gereği yumuşamış ve samimi ilişkiler kurulması planlanmıştır. Hatemî'nin ABD olan ilişkilerde yumuşamaya gitmesi, Türkiye ve ABD'nin müttefik olması sorununu kısmen ortadan kaldırmıştır. İran'ın uzun yıllar uluslararası alandan dışlanması, ABD'nin Ortadoğu ve Orta Asya bölgesindeki politikaları İran tarafından yeniden ele alınmış ve diyalog adımları atılmaya başlanmıştır (Davutoğlu, 2001: 432).

Türkiye açısından Hatemî'nin ılımlı ve barışçıl politikaları ikili ilişkilerde olumlu olarak görülse de, uluslararası anlamda endişe yaratmıştır. Çünkü Türkiye'nin bir Kürt sorunu mevcuttu. Bu sorun yeri geldiğinde AB tarafından insan hakları ihlalleri olarak görülmekte, yeri geldiğinde Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde

çatışmaların yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak diyalog kapılarını açan İran'ın bu büyüklükte bir iç sorunu bulunmamaktadır. Barışçıl yöntemler ile Avrupa ve Batı ile daha samimi ilişkiler kurabilecek bir İran Türkiye'nin bölgedeki stratejik durumu zayıflatabilecektir. Üstüne birde 28 Şubat 1997 askeri müdahale sorununu yaşayan Türkiye daha fazla yalnızlaşarak İsrail ve bölgesel anlamda çok uzağında olan ABD ile yakın görülmeye başlanmıştır.

İran'ın geliştirmekte olduğu nükleer programlar ve kitle imha silah çalışmaları Ortadoğu'da güç dengelerini değiştirebilmekte ve İran'ın pazarlık aşamalarında elini güçlendirebilmekteydi. İran bu silahlanma gücüne kavuşmayı amaçlarken Türkiye'ye saldırgan davranışlar içerisine girmek maksadıyla değil, daha çok İsrail ve ABD'nin Ortadoğu üzerindeki faaliyetlerine karşılık tehdit oluşturabilmek adına yapmaktadır. Ancak Türkiye bu niyetin doğruluğunu tespit edemediği ve güvenemediği için genel olarak nükleer programlar ve kitle imha silahları konusunda kaygılı tepkiler vermiştir. Kaldı ki iki ülke arasında oluşabilecek siyasi ya da coğrafi anlaşmazlıklarda bu silahların varlığı her halükarda Türkiye için büyük tehdit oluşturacaktır. Hatemî bölgesel ve uluslararası ilişkiler politikalarında ılımlı ve diyalog üzerine kurulu yöntemleri savunsa da, o dönem Türkiye – İran ilişkilerinde gerilimli yaklaşımlarda yaşanmıştır. Örneğin Türkiye'nin 29 Mayıs 1997 günü Kuzey Irak'ta bulunan PKK kamplarına yönelik askeri hareketliliğine İran Dışişleri Bakanlığında tepki gelmiştir. İran Dışişleri Bakanı “Türk Silahlı Kuvvetleri Irak sınırını ihlal etti. Bu durum bölgenin huzur ve istikrarını olumsuz etkiler” şeklinde sert bir açıklama yapmıştır. Buna karşılık dönemin Genelkurmay Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak 7 Haziran 1997 günü yaptığı açıklamada “Türk askerlerinden kaçan PKK militanlarından yaklaşık 700 tanesi İran'a sığınmıştır. Son bir hafta içerisinde İran'dan Türkiye'ye yönelik 15 PKK saldırısı gerçekleşmiştir.” diyerek iki ülke arasındaki tansiyon bir anda artmıştır (Saray, 2006: 245).

Genel olarak Hatemî döneminde farklı tarihlerde İran'ın PKK'ya destek verdiğine ilişkin bazı olaylar yaşanmış ve Türkiye tarafından bu durum defalarca dile getirilmiştir. İran ise somutsuz bir şekilde üzerlerine yüklenen suçlamaları kabul etmeyerek terörle mücadele konusunda destek açıklamaları yapmış ise de, bu durum Türkiye tarafından

inandırıcı karşılanmamıştır. Hatemî Türkiye'nin gözünde bir dönem teröre destek veren İran lideri olarak anılmış, bu durum her iki ülkenin medyasında da gündeme gelmiştir.

İran Türkiye'yi PKK üzerinden rahatsız ederken, Türkiye'de İsrail ile yapmakta olduğu askeri ve ekonomik anlaşmalar ile İran'ı rahatsız etmiştir. Türkiye ve İsrail'in ortak düzenlediği askeri tatbikatlar ve Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesine yaptığı müdahaleler Ankara – Tahran diplomasisini iyice sertleştirmiştir (Mottaleb, 1998: 36-37).

İran Türkiye'nin İsrail ile yaklaşmasına çok sert tepkiler verirken, uzun yıllar savaş içerisinde olduğu Irak ile yakın ilişkiler kurmaya başlamış, Suriye'nin Rusya'dan alacağı silahların ödemelerine kefil olmuş ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan güney sınırlarında hareketli günlerin yaşanmasını sağlamıştır. İran'ın PKK'ya verdiği destek yalnızca Türk medyasında değil, ABD ve Rus Medyasında da gündeme gelmiştir. ABD 12 Mayıs 1998 günü yaptığı bir açıklamada İran rejimini teröre destek konusunda samimi olmadığını söylemiştir. Bu açıklamadan sonra Amerika'nın Sesi Radyosunda İran'ın 1997 senesinde terörü en çok destekleyen ülke olduğu, PKK militanlarına barınak ve açık destekte bulundu haberini yayınlamıştır. Aynı şekilde Rusya NTV televizyonunda İran'ın PKK'ya sağladığı destek tartışma konusu olmuş ve İran içerisinde PKK kamplarının görüntüleri yayınlanmıştır. Her ne kadar İran tüm bu iddiaları yalanlasa da, ABD istihbarat çalışmalarından elde ettiği görüntü ve bilgileri sürekli servis etmiştir (Saray, 2006: 245).

Tüm bu gelişmelere rağmen iki yıl aradan sonra Türkiye ve İran arasında sınır güvenliğini geliştirmek maksadıyla oluşturulan ve büyükelçilikler sorunu ile de uzayan Yüksek Güvenlik Komisyonu tekrar başlamıştır. Ayrıca Hatemî Türkiye'nin Suriye ile yaşadığı Abdullah Öcalan krizinde arabuluculuk görevini üstlenmiştir (Çetinsaya, 2008: 178).

İki ülke arasında yaşanan olumsuzluklar, güven sorunu ve bölgesel rekabet ekonomik ilişkilere de olumsuz şekilde yansımıştır. Siyasi ve askeri anlamda yaşanan birçok soruna rağmen Refah – Yol hükümeti tarafından imzalanan doğalgaz anlaşmasının yükümlülüklerini İran sorunsuz bir şekilde yerine getirmiştir. Türkiye, İran ve

Türkmenistan'ın içerisinde bulunduğu doğalgaz boru hattı projesi için 1997 yılın son çeyreğinde çalışmalara başlanmıştır. Buna göre dokuz ay zaman alacak olan fizibilite çalışmasına göre petrol şirketi Shell ile uzlaşa sağlanmıştır. Üç ülke arasında yapılan enerji anlaşmasında 930 mil mesafesi olacak boru hattı toplamda 1,6 milyar dolar sermaye gerektirmekteydi. Buna göre senelik 105 milyar fit küp doğalgazın bu proje kapsamında taşınması planlanmıştır. O dönemde Türkiye enerji ihtiyaçları noktasında büyük sıkıntılar yaşamaktaydı ve bu proje Türkiye için hayati önem taşımaktaydı. Ortak proje üç ülkenin de menfaatine bir görüntü çizmekteydi. Türkmenistan kendi doğalgazını satarken, İran topraklarından geçecek boru hattı sayesinde ekonomisini güçlendirmiş, Türkiye ise enerji ihtiyacı bu proje üzerinden karşılamıştır (Heshmatzadeh, 1998: 3).

İran'da reformcular ile tutucular arasında yaşanan çekişme Hatemî'nin Cumhurbaşkanı olmasından sonra daha da sertleşmiştir. Bu durum Türkiye – İran ekonomik ilişkilerini de olumsuz şekilde etkilemiştir. 2004 yılında İran'da gerçekleşen Meclis seçimleri İran Devrim Muhafızları ilgisi ve kontrolünde gerçekleşmiş, seçimin bitmesine müteakip Devrim Muhafızları işletmeciliği Türk bir şirket tarafından yürütülen İmam Humeyni Havaalanı işgal etmiştir. Bu durum başta Türkiye'den İran'a yapılacak yatırımları etkilediği gibi, başka yabancı firmalarında İran'a yatırım yapılmasının riskli olacağı kanaati doğurmuş ve bu durum gerek Türk – İran ekonomik ilişkilerini, gerekse İran Ekonomisini direkt olarak vurmuştur.

İran merkezli yapılan bir araştırmada 2006 yılı Aralık ayı raporuna göre sınır komşusu olmasına karşın Türkiye İran ihracatında ve ithalatında ülke sıralaması bazında ilk ona dahi girememiştir.

2.14 AHMEDİNEJAD DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞİKLERİ (2005 – 2013)

İran Cumhurbaşkanlığı makamını uzun yıllar elinde tutan ve “ılımlı” olarak bilinen Hatemi yönetiminden sonra 24 Haziran 2005 tarihinde Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanan “aşırı muhafazakar” Mahmud Ahmedinejâd dünya kamuoyunda günlerce gündemi işgal etmiştir. Seçim sonunda dünya genelinde bir tedirginlik oluşmuş ve

Ahmedînejâd yönetiminin 1979 Devrim sonrası oluşan radikal görüşün yeniden hayat bulacağı şeklinde yorumlanmıştır. Seçimdeki diğer rakipleri Rafsancani ve halefi Hatemi daha çok toplumsal ve siyasi konuları ele alarak, temel hak ve özgürlükler ile dünya ile iletişim halinde olma gibi konuları ele alarak tabanın sorunlarını çok fazla gündeme getirmemişlerdir. Seçim çalışmalarında siyasi konulardan ziyade halkın temel ve günlük sıkıntılarını ele alan Ahmedînejâd Cumhurbaşkanlığı seçiminden zaferle çıkmıştır (Dağcı ve Sandıklı, 2007: 21-36).

Ahmedînejâd ve Hatemi aynı blok grubun yetirdiği kişiler olarak tanınsa da; temel hak ve özgürlükler, topluma ve dünyaya bakış açıları yönünden kökten fikir ayrılıkları bulunmaktadır. Devrim sonrası yetişen muhafazakar neslin düşünce yapısı Devrim hareketi ile değil, daha çok uzun yıllar süren İran – Irak savaşı ile şekillenmiş ve fikir ayrılıklarının çıkışı da burada başlamıştır. Özellikle muhafazakâr kitle savaş sonrası dünya toplumundan daha çok şüphe duyan ve güven sorunu yaşayan, uluslararası toplum ile uzlaşmadan uzak ve ulusal menfaatleri ön planda tutan bir neslin temsilcileri olarak ön plana çıkmıştır. Bu durum muhafazakar gruplarda ABD ile iletişim ve politikalarda net bir karşı tavır almalarına neden olmuştur. Ayrıca İran – Irak savaşında Irak'ın kullanmış olduğu kimyasal silahlara ses çıkarmayan uluslararası topluma karşıda güvensizlik ve şüphe düşüncelerini artırmıştır. Hatta bu yaşananlar Humeyni'nin fikir ve düşünce yapısını onlar için sağlamlaştırır nitelikte olmuştur. Bu nedenle İran'da 2005 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminde adaylar daha çok “Doğu'ya Yöneliş” sloganını kullanmışlardır. Örneğin Ahmedînejâd'ın rakibi olan ancak kendisi de muhafazakâr temelden gelmekte olan Ali Laricânî “*Doğu yarımkürede Rusya, Çin ve Hindistan gibi büyük devletler var. Bu devletler günümüz dünyasında dengeleyici bir rol oynayabilirler*” demiştir (Takeyh, 2007: 156-157).

İran devriminin siyasi anlamda esas standartlarından ve disiplininden uzaklaştığı uzun yıllardır İran muhafazakar gruplar içerisinde konuşulmakta olan bir durumdur. Ahmedînejâd bu hususta yaşanan sıkıntıların temelinde bürokratları görmekte idi. Ahmedînejâd'a göre İran bürokrasisi kalıcı bir şekilde değişmeli hatta temizlenerek yeniden oluşturulmalıydı. Yönetime başladıktan kısa bir süre sonra bu amaçta detaylı bir çalışma yaparak alt, orta ve üst sınıflardaki bürokratların işine son vermiştir.

Ahmedînejâd neden bu şekilde bir temizleme işlemi yapıldığı sorulduğunda ise “*İran makamlarında görevli bulunan bürokratların birçoğunun İslami yaşama ters ve aristokrat yaşam tarzı benimsediğini, bu durumda yolsuzluk amacıyla kullanıldığını*” savunmuştur. Ahmedînejâd özellikle 1979 İran Devriminden sonra İran bürokrasisi içerisinde yer almış siyaset, ekonomi ve diplomasi alanlarında yetişmiş ancak seçkin, imtiyazlı görünmekte olan kişileri devlet kademesinde görmek istememiş, bunun yerine devlet yönetiminde tecrübesi olmayan ancak daha salt kişileri görevlendirmeyi doğru bulmuştur. Bu durum İran’ın iç ve dış politika üretmesinde birçok sıkıntıya yol açmış, bürokrasiyi temizleme sürecinde çatışmaların meydana gelmesine de sebebiyet vermiştir (Abrahamian, 2008: 251).

Ahmedînejâd 3 Ağustos 2005 günü itibariyle Cumhurbaşkanlığı görevine başlamış ve ilk konuşmasında siyasi takaddümlerine yer vermiştir. Yönetiminin imtiyaz ve yozlaşmanın karşısında duracağını belirtmiştir. “Halk Dostu” anlamına gelen kişisel web sayfasında ekonomik, sosyal, siyasal, iç ve dış politikaların anlatımından ziyade daha çok halkın refahının yükseltilmesi gerektiği üzerinde açıklamalara yoğunlaşmıştır. Toplumun refah düzeyinin artması için çalışmalar yürütürken, kişilerin etnik kökenlerine, cinsiyet ve görünüşleri dikkate alınmaksızın tüm yurttaşları kapsayacağını vurgusu yapılmıştır. Her ne kadar Ahmedînejâd uluslararası toplumda baskıcı ve İran İslam Devriminin “aşırı muhafazakar” temsilcisi olarak anılsa da; “*Kendine özgü bir giyim tarzı ve saç modeli olan bir genç her şeyden önce ülkenin değerli bir bireyi ve insan gücüdür. Bu yüzden ortamı onun için cazip ve yaşanılabilir bir hale getirmek devletin temel görevidir*” diyerek kendisine önyargılı bir kimlik çizen herkese bu şekilde cevap vermek istemiştir (Celalifer, 2010: 12).

Ahmedînejâd Cumhurbaşkanlığı görevine başladığı andan itibaren özellikle batı mediasından birçok karalama kampanyası başlatılmış ve ağır eleştirel makaleler yayınlanmıştır. ABD televizyon ve gazeteleri 1979 İran İslam Devriminden bazı kareleri ekranlarına ve yazılarına taşıyarak radikal bir liderin İran devlet yönetiminin başında olduğunu göstermeye çalışmıştır. Özellikle 1979 senesinde Devrim zamanı Tahran’da bulunan ABD Büyükelçiliğinin radikal gruplar tarafından basılması, bazı

ABD kuklalarının yakılması ve agresif toplum görüntüleri tüm medyada servis edilmiştir (Ledeen, 2005: 16).

Hakkında yürütülen uluslararası karalama kampanyalarına, birçok dünya devletinin medya yolu ile yaptığı olumsuz propagandalara ve “aşırı muhafazakâr” kimliğine yönelik eleştirilere Ahmedînejâd şu şekilde cevap vermiştir:

“Ülkenin başlıca sorunları kimin nasıl giyindiğiyle ilgilenmekten ziyade fakirlik, sınıflar arası gelir uçurumu ve işsizliktir. Yapılması gereken bu sorunları ortadan kaldırmaktır. Yeni istihdam alanları oluşturulmalı ve sadece belirli bir kesimin kontrolünde olan fırsatlar halka eşit dağıtılmalıdır”

diyerek hakkında yapılan karalama propagandaları ile değil devlet kademesinde yaşanan yolsuzluk ve yozlaşma ile mücadele edeceğinin mesajını vermiştir.

Ahmedînejâd dünya ile iletişim, dış politika ve uluslararası ilişkiler hakkında düşüncelerini dört ilke ile tanımlamıştır. İlk olarak dış politika uygulamalarında adaletli ve karşılıklı menfaatin ön planda tutulduğu ilişkiler meydana getirebilmek, ikincisi uluslararası platformun yalnızca adı çok anılan birkaç batılı ülkeden ibaret olmadığını ve farklı uzlaşma sağlanabilecek devletlerin de olduğunu kabullenmek, üçüncüsü uluslararası alanda söz sahibi olabilmek adına dünya genelinde kendisini kabul ettirmiş kuruluşlarda üye olarak aktif bir şekilde çalışabilmek, dördüncüsü ve son olarak tüm bunlarla birlikte 2025 yılı hedef alınarak İran’ın ekonomik, siyasi ve toplumsal sorunlarının çözümüne ilişkin “20 Yıllık Vizyon Planı” oluşturmak ve uygulamak (Celalifer, 2010: 15).

Ahmedînejâd yönetiminin hayata geçmesi ile birlikte devlet dış politikası “uyum ve uzlaşmadan” uzaklaşarak, yerini “güç gösterisine” bırakmıştır. Özellikle 1989 yılından sonra ve 2005 yılı Ahmedînejâd yönetimi başlayana kadar olan İran yönetimleri dış politikada uyumlu ve yumuşak izlenimler çizerek ulusal menfaatleri karşılayamamış ve güvenlik zafiyetlerinin verilmesine neden olmuştur. Bu nedenlerden ötürü devrim sonrası rejimin istikbali güvenceye alınamadığı Ahmedînejâd yönetimi ve “muhafazakar” kesim tarafından dile getirilmiştir (Celali, 2006: 51).

Kaldı ki ABD tarafından en ılımlı İran lideri olarak tanımlanan Hatemi birçok kez ABD ve İsrail tarafından askeri müdahale ile tehdit edilmiştir. Aynı durum birkaç kez Rafsancânî yönetiminde de yaşanmıştır. İran'a yönelik yapılan bu tehditkar girişimler İran içerisindeki muhafazakar grupları güçlendirmiş ve büyük bir destek alan Ahmedînejâd Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Keskin, 2008: 108). Bu durum 1989 – 2005 arası Hatemi ve diğer ılımlı yönetimler tarafında çizilmeye çalışılan “medeniyetler diyalogu” çalışmalarını tamamen sonlandırmıştır. İran toplumunda yaygın olarak görülen ABD ve İsrail'in hedefi olma endişesi, “güçlü olmak” tezini uygulamaya sokmuştur. Buna göre muhafazakar kesimin temsilcisi Ahmedînejâd “güçlü ve tehlikeli görünmek” politikasını yürütmeye başlamıştır (Keskin, 2008: 108).

Yeni “sert” İran yönetimi dış politikada tehditkâr ve saldırgan uygulamalar çizmeye çalışmıştır. Bu durum bir deneme ya da nabız yoklama işi değildi. Ahmedînejâd destekçilerine göre gerek ABD'nin hedefinde olmak gerekse coğrafi bölgedeki sıcaklık içerisinde sağ kalabilmek güçlü olmaktan geçmekteydi. Kaldı ki Ahmedînejâd önceki yönetimlerde nükleer çalışmalar dâhil birçok gelişim atağı batı tarafından durdurulmuş ve İran hiçbir zaman istediği sonuca ulaşamamıştır. Özellikle ABD kontrolündeki petrol ülkelerinde yaşanan sorunlar İran'ın ekonomik anlamda güçlenmesini sağlamıştır. Ahmedînejâd ABD ve İsrail karşıtı açıklamalarda bulunarak, kendilerine yapılacak bir müdahale durumunda sonucun Irak ve Afganistan'daki gibi olmayacağını, Batı'nın ağır bedeller ödeyebileceğine yönelik net ve sert söylemlerde bulunmuştur.

Ahmedînejâd 12 Haziran 2009 günü yapılan seçimlerden yine zaferle çıkarak, dünya ile olan iletişimini ve dış politika anlayışını aynı şekilde sürdürmüştür. Seçim sonrası ikinci kez Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Ahmedînejâd yaptığı ilk açıklamasında dış politikaya ilişkin

“millî egemenliğin güçlendirilmesi, milletin millî ve İslâmî kaygılarının korunması, bölgesel ve küresel barışın ve güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmak, aşırılara, işgalcilere ve hukuksuzlara karşı mücadele etmek, ezilmiş halkları desteklemek, Siyonist rejim dışında bütün devletlerle ilişki kurmak”

şeklinde mesajlar vermiştir.

Batılı devletlerden monopol uygulamaları terk ederek “*sırça saraylarından inip tüm milletlerin hak ve hukukunu resmi olarak tanımalarını ve herkese saygılı olmaları*” gerektiğini dile getirmiştir (IRNA, 2009).

Ahmedînejâd yönetimindeki İran o dönemlerde Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun bazı ülkelerinde yaşanan özgürlük ayaklanmalarını desteklerken, kendi ülkesinde meydana gelen demokratikleşme taleplerini bastırmaya çalışmıştır. Bu çelişkili söylem ve uygulamalar Ahmedînejâd için dışarıda devrimci kendi ülkesinde statükocu eleştirisi almasına neden olmuştur. Bu durumu İspanyol medyasında gündeme getiren Ahmedînejâd

“Son 50 yıl boyunca kesintisiz olarak diktatörleri destekleyen Batılılar özgürlükten yana olduklarını söyleyemezler, böyle bir iddia ayıp olur. Milletler artık uyandığı için ABD'nin sözde demokrasiye destek gibi temelsiz iddialarını kabul etmezler”

demiştir. Bölgede yaşanan hadiselerden örnek veren Ahmedînejâd, Irak'ta bir milyondan fazla insanın ölümü ile sonuçlanan demokratikleşme hareketliliği hali hazırda Irak'ın kendi içerisinde ve bölgesel istikrarında bir gelişme olmadığını, benzer şekilde bölgedeki diğer ülkelerde yaşanan demokrasi taleplerinin askeri müdahale ile karşılık bulması durumunda karmaşıklık ve kaos dışında başka bir sonuç vermeyeceğini vurgulamıştır (With Spanish TV, 2011)

Türkiye – İran ilişkilerinde Ahmedînejâd döneminde keskin yakınlaşmalar İran'ın nükleer programları ile başlamıştır. İran uluslararası alanda tepki alan nükleer programları için Türkiye'den ilk olarak “çekimser” tepkiler görmüştür. Ancak daha sonra nükleer programlardan kaynaklı İran ile Batı ülkeleri arasında artmaya başlayan gerginlik ister istemez Türkiye'yi de konuya müdahil etmiştir. Özellikle 2000'li yılların başlaması ile birlikte İran'ın nükleer faaliyetleri gerek Türkiye – İran ilişkilerinde gerekse Türkiye'nin dost batı devletleri ile yaptığı ziyaret ve görüşmelerde fazlaca gündemi meşgul etmiştir. Açıkçası Türkiye'nin ilk olarak İran'ın nükleer faaliyetlerine olan ilgisinin esas sebebi batılı devletlerin ve ABD'nin İran'a yönelik işbirliğinde Türkiye'yi de görmek istemesinden kaynaklanmıştır (Köse, 2008: 49).

Bilhassa Bush yönetimindeki ABD İran konusunda sert politikalar üreterek, bölge ülkelerinin de bu politikaları destekler şekilde hareket etmesini sağlamışlardır. Batı tarafından gelen tüm bu talep ve baskılara rağmen Türkiye komşusu İran ile uyum ve iletişim içinde ilişkiler içerisinde girmek istese de, güçlü batılı devletlere ve ABD'ye rağmen bunu hayata geçirebilmesi kolay değildi. Türkiye içerisinde yer alan ABD temsilcileri Türk yetkilileri İran konusunda ABD'nin sert politikalarını destekler nitelikte hareket etmeleri konusunda baskı altına almakta, Türkiye – İran arasında güvenlik, ekonomik ve siyasal alanlarda olumlu yaşanan gelişmelerde Türkiye'yi eleştirerek iki ülke arasındaki bağı ve iletişimi zora sokmuşlardır (Radikal, 2008).

Türkiye'nin İran'ın nükleer faaliyetlerine ilgisinin bir diğer sebebi ise nükleer programlara yönelik çalışmalar yapılmasının bölgedeki güç dengesini değiştirebileceği tezi olmuştur. Kaldı ki son zamanlarda Türkiye İran'ın yapmakta olduğu nükleer faaliyetlere ilişkin gelişmeleri daha yakından takip etmekte ve daha uyarlı davranmaya çalışmaktadır.

Türkiye bölgede yapılacak nükleer faaliyetlerde uluslararası toplumun tepkisinin dikkate alınmasını savunmaktadır. Buna göre nükleer programlar konusunda dünyada sürekli eleştiri alan ve göz önünde bulunan İran'ın bu faaliyetlerini NPT sorumlulukları kapsamında yürütmesi gerektiğini, UAEA ile de işbirliği içerisinde hareket etmesini belirtmektedir. Bununla birlikte batılı devletleri ve ABD yönetimini de İran'a yönelik politika ve uygulamalarında diplomatik ve barışçıl yöntemleri denemeleri gerektiği yönünde görüşün bildirmektedir (Turan, 2010: 22).

Konuya hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin, İran'ın nükleer bir güce sahip olması Türkiye'nin bölgesel ve stratejik çıkarlarına ters düşmektedir. Diğer taraftan gerekçesi ne olursa olsun İran'a uygulanacak ekonomik ve siyasi ambargonun her türlü, İran'da yaşanacak siyasi istikrarsızlık ya da İran'ın bir şekilde işgali yine Türkiye'nin menfaatleri ile çatışmaktadır. Bölgede tüm güce sahip bir İran ya da otorite boşluğunun olduğu bir İran coğrafyası her şekilde Türkiye açısından kötü senaryolar olarak kabul edilmektedir (Köse, 2008: 51).

Esasında genel itibari ile bakıldığında tüm dünyanın “sert” ve “tutucu” olarak nitelendirdiği Ahmedînejâd’ın Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye – İran ilişkilerinde çok belirleyici bir sorun meydana gelmemiştir. Üstelik güvenlik kaygılardan dolayı her iki ülke güçlü ilişkiler içerisinde dahi olmuştur. Her ne kadar Ahmedînejâd’ın batı ülkelerine ve İsrail’e tehditkar çıkışları ve İran’ın nükleer programlardan kaynaklı dünya genelinde oluşturduğu gerginlik Türkiye’yi tedirgin etse de; genel anlamda Türk – İran ilişkilerinde olumsuz bir sonuç ortaya çıkmamıştır. Hatta Ahmedînejâd’ın Cumhurbaşkanlığı süresince İran’ın batı toplumu ile bozulan ilişkisi Türkiye’de tam tersine yükselerek gelişmiş ve Ahmedînejâd’ın 14 Ağustos 2008 günü Türkiye’ye yapmış olduğu ziyaret Türk – İran ilişkilerini daha da güçlendirmiştir. Türkiye ile İran arasında yaşanan güçlü ilişki ve yakınlaşmanın esas sebebi komşu iki ülkenin birbirlerinin içişlerine karışmaması ve rejim (yönetim) farklılıklarına rağmen siyasi ve ekonomik alanda bir çok konuda ortak yerde bulunmayı yönetebilmelerinden kaynaklanmıştır (Zengin, 2010: 201).

Ahmedînejâd dönemi İran ve Türkiye ilişkilerinde her iki devletinde dikkat ettiği “birbirlerine karşı ideolojik açıklamalar yapmama” prensibi ilişkilerin zarar görmesini engellemiştir. Örneğin Türk siyasetçileri 2009 senesinde İran’da yapılan seçim sonrasında meydana gelen gerginlikler yönünden yorum yapmaktan kaçınarak içişlerine ilişkin bir hadiseye müdahil olmamışlardır. Aynı şekilde yıllardır Türkiye için sorun olan ve özellikle 90’lı yıllarda İran tarafından da bazı dönemlerde desteklendiği iddia edilen PKK terörü Ahmedînejâd döneminde iki ülke arasında gündem konusu dahi olmamış, hatta sınır güvenliğinin sağlanması ve terörle olan mücadele yönetiminde işbirliği sağlanmıştır (Ataman, 2010: 72).

Türkiye’de 2002 yılı ile birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) iktidar olduktan sonra Türkiye’nin Ortadoğu bölgesi ile ilgili açılımları değişmiş ve dolayısıyla Türk – İran ikili ilişkilerine de yeniden temel atılmıştır. AK Parti ile birlikte İran’da Türkiye ilgisi artmıştır. TV kanalları ve programları ile Türk müzikleri daha yakından takip edilirken, bölgedeki Azeri Türkleri, Türkmenler ve İran toplumunun Türkiye’yi daha fazla tanıma isteği ortaya çıkmıştır. Türk ürünleri daha tercih edilir hale gelmiştir (Ataman, 2010: 73).

İran'dan Türkiye turistik ziyaretler popüler hale gelmiş, Türkiye'nin spor faaliyetleri ve Türkiye'nin uluslararası futbol müsabakaları da daha yakından takip edilir hale gelmiştir. Bu durum Türk – İran toplum ilişkisini geliştirmiş, ekonomik ve siyasal birçok adım atılmıştır. Bölgenin güçlü ülkeleri “rekabet” ve “çatışma” kavramlarını bir kenara bırakarak daha birleştirici eylemlerde bulunmaya başlamışlardır (İnat, 2009: 8).

Ayrıca radikal ve muhafazakar Ahmedînejâd destekçileri, batı devletleri ile ilişkilerin minimum düzeyde tutulmasını savunurken, Türkiye'deki muhafazakar gruplara güven duymaya başlamışlardır (Kösebalaban, 2009: 68).

Ancak bu grup laik ve Batı hayranı bir Türkiye görmek istemediklerini, batılılaşma ile birlikte Türkiye'nin AB üyesi olmasına da karşı çıkmışlardır. Aynı şekilde Türkiye'nin ABD ve İsrail ile olan samimi ilişkisi İran'da bu gruplarca tepki görmüş ve bu durumun İran'ın ulusal çıkarları ile ters düştüğünü savunmuşlardır. Her ne kadar Türkiye'nin uyguladığı reformlar, politikalar ve AB müzakereleri Ahmedînejâd destekçileri tarafından ciddi tepki olarak Türkiye'nin Batı'ya ait bir devlet olduğu fikrini ortaya koymuş iseler de; Adalet ve Kalkınma Partisinin sahada olan, yapıcı ve merkezden yönetimli bir dış politika anlayışı İran'daki “sert” ve “muhafazakar” kesimin düşüncelerinde bir nebze de olsa Türkiye konusunda yumuşama yaşanmasını sağlamıştır (Ataman, 2010: 75).

Tarih boyunca Ortadoğu bölgesinin iki köklü ve büyük devleti olarak görülen Türkiye ve İran, ilişkilerini karşılıklı menfaat zemini üzerinde tuttıkları sürece her iki devlette bu durumdan fayda sağlayacaktır. Bu da ancak “işbirliği merkezli” bir anlayış ile aralarında kuracakları bağ ile mümkün olacaktır. Türkiye ve İran ekonomik anlamda bir bağ kurabilirler ise gerginlik yaşanan durumlarda ekonomik çıkarlar ön plana çıkacaktır, bu durumda çatışmanın yerini diyalog alacaktır (İnat, 2009: 10-11).

Türkiye ile İran arasında “güvensizlik” duvarını aşmak için atılan adımlardan biri olarak Ahmedînejâd'ın 14 Ağustos 2008 günü İstanbul ziyareti gösterilebilir. Uluslararası alanda “tutucu” ve “sert” politikaları ile bilenen Ahmedînejâd yönetimi NATO üyesi bir

ülkeyi ziyaret ederek; komşu ülkeleriyle iyi ve samimi ilişkiler içerisinde olabileceğini, dünya üzerinde tek başına olmadığını ve dış politikada farklı seçenekleri öne sürebileceği mesajını vermiştir. Ancak Türkiye açısından dost batı devletleri ve İsrail ile olan müttefiklik durumu göz önüne alındığında Türkiye'ye ağır ve sert eleştiriler gelmekteydi. Özellikle ABD medyasında Ahmedînejâd'ın Türkiye ziyareti büyük yankı bulmuş ve Türkiye ile İran'ın hayata geçirmek istediği doğalgaz anlaşması Türkiye – ABD ilişkilerinde ciddi zararlara neden olacağı gündeme getirilmiştir. Ayrıca bazı ABD gazeteleri Türkiye'nin İran ile yaklaşması durumunda Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde ABD işbirliğini ve desteğini kaybedebileceğini dahi yazmıştır (Zengin, 2010: 201).

Tüm bunlara rağmen Türkiye ile İran arasındaki ilişki olumlu bir şekilde ilerlemiştir. İran'ın büyük enerji kaynaklarına sahip olması, Türkiye'nin mevcut enerji ihtiyacı komşu iki ülkeyi bir şekilde aynı masada buluşturmuştur. Ayrıca her iki ülkenin kalabalık nüfusa sahip olması büyük bir pazar yaratmaktaydı. Bunlardan çok daha önemlisi her iki ülkenin terörle mücadele sorununda PKK ve PJAK konusunda ortaya konulacak işbirliği büyük önem arz etmekteydi. Bahsedilen bu sebeplerden ötürü Türkiye – İran ilişkisinin sonlanması mümkün gözükmemekte, hayati önem teşkil etmekteydi. Ahmedînejâd'ın 14 Ağustos 2008 günü İstanbul ziyaretinde büyük enerji anlaşmalarının çıkması planlanmış ise de; daha dikkate çekici anlaşmalar güvenlik ve terörle mücadele konusunda çıkmıştır (İnat, Ataman ve Duran, 2009: 548).

Ziyaret kapsamında toplamda beş anlaşma imzalanmış ve 2009 yılının Türk – İran ortak kültür yılı olması uygun görülmüştür. Enerji anlaşmaları çok fazla kamuoyu ile paylaşılmamıştır.

İran ve Türkiye arasındaki diplomatik, sosyo-kültürel ve siyasi ilişkilerin en güçlendiği dönemlerden biri de Ahmedînejâd dönemidir. Bu dönemde özellikle ekonomik bağlamda sağlam ilişkiler kurulmuştur. Her ne kadar İran o dönemlerde uluslararası toplumda nükleer faaliyetlere ilişkin ağır tepkiler görse de, bu durum Türkiye – İran ilişkilerine çok fazla zarar vermemiştir. Türkiye ve İran arasında ticaret ve turizm alanlarında çok değerli ilişkiler kurulmuştur. Türkiye-İran ekonomik ilişkilerinde 2007

yılı içinde belirgin bir canlanma gözlenmiştir. 2005 yılında 4,3 milyar dolar olan iki ülke arasındaki ticaret hacmi, 2006 yılında 6,6 milyar dolara, 2007 yılında yaklaşık 8 milyar dolara¹⁰¹ 2008 yılında ise nihayet 10,2 milyar dolara ulaşmıştır. 2009 yılında küresel ekonomik krizin etkisiyle iki ülke arasındaki ticaret hacmi yaklaşık yüzde 47 civarında düşerek 5,43 milyar dolara gerilemiştir. 2010 yılında bir önceki yıla göre yüzde 96¹⁰²lık bir artış gösteren Türk-İran ticarî ilişkileri 10,69 milyar dolarlık bir hacme ulaşırken, bu miktarın 3,04 milyar doları Türkiye'nin ihracatı, 7,64 milyar doları ise ithalatı şeklinde gerçekleşmiştir (MFA, 2011: 14).

Ahmedînejâd dönemi Türkiye – İran ilişkilerinde siyasi ve kültürel alanlarda olduğu gibi ticari ve ekonomik alanlarda da ilişkilerin güçlendirilmesi bağlamında her iki ülkede de fikir birliği sağlanmıştır. Her iki ülke lideri de gündeme sıklıkla ticari ve ekonomik ilişkileri getirmekte, hatta 2009 senesinde dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan Tahran'a gerçekleştirdiği ziyaret sonrasında yaptığı Ulusa Sesleniş konuşmasında İran ile Türkiye arasında 2011 yılının sonuna kadar 30 milyar dolar ticaret hacmi sağlanacağını beyan etmiştir. İki ülkenin koymuş olduğu ticari hedef doğrultusunda sınır ticareti özendirilmiş, Türkiye ve İran'ın milli paraları bu ticaretler kapsamında “rezerv para” olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca birçok ticari alanda fuarlar oluşturulmuştur (İnat, Ataman ve Duran, 2009: 551).

Türkiye ile İran arasındaki en belirleyici ilişki konuları daima enerji ve güvenlik gelişmeleri olmuştur. Özellikle enerji konusu yalnızca bu iki ülkeyi değil; Avrupa'yı, Rusya'yı ve ABD'yi dahi ilgilendirmektedir. Günlük ortalama Türkiye'ye 27 milyon metreküp doğalgaz satışı yapan İran, Türkiye'nin doğalgaz talebinin çok büyük bir kısmını karşılayabilmektedir. Bunun dışında geçmiş yıllarda Türkiye ile İran arasında anlaşması yapılan ve birçok devlet tarafından da tepki gösterilen “enerji işbirliği mutabakatı” bazı teknik aksaklıklardan ve bir nebze de ABD baskısı sebebiyle sekteye uğramış ve bu anlaşma neticesinde bir sonuca varılamamıştır. Bunun dışında dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Erdoğan ve yine dönemin İran Cumhurbaşkanı Ahmedînejâd'ın hayata geçirmek istediği enerji mutabakatı sonuçsuz kaldığı gibi, iki ülke arasında ilişkilerin sağlamlaştırılması amacıyla oluşturulan birçok görüşme de nihai sonuca ulaştırılamamıştır.

2.15 RUHANİ DÖNEMİ İRAN DIŞ POLİTİKASI ve TÜRKİYE – İRAN İLİŞKİLERİ (2013 – 2016)

Reformcu grubun desteklediği Hasan Ruhani, Şah yönetimine karşı ve mücadele içerisinde olan bir ailenin çocuğu olarak 12 Kasım 1948 günü dünyaya gelmiştir. Semnan bölgesinde doğan Ruhani, bu bölgedeki medreselerde ve 1960'lı yıllarda dini araştırmalara başlamıştır. Yine bu yıllarda Kum bölgesine giden Ruhani, Seyid Muhakkik Damad, Şeyh Murteza Hayri, Seyid Muhammed Rıza Golpaygani, Sultani, Fazullah Lenkerani ve Şeyh Muhammed Şahabadi gibi İran'da kendisini kabul ettirmiş din adamları ile tanışarak, bu kişilerden dersler almıştır. Dine olan ilgisinin dışında modern eğitime de önem veren Hasan Ruhani 1969 senesinde Tahran Üniversitesi'nde hukuk eğitimi alarak 1972 senesinde mezun olmuştur. Birçok bilimsel çalışması bulunan Ruhani, araştırma ve çalışmalarına uzun bir süre Batı'da devam etmiştir. Glasgow Caledonian Üniversitesinde doktorasını tamamlayarak 1999 yılında mezun olmuştur. Akademik kariyeri ile birlikte diplomat ve siyasetçi kimliği de kısa zamanda ön plana çıkmıştır. Uzmanlar Meclisi, Stratejik Araştırma Merkezi, Düzenin Yararını Teşhis Heyeti ve Yüksek Ulusal Güvenlik Konseyi gibi kuruluşların da üyesi durumundadır. Bunun dışında Stratejik Araştırma Merkezi'nin 1992 senesinden itibaren başkanlığını yürütmektedir. Ayrıca İran'ın nükleer programlarına ilişkin görüşmelerini İngiltere, Almanya ve Fransa gibi ülkelerde yürüterek baş müzakereci görevini üstlenmiştir (Zand, 2013: 1-2).

Siyasi alana olan ilgisi ve yönelmesi henüz bir din adamı iken Ayetullah Humeyni'yi örnek alması ile başlamıştır. Özellikle 1965 ve sonrasında İran devleti içerisinde seyahatler düzenleyerek Şah yönetimine yönelik muhalif konuşmalar yapmıştır. Bu nedenle birçok kez tutuklanarak cezaevine konulmuş ve bu şekilde konuşmalar yapması yasaklanmıştır. Hasan Ruhani daha sonra 1977 senesinde Tahran'da bulunan Ark Camisinde Ayetullah Humeyni'ye "imam" sıfatını kullanmış, yaşanan devrim sonrasında ise kafası karışmış olan İran ordusunu ve stratejik askeri alanları organize etmeye başlamıştır. İran İslam Devrimi sonrasında İslam Danışma Kuruluna seçilen Ruhani, bunun devamında İran – Irak Savaşı esnasında Yüksek Savunma Konseyi ve Savaş Destekleme Yüksek Konseyi üyeliklerinde de bulunmuştur. Savaş sonunda da Hasan Ruhaniye zafer madalyası layık görülmüştür. Birçok dilde bilinen "Milli

Güvenlik ve Nükleer Diplomasisi” kitabının da yazarı olan Hasan Ruhani, siyasi anlamda “ılımlı” bir görüşe sahiptir. Etnik ayrımcılık ve aşırılığın her türlüsüne karşı olan Hasan Ruhani, Batı ile iletişim kanallarının da kesilmemesi görüşündedir. Ancak bu şekilde İran’ın dışlanması ve siyasal – ekonomik birçok yaptırımdan korunabileceğini savunmaktadır. Uluslararası platformda çok tartışılan nükleer programlara ilişkin ise; yurt genelinde ortak uzlaşma, dünya ile olan ilişkilerde ise mütekabil anlaşma olması gerektiğini düşünmektedir. Ortadoğu’da yıllardır devam eden Suriye sorununda “arabulucu” ülke görevini daima üstlenmeye hazır olduğu bilinmektedir. Bu nedenle Amerika ile birçok konuda ayrışmaktadır. İran yönetim sisteminde ise özellikle sosyal anlamda çözüm metotları geliştirirken yerel yönetimlerin de söz sahibi olması gerektiğini savunmaktadır. Bütün güç ve yetkinin merkez iktidarın elinde olmasının doğru olmadığı görüşündedir. Hasan Ruhani ayrıca Hatemi ve Rafsancani tarafından da desteklenmektedir. Reformcu grubun desteklediği tek isim olan Hasan Ruhani seçime katılan %72’lik bir kitlenin %51 oyunu alarak büyük bir başarıya imza atmıştır (Katzman, 2013: 12).

İran’da 2013 yılının Haziran ayında yapılan seçimle Hasan Ruhani Cumhurbaşkanı seçilmiş ve Ahmedinejad’ın görevi sonlanmıştır. Bu durum İran – Türkiye ilişkilerinde ve nükleer programlarda yeni bir dönemin başladığının işareti olmuştur. Kaldı ki, yeni Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani göreve geldiğinde bu yönde adımlar atmıştır. Her iki ülke dış işleri bakanları da Sünni – Şii çatışmalarında birbirlerini suçlarken, 2013 yılının Kasım ayında İstanbul’da bir araya gelmiş ve mezhepsel çatışmaların azaltılması için ellerinden gelen ne varsa yapacaklarını ve ortak bir şekilde çalışılacağına yönelik sözler vermişlerdir.

Reformcu grubun desteklediği Hasan Ruhani %72,5 katılımın olduğu Haziran seçiminde oyların yarısından fazlasını alarak büyük bir zafer elde etmiş ve İran Meclisinde gerçekleştirilen tören ile 4 Ağustos günü görevine başlamıştır. Dönemin Türk Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile göreve başladıktan bir gün sonra Hasan Ruhani’nin Tahran’da bulunan makamında ilk izlenim görüşmesinde bulunan iki önemli isim, Suriye meselesi ve İran’ın yeni yönetim kadrosu ele almıştır. Ayrıca, bölgede birlikte yapılacak çalışmalar, işbirliği ve tüm dünyada sorun olarak görülen İran’ın

nükleer programlarından kaynaklı İran'ın yaşamakta olduğu uluslararası yaptırımlar da gündem konusu olmuştur (Elik, 2014: 4).

İran yönetimi Moayyed Hosseini Sadr başkanlığında ve altı kişiden oluşan meclis grubu ile dört günlük Türkiye ziyareti düzenleyerek TBMM yetkilileri, Türk siyasi ve meclis grupları ile toplantılar yapmıştır. Özellikle Türkiye Büyük Millet Meclisi Dış İlişkiler Komisyonu ikili ilişkilerin düzenlenmesi ve geliştirilmesine yönelik, karşılıklı menfaatlerin ön plana çıkarıldığı müzakereler düzenlemiştir. Ekonomi bakanlıklarının da yer aldığı bu görüşmelerde İran heyeti bazı üniversite ve ekonomi merkezlerine de ziyaretlerde bulunmuşlardır. İran heyetinin bu ziyaretinden hemen sonra TBMM sözcüsü Cemil Çiçek başkanlığında oluşturulan Türk heyeti 21 Eylül günü ve beş günü kapsayan bir iade-i ziyaret gerçekleştirmiştir. Türk heyeti daha kapsamlı bir ziyarette bulunarak ekonomik görüşmeler ile yetinmeyip, ayrıca İran dini lideri Ayetullah Hamaney, Haşimi Rafsancani ve Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani ile de görüşmelerde bulunmuşlardır. Türk heyeti yaptığı bütün görüşmelerde “samimi ilişkiler, bölgenin zorlu vaziyetinin en az zararla atlatılması” gibi siyasi konuları ele almıştır. Özellikle Suriye meselesinde Türk ve İran devletlerinin ortaya koydukları farklı politikalardan ötürü ilişkiler zedelenmiş, hatta gerilmişti. Ancak Ruhani ve yönetimi anlaşmayı ve ortak noktaları ön plana çıkaracak beyanlarda bulunarak diyalog kapılarının açık tutulması gerektiğini vurgulayan düşünceler belirtmiştir. Türk heyeti uluslararası alanda İran'a uygulanan baskının ve uluslararası toplumun İran ile olumsuz ilişkilerin düzelmesi gerektiği yönünde görüşler bildirmişlerdir (Taştekin, 2013: 2).

Dönemin Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ile İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif 23 Eylül 2013 günü Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 68. Yıllık Toplantısında bir araya gelmişlerdir. Suriye meselesini ve Irak'taki güncel gelişmeleri ele alan iki bakan, bölgesel konuları detaylı bir şekilde değerlendirmişlerdir. Bu görüşme sonrası 24 Kasım 2013 tarihinde gerçekleştirilen nükleer müzakereler toplantısına müteakip Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu Bahreyn ve İran'ın da içerisinde yer aldığı bir ziyaret gezisi düzenlemiştir. Bu ziyaret esnasında “5+1 ve İran tarafından karar varılan bu anlaşmanın olumlu bir gelişme olduğunun altını çizmek istiyorum” cümlesini vurgulamıştır. Uluslararası alanda İran'a uygulanan yaptırımların Türk ekonomisini de olumsuz bir

şekilde etkilediğini ve yaptırımların hafifletilerek uzlaşa sağlanması gerektiğini beyan etmiştir (Elik, 2014: 4).

Türk Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu 25 ve 26 Kasım 2013 tarihlerinde İran'a yaptığı ziyaret sırasında, Ekonomik İşbirliği Örgütünün Dışişleri Bakanları Toplantısına dahil olmuştur. Bu toplantı esnasında İran Dışişleri Bakanı Cevat Zarif ve Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani'ye Konya ilinde her yıl düzenlenen ve Aralık ayında gerçekleştirilecek olan “Şeb-i Aruz” törenlerine davet etmiştir. Ahmet Davutoğlu bu ziyaret kapsamında Suriye topraklarında yaşanan savaşı ve Ortadoğu Bölgesinde İran ve Türkiye'yi etkileyen hadiseleri masaya yatırmıştır. Tahran'da gerçekleştirilen basın toplantısında her iki Dışişleri Bakanı da Suriye'de ateşkesin hayata geçirilmesi yönünden ifadelerde bulunmuşlardır. Daha sonra Türk Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Levent Gümrükçü Türkiye ve İran'ın ilişkilerini sağlamlaştırma ve Suriye'de yaşanan savaşın ateşkes ile sonlandırılması konusunda işbirliği yaptığı ve anlaşma sağladığını duyurmuştur. ABD merkezli ve uluslararası platformda İran'a karşı yürütülen ekonomik yaptırımlar Türk ekonomisini ve Türk – İran ticaretini de doğrudan ve olumsuz bir şekilde etkilediği aşikârdır. Örneğin, ABD Terörizm ve Finansal İstihbarat Bakanı David Cohen, Erdoğan'ın 27 Ocak'taki İran ziyaretinden önce, P5+1 Avrupa Birliği ve İran tarafından üzerinde anlaşmaya varılan Ortak Eylem Planının uygulanması konusunda Dışişleri Bakanlığı ile görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya gelmiştir. Cohen, “İran iş yapmaya açık değil... İran'la ilgili işlerin beklemesi gerekiyor. İran'ın iş yapmaya açık olacağı günler de gelebilir ama henüz o gün gelmemiştir” şeklinde konuşmuştur (Elik, 2014: 6).

Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Tahran ziyareti süresince iki taraf üst düzey bir işbirliği konseyinin kurulmasına dair anlaşma imzalamıştır. İki gün süren ziyaretinde Erdoğan, Ruhani, Cumhurbaşkanı Birinci Yardımcısı İşak Cihangiri ve dini lider Ayetullah Ali Hamaney ile görüşmüştür. İran Dışişleri Bakanlığı'nın Uluslararası Enstitüsünde bir konuşma da yapmıştır. Bakanlık sözcüsü Merziye Efkam bu ziyareti Türkiye İran bağlarını geliştirmek için “çok önemli” bir ziyaret olarak nitelendirmiştir. Sözcü, enerji ihtiyacı olan Türkiye'nin Batı ile nükleer anlaşmaların İslam Cumhuriyetinin enerji sektöründeki yaptırımları tedricen

kaldırmasının ardından Tahrandan petrol ve doğalgaz ithalatını arttırmayı planladığını söylemiştir. Diğer taraftan Türkiye doğal gaz fiyatlarını düşürmeyi de başarmıştır (Elik, 2014: 6-7).

Türkiye – İran ilişkileri Ruhani ile birlikte değişiklik göstermiştir. İran’ın kaos içinde ve kargaşalı siyasi ortamına akla uygun ölçüler getireceği inanılan Ruhani Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Özellikle siyasi mahkûmların serbest bırakılmasına ilişkin adımların atılması, olumsuz ekonomik göstergelerin düzeltilmesi, insan haklarına daha objektif yaklaşılacağı ve eski yönetimden kalan çatışmacı dış politika uygulamalarının düzeltileceği düşüncesi Hasan Ruhani’yi başkanlığa taşımıştır. İran ve ABD arasında yaşanan nükleer programların durdurulması müzakerelerinde İran’ın destekçileri ve muhalifler olarak iki grup bulunmaktaydı. Türkiye iki ülke arasında yaşanan bu soğuk savaşın bitmesini isteyen ülkeler arasında bulunmuştur. Gerek bölgesel çatışmalar, gerek Türkiye – İran ticareti, ekonomik ve siyasal ilişkiler ve gerekse Türkiye ekonomisi doğrudan etkileyen İran’a yaptırım uygulamaları Türkiye’nin bu soğuk savaşın bitmesine yönelik çözüm arayışları içerisinde girmesine sebep olmuştur. Her ne kadar uluslararası toplum Türkiye’nin çözüm önerilerini göz ardı etse de, şüphesiz, Türkiye-Brezilya ve İran uranyum yakıt takas anlaşması da 24 Kasım’da Cenevre Konferansında benimsenen benzer ilkeleri hedeflemekteydi. Türkiye öncelikle İran liderlerinin İran’ın ulusal menfaatlerini geliştirmek isteyen rasyonel bireyler olduğuna inanmaktadır. İkinci olarak da İran henüz nükleer silah geliştirmeye karar vermiş değildir ve muhtemelen tam gelişmiş bir nükleer cephanenin gecikmesi şıkkını tercih etmektedir. Üçüncü olarak da nükleer bomba elde etmek İran’ı bir gecede dünya gücü haline getirmeyecek, İsrail’i ve komşularını tehdit etmesine sebep olmayacaktır (Milani, 2013: 10).

İran enerji kaynaklarını ülkesine nakit olarak getirebilecek projeler hayata geçirmek ve bölgesinde yaşanan sorunları siyasi araçlarla çözmek istemektedir. Bu durum Türkiye – İran ekonomik ilişkilerini doğrudan etkilemekte ve belirlemektedir. Özellikle Rusya’nın Kırım üzerindeki planları Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacını ve güvenliğini tehdit etmekte, Avrupa İran’ın enerji kaynaklarına ulaşmak istemektedir. Bu nedenle Türkiye üzerinden gelecek İran enerji kaynaklarının piyasada ciddi bir karşılığı olacaktır. Bu

durum İran'ın enerji kaynaklarını satabilecek pazar bulmasına, Türkiye'nin de bu pazara giden yol olduğunu gösterir niteliktedir (Stephen, 2013: 5).

Türkiye'nin Ortadoğu'ya açılan güney sınırlarında PKK'nın Suriye içerisindeki yapılanması olan PYD ve Irak – Şam İslam Devleti gibi sonradan türeyen gruplar Türkiye için tehdit olarak görülmektedir. Bu bölgede radikal oluşumların yapacağı eylemler ve bir kıvılcım ile ortaya çıkabilecek mezhepsel çatışma ihtimalleri hem Türkiye'yi hem de İran'ı tedirgin etmektedir. Bu nedenle her iki ülke de farklı önlemler olsa da ortak düşünce çatışma ve eylemlerin kendi ülkelerine sıçramasını istememeleridir. Suriye'de devam eden sıcak çatışmalar Türkiye ve İran'ın savunma mekanizmalarını sıcak tutmaktadır. Hasan Ruhani Türkiye'ye 18 yıl aradan sonra resmi ziyaret gerçekleştiren Cumhurbaşkanı'dır. Dönemin Türk Cumhurbaşkanı Abdullah Gül bu ziyaret esnasında İran'lı mevkidaşını gayet samimi ve sıcak karşılamıştır. Ziyaret kapsamında özellikle Suriye'de yaşanan iç savaşın geleceği ve akıbeti hakkında önemli bilgi ve görüş paylaşımları olmuştur. Türkiye Ortadoğu'da İran ile komşuluk ilişkilerinin olumlu ve sürdürülebilir şekilde devam etmesi gerektiği göstermeye çalışmıştır (Hürriyet Gazetesi, 2014).

Ortadoğu bölgesinde son yıllarda Arap baharı ile başlayan çatışma ve kaos ortamı toplumsal ve siyasal birçok değişime neden olmuştur. Bölgede bazı siyasal rejimler devrilmiş, bazıları ise ciddi zarar görmüştür. Türkiye'nin güney sınırı komşusu Suriye'de başlayan iç savaş ve toprak bütünlüğünün bozulması yine komşu ülke İran ile olan ilişkileri olumsuz şekilde etkilemiştir. Suriye'de meydana gelen halk ayaklanmaları ve isyanlar Esad rejimini rahatsız etmiştir. Suriye halkının toplumsal ayaklanmaları ve yönetim değişikliğine ilişkin isyanlarına Esad yönetimi “şiddet” kullanarak cevap vermiştir. Suriye yönetiminin bu uygulamalarına İran açık bir şekilde destek vermiştir. Esasında İran devleti Arap Baharı ayaklanmaları ilk patlak verdiğinde yaşanan durumları “İslami uyanış” olarak değerlendirmiş ve bölge ülkelerinde yaşanan toplumsal ayaklanmaları ve isyanları desteklemiştir. Fakat aynı durum Suriye'de meydana geldiğinde tam tersi bir tavır ortaya koymaya başlamıştır. Çünkü, Suriye'de yaşanan hadiseler İran'ın bölgesel çıkarlarına hizmet etmiyor ve İran'ın jeopolitik menfaatlerine zarar veriyordu. İran'da toplumsal destek ile meydana gelebilecek bir

rejim ve yönetim değişikliği İran'ın zararına Türkiye'nin ve Batı'nın ise menfaatine bir durum oluşturacağı düşünölmekteydi.

Suriye'de Esad yönetiminin zayıflaması ve Suriye toprak bütönlüğündeki kayıp ve otorite eksikliği İran'ın bölgede pozisyonunun değişmesine ve İsrail'in güçlenmesine neden olabilecektir. İran'da Arap Baharı üzerine yapılan çalışmalarda ve günlük köşe yazılarında dahi Arap Baharının ABD ve İsrail merkezle planlandığı ve hayata geçirildiği vurgulanmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bölgede çıkacak toplumsal çatışma ve kaos ortamının da bu devletlerin menfaatlerine hizmet ettiği belirtilmiştir. İran'ın ulusal menfaatleri adına Esad rejimini ve Suriye'nin toprak bütönlüğünün korunması gerektiği tavsiyeleri de defalarca gündeme getirilmiştir.

Tüm bu gelişmeler yaşanırken Ankara'nın Suriye yönetimi ve Esad rejimini uluslararası platformda sert bir şekilde eleştirmesi, hatta Suriyeli muhaliflerin yanında yer alması Türk – İran ilişkilerini iyice germiş ve restleşmelerin yaşanmasına neden olmuştur.

Son olarak 24 Ağustos 2016 günü Türkiye tarafından Suriye topraklarında ve Cerablus'a yönelik başlatılan Fırat Kalkanı Operasyonu İran Dışışleri Bakanlığı tarafından "destek içinde eleştiri" yapılarak değerlendirilmiştir. Buna göre İran Dışışleri Bakanlığı sözcüsü Bahram Kasimi:

"İran, daha önce de defalarca belirttiğimiz gibi, Suriye topraklarındaki terörist gruplarla mücadelenin, uluslararası hukukun temel prensibi olarak o ülkenin hükümetiyle işbirliği hâlinde, toprak bütönlüğünü ve egemenlik haklarını gözeterek yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bölgesel güçlerin hain teröre karşı mücadele etmesinin gerekliliğinin ve terörle mücadelenin uluslararası bir yükümlölük olduğunu her fırsatta ifade ettik"

şeklinde konuşmuştur (Aljazeera Turk Gazetesi, 2016).

İran Dışışleri Bakanlığı tarafından yapılan bu açıklamada bölgede teröre karşı işbirliği içinde hareket edilmesi gerektiği, ancak Suriye'deki mevcut Şam yönetiminin bilgisi dâhilinde egemenlik haklarının ihlal edilmeden hareket edilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin Esad rejimini tanımaz davranışlarını eleştirirken, teröre karşı yapılacak operasyonlarda işbirliği mesajı vermiştir.

İran İslam Devrimi gerçekleştikten sonra başa gelen liderler arasında Ruhani'nin diğeri liderlerden farkı hem Kum mezunu olup İslami değerleri ve rejimi ön planda tutarken, hem de batı da aldığı eğitimler gereği yeniliklere açık olarak bir profil çizmektedir. Bu durum tabanda rejime güvenecek ve rejime tepkili seçmenleri de kendi etrafına toplayabilme özelliğini ortaya çıkarmaktadır. Özellikle geçmişte bulunduğu görevler nedeniyle nükleer programlara ilişkin müzakerelerde belirleyici görevler alarak batı ile olan diplomasiyi çözmüş birisidir. Kaldı ki İran İslam Devriminin belirleyici isimleri de nükleer programlarla ilgili sorumlulukları Ruhani'ye vermiş olarak gözükmektedir.

İran kendi içerisinde Ruhani ile tabanı arkasına alarak iç sorunları dizayn etmiş olarak hareket ederken, dışarıya yönelik ise küresel manada daha yumuşak söylemlerde bulunmaya başlamıştır. Türkiye'nin bir ara AK Parti hükümeti ile yapmak istediği sınır komşuları ile sıfır sorun politikasını bugün İran Ruhani ile yapmak istemektedir. İslam devrimi hayata geçirildiği zaman rejimi ihraç etmeye yönelik politikalar izleyen İran yönetimi yerine komşuları ile daha iyi ilişkiler kurmak isteyen ve işbirliği içinde hareket edilmesini beyan eden bir Cumhurbaşkanı profili çıkmıştır.

Ruhani döneminde İran – Türkiye ilişkileri Suriye içerisinde yaşanan iç meselelerden dolayı gerilse de, son günlerde karşılıklı ziyaretler ve olumlu açıklamalar ile ilişkiler yeniden en azından normal seviyelere gelmiştir. Ruhani kendi ifadesi ile batıya yönelik açılımlarda “Kahramanca esnemek” kavramını gündeme getirmiş, bu şekilde batı ile işbirliği içerisinde olunmasını savunmuştur. İran İslam Cumhuriyeti yönetimi politikalarını hayata geçirirken reformist ve katı tutumun işe yaramadığını, zararlı sonuçların olduğunu fark ederek, Ruhani ile birlikte daha ılımlı ve işbirlikçi politikalar içerisine girmiştir.

3. SONUÇ

Toplumu ilgilendiren ve siyasi değişim örneği olan İran İslam Devrimi ikinci dünya savaşından sonra ortaya çıkan en önemli gelişmelerden biridir. Tarihte yaşanmış birçok devrim İran İslam Devrimi ile benzer sonuçları meydana getirirse de, İran’da yaşanan 1979 Devrimini diğer devrimlerden ayıran en belirgin fark uzun yıllar normalleşme sıkıntısı yaşamamasıdır. Devrim sonrası uzun yıllar sürecek bir savaşın içerisine giren İran ayrıca ABD gibi bir süper gücü de karşısına almıştır. Büyük bir abluka içerisine alındığını hisseden İran dış politikada sert ve keskin kararlar almaya çalışmıştır. Toplum genelinden ideolojik destek gören yeni rejim savaş halinin başlaması ve ABD baskısı altında içine kapanmış ve savunma halini almıştır.

Devrim sonrası dış politikada ortak görüş milli menfaatler olsa da; devrim sonrası izlenmesi gereken uygulamalarda iki görüş ayrılığı yaşanmıştır. İlk olarak devrimin duygusal eğilimini kaybetmek istemeyen ve dış politikada radikal kararlar almayı savunan tutucu grupların görüşü, ikincisi ise dış siyasetin gerçeklerinin görülmesi gerektiğini savunan realist ve pragmatik grupların görüşüdür. İran İslam Cumhuriyeti devrim sonrası iki temel politika üzerine yoğunlaşmıştır. Bunlardan birincisi “rejim ihracı” diğeri ise “ne Doğu ne Batı tam bağımsız İran” yaklaşımıdır.

Ancak rejim ihracı politikasına daha çok Ortadoğu bölgesinde ağırlık vermiştir. Hatta Kafkasya ve Orta Asya’da kendisinde yaşanan rejim değişikliği hareketliliğini istememiştir. Buna sebep ise coğrafi kaygılar ve stratejik ulusal çıkarlardır. Devrim sonrası ideolojik hedefleri savunan İran, rejim ihracı uygulamalarında ideolojiiyi bir kenara bırakıp milli çıkarları ön planda tutmuştur. O dönem Sovyet Rusya esareti altında yaşayan Kafkasya ve Orta Asya Müslümanları İran’ın ideolojik hedeflerinin dışında kalmıştır. SSCB’nin dağılmasından sonra meydana gelen Çeçenistan krizi ile Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki gerginlik İran’ın dış politikasında ideolojik olarak değil milli çıkarlar doğrultusunda hareket etmesini devam ettirmiştir.

Her ne kadar devrimci kadro dış politika düşüncelerinde hem fikir olsalar da; ürettikleri dış politika uygulamaları İran İslâm Cumhuriyeti rejim anlayışı ile örtüşmemiştir. Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan gerilimde İran tarafsız olduğuna yönelik açıklamalarda bulunsa da, ortaya koyduğu bu dış siyaset Şii devleti ve İslâm Cumhuriyeti anlayışı ile ters düşmüştür. Taraflardan birinin Hıristiyan değerinin “Şii” Müslüman olmasına rağmen İran’ın “tarafsızlık” ilanı kendisi ile çelişmiştir. Kaldı ki; İran’ın Ermenistan ve Azerbaycan krizine yönelik ortaya koyduğu dış siyaset belli bir zamandan sonra tarafsızlık kimliğinden çıkarak açık bir şekilde Ermenistan’ı destekler uygulamalar ile sonuçlanmıştır. Bu durum kendi bölgesinde ve birçok Müslüman ülkesinde ağır eleştirilere de neden olmuştur. İran’ın ortaya koyduğu bu siyaset Kafkasya’daki coğrafi kaygılarından kaynaklandığı düşünülmekte ve somut olarak milli çıkarların ideolojik amaçların önüne geçtiğinin en belirgin örneğidir.

Türkiye – İran ilişkilerinde İran’da yaşanan İslam devriminden sonra etki gücüne sahip en önemli unsurlardan biri Amerika Birleşik Devletleridir. Esasında ABD bu iki ülkenin ilişkilerini etkilerken, İran ve Türkiye’de ABD’nin Ortadoğu politikalarını doğrudan etkilemektedir. Şah devriminden sonra İran ile ilişkileri bozulan ABD, bölgede Türkiye’yi desteklemekte ve Türkiye’nin varlığını artırmak istemektedir.

İran içerisinde 1979 yılında patlak veren İslam Devrimi hareketi ABD’de büyük şaşkınlık yaratmış, ABD’nin politikalarında ise değişimler yaşanmasına neden olmuştur. Şah yönetiminin en önemli müttefiki olan ABD bir anda İran’ın en büyük düşmanları arasına girmiştir. Yaşanan bu olumsuz hadiselerden sonra ABD bölgedeki birçok politikasında Türkiye’ye yer vermiştir.

İslam Devriminden sonra ABD ile İran arasında yaşanan uyuşmazlıklar Türkiye’nin bölgede çıkar sağlamasına vesile olmuştur. Örneğin, Bakü – Ceyhan Petrol Boru Hattı çalışmaları hayata geçirilmiş ve ABD; Ortadoğu, Merkezi Asya ile Hazar Havzası petrollerini dünyaya bu kanal üzerinden taşıyacak adımlar atmıştır. İran bu hadiseyi kendi varlığına bir tehdit olarak görmüştür. Sonuç olarak Türkiye – İran arasındaki diplomatik ilişki bir nebze sertleşmiş ve İran Türkiye’yi ABD üzerinden eleştirmeye ve karalamaya başlamıştır.

Genel anlamda bakıldığında İran İslam Devrimi sonrasında Türkiye, İran ile ABD arasında yaşanan olumsuz ilişkilerden ötürü devamlı arada kalan taraf olmuştur. Türkiye açısından İran sınır komşusu olmakla birlikte enerji kaynakları başta olmak üzere birçok alanda ekonomik ve ticari ilişki içerisinde olduğu ülke pozisyonundadır. Türkiye ABD'nin ise siyasi ve bölgedeki gücünden ülke çıkarları doğrultusunda faydalanmak istemektedir. Türkiye hem İran ile ekonomik ve sınır komşusu ilişkilerini sağlam tutmaya çalışırken, hem de bölgedeki ve uluslararası platformdaki siyasi gücünü destekleyen ABD'yi müttefik olarak tutmak istemiştir.

Türkiye ile İran ilişkilerinde de birçok kez devrimin “İslami” sonuçları değil “millî” sonuçları ağır basmıştır. Devrim sonrası Türkiye ile İran arasında ilişki “laiklik” ya da “batı müttefikliği”nden kaynaklı çok fazla etkilenmemiştir. Bazı sebeplerden ötürü fikir ayrılığı yaşanıp sert açıklamalar yapılsa da, siyasi ve ekonomik işbirliği anlaşmaları güçlenerek yenilenmiştir. Tartışmaya sebep olan mezhepsel farklılıklar ve İran'ın dini radikal yönetim anlayışına rağmen Türkiye ve İran coğrafi konumlarından ötürü ilişkilerini daima sıcak tutmuştur.

Türkiye ve İran'da devrim sonrası yönetimler karşılıklı olarak inişli çıkışlı görüntüler çizmiştir. Biri siyasi ve ekonomik iyileşme gösterirken, bir diğeri aynı tezatlıkta düşüş göstermiştir. Örneğin 1980'lerde Turgut Özal dönemi Türkiye'si ekonomik atılımlar yaparken, İran'da Irak ile uzun yıllar süren savaş yaşanmıştır. 1990'larda Haşemi ve Hatemi dönemlerinde ekonomik atılımlar ve kazanımlar elde edilirken, aynı yıllarda Türkiye'de istikrarsız yönetimler dönemi yaşanmıştır.

Yine 2001 yılında çöken bir enflasyon ve ekonomik kriz gerçeği ile karşılaşan Türkiye özellikle 2005 yılı AK Parti iktidarlığında hızlı bir ekonomik kalkınma ve yükselme grafiği çizerken, 1990'larda İran lehine oluşan fark kapanmıştır. 2010 ve sonrasında Türkiye'de devam eden AK Parti iktidarı enflasyon rakamlarını 2013 yılı itibarıyla iyice düşürmüştür, o dönem henüz İran'da Cumhurbaşkanlığında olan Ahmedînejâd ise enflasyonda Türkiye'nin aksine yüksek artışlar görülmüştür.

Bunun dışında 2011 yılı ve sonrası Ortadoğu bölgesinde yaşanan “Arap Baharı” olayları, Irak’ta yaşanan gelişmeler, Yemen krizi, DAESH ile mücadele ve özellikle Suriye’de yaşanan savaşa ilişkin farklı dış politika uygulamaları iki ülke arasında ilişkileri oldukça germiştir.

Özellikle son yıllarda İran; Suriye topraklarında terörle mücadelenin ancak mevcut hükümetin bilgisi dâhilinde ve işbirliği ile yapılması gerekliliğini savunurken, Türkiye bu düşüncenin tam aksine Suriye’deki Esad rejimini “devlet terörü” olarak nitelendirmekte ve Esad rejimini tanımaz politikaları Türk – İran ilişkilerini olumsuz olarak etkilemektedir.

İran İslam Cumhuriyeti dış politika belirlerken Şiî yayılmacılığı ve kalıcılığı, dini lider ve bilginlerinin egemenliği, kurumlar üzerindeki dini lider etkisi, bölgesel güç olma amacı, çoğulcu bir şekilde uluslararası sistemle savaş, küresel sistemi hizaya getirme gibi ilkeleri ön planda tutmaktadır. Fakat tüm bu ideolojik tutumlara rağmen ekonominin temel taşı olan enerji kaynaklarına ilişkin ticaret geliri ile ulusal çıkarların gerekliliği gibi konular bu ideolojik kavramlarda esneklik gösterilmesine sebep olmaktadır. Toplumsal beklenti, güvende olma isteği ve sürekli değişen dünya hareketliliği ve gelişmeler İran’ın dış politika üretimlerini değişikliğe uğratmaktadır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abbas, M., 1995. *İran Dış Politikasının Yeni Bir Atılımı: İşbirliği*, Strateji Yayınları, Cilt: 1, Iranian Journal of International Affairs.
- Abid, M., 2007. *Iran in World Politics: The Question of the Islamic Republic*, Oxford University Press.
- Abid, M., 2008., *Iran in World Politics: The Question of the Islamic Republic*, Columbia University Press, New York.
- Abrahamian, E., 2008. *Modern İran Tarihi*, (Çev.: Dilek Şendil), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö., 2006. *Orta Doğu ile İlişkiler*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Aksaoylar, Y.Ç., 1997. *Namludaki Karanfilden Şeriate –İran*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Aksoy, S.Z., (2013). Uluslararası İlişkiler Kuramları – II, Anadolu Üniversitesi (Ed.: Prof. Dr. Tayyar Arı ve Yrd. Doç. Dr. Elif Toprak), Eskişehir.
- Algar, H., 1981. *Islam and Revolution: The Writings and Declarations of Imam Khomeini*, Calif.: Mizan Press, Berkeley.
- Algar, H., 1988. *İslam Devrimi'nin Kökleri*. (Çev.: Ç. Demirhan), İşaret Yayınları, İstanbul.
- Arı, T., 1992. *Basra Körfezi'nde Güç Dengesi*, Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa.
- Arı, T., 2004. *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arı, T., 2004. *İran, Irak ve ABD: Önleyici Savaş ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Ataman, M., 2010. *İran'daki Türkiye Algılaması: Çakışan ve Çelişen Beklentiler ve Bakış Açılıarı*, Cilt: 2, ORSAM Ortadoğu Analiz.
- Balta, P., 1994. *Dünyada İslam*, (Çev.: Nihal Önal), Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Bulaç, A., 1996. *Ortadoğu'dan İslam Dünyasına*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Charles A. K., 1990. *And Ready To Talk: Iran After Khomeini*, ORBIS, Spring 1990.
- Chubin, S., 1979. *Local Soil, Foreign Plants, The United States and Iran's Revolution*, Foreign Policy.
- Çandar, C., 1988. *Ortadoğu Çıkmazı*, Seçkin Yayıncılık, İstanbul.
- Çetinsaya, G., 2008. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye-İran İlişkileri*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Dağcı, K. ve Sandıklı, A., 2007. *Satranç Tahtasında İran: Nükleer Program*, TASAM Yayınları.
- Dağı, İ., 1998. *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Kitapları, İstanbul.
- Dağı, İ., 1998. *Ortadoğu'da İslam ve Siyaset*, Boyut Yayınları İstanbul.
- Davutoğlu, A., 2001. *Stratejik Derinlik – Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Erkilet, A., 2004. *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, Hece Yayınları, Ankara.
- Fuller, G., 1995. *Orta Asya'da İki Rakip: İran ve Türkiye*, Cilt: 1, Strateji Yayınları.
- Gözen, R., (2014). *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İletişim Yayınları.

- Hallıday, F., 1998. *İslam Ve Çatışma Miti*, (Çev.: U. Özkırmımlı ve G. Koç), Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Heshmatzadeh, M. B., 1998. *Reasons and Factors of Victory of Islamic Revolution*, Office of Islamic Revolution Studies, Tahran.
- Heykel, M.H., 1988. *Bir Devrimin Anlatılmamış Öyküsü*, (Çev: B. Muhip), Nehir Yayınları, İstanbul.
- Hüseyin, A., 1989. *İran 'da Devrim ve Karşı Devrim*, (Çev.: T.Cevdet), Pınar Yayınları, İstanbul.
- İnat, K., Ataman, M. ve Duran, B., 2009. *Ortadoğu Yıllığı*, Küre Yayınları, İstanbul.
- İzzeti, İ., 2005. *İran ve Bölge Jeopolitiği*, (Çev.: H.Uygur), Küre Yayınları, İstanbul.
- Kandemir, A., 1995. *İran Silahlı Kuvvetleri*, Cilt: 1, Strateji Yayınları.
- Kaya, S., (2013). *Uluslararası İlişkiler Kuramları – II*, Anadolu Üniversitesi (Ed.: Prof. Dr. Tayyar Arı ve Yrd. Doç. Dr. Elif Toprak), Eskişehir.
- Kazemi, F., 1997. *The Iranian Enigma*, Current History.
- Keddie, N. R., 1981. *Roots Of Revolution*, New Haven, Yale University Press.
- Kepel, G. 2001. *Cihat, İslamcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*. (H.Bayrı, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap.
- Keskin, A., 2004. *Türkiye - İran ilişkilerini Belirleyen Yapısal ve Dönemsel Faktörler*, Avrasya Dosyası , cilt:10, say :1, Ankara.
- Keskin, A., 2008. *İran 'ın Yeni Güvenlik Konsepti ve Değişen Küresel ve Bölgesel Konumu*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Keskin, A., 2008. *Şii Jeopolitiği ve İran*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Köse, T., 2008. *İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları*, SETA, Ankara.
- Lesser, O. ve Fuller, G. 2000. *Türkiye 'nin Yeni Jeopolitik Konumu*, (Çeviren Meral Gönenç), Alfa yayınları İstanbul.
- Lımbert, J. W., 1995. *Islamic Republic of Iran*. (D.E.Lang and B.Reich, Ed.), The Government and Politics Of The Middle East.
- Li, R., 2009. *A Rising China and Security in East Asia: Identity Construction and Security Discourse*, New York: Routledge.
- Menashrı, D., 1997. *Revolution at A Crossroads: Iran's Domestic Politics and Region Ambitions*, Washington: The Washington Institute Of Near East Policy.
- Mottahadeh, R.P.,1980. *Iran 's Foreign Devils*, Foreign Policy.
- Muntazeri, H.A., 1991. *Velayet-i Fakih İslam Devlet Fıkhi*, Cilt: 1, Çevirmen: Şeyho Duman, Endişe Yayınları, Ankara.
- Nesibzade, N., 1997. *Bölünmüş Azerbaycan, Bütöv Azerbaycan*, Ay-Ulduz Yayınları, Bakü.
- Oktay, H., 1995. *Batı 'ya Yanaşan İran*, Cilt: 1, Strateji Yayınları.
- Öztürk, M., 1997. *Türkiye ve Ortadoğu - Savunma ve Güvenlik Açılılarından*, Gündoğan Yayınları, İstanbul.
- Roy, O., 1994. *Siyasal İslamın İflası*, (Çev.: C. Akalın), Metis Yayınları, İstanbul.
- Saray, M., 2006. *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- Skocpol, T., 1992. *Rantiye Devlet ve İran Devrimi 'nde Şii İslam*, (Der.: S.Üşür,).
- Takeyh, R., 2007. *Gizli İran: İslâm Cumhuriyeti 'nde Güç ve Paradoks*, (Çev.: Cem Küçük), Ekvator Yayınları, İstanbul.
- Tanşuğ, B., 2000. *Maskeli Balo*, Doğan Kitapçılık, İstanbul.

- Tuncel, M., 2008. *Ortadoğu'daki Güç Savaşları: Hedef Neden İran ?*, Etkileşim Yayınları, İstanbul.
- Tülümen, T., 1998. *Türk-İran İlişkileri: Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul.
- Üşür, S., 1991. *Din, Siyaset ve Kadın (İran Devrimi)*, Alan Yayıncılık, İstanbul.
- Wendt, A., 1995. *Constructing International Politics*, International Security.
- Wendt, A., 2006. *Social Theory of International Politics*, Social Theory as a Cartesian Science.
- Wright, M., 1989. *Iran: The Khomeini Revolution*. London: Longman.
- Wright, R., 1995. *İran, Batı'dan Gelmedikçe, Her Türlü Paradoksu Sever*, Los Angeles Times World Report.
- Wright, R., 2001. *Son Büyük Devrim – Humeyni'den Bugüne İran*, (Çev.: Şeniz Türkömer), Doğan Kitap, İstanbul.
- Yetkin, M., 1995. *Devrim Ölse de Rejim Yaşayacak*, Cilt: 1, Strateji Yayınları.
- Zbiegniew B. ve Gates, R.M., 2004. *İran'ın Zamanı Geldi*, (Çev.: Sermin Karakale), Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Zengin, G., 2010. *Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*, İnkılap Yayınları, İstanbul.

Sürekli Yayınlar

- Abbas, M., 1995. *Iran's Relations with Western Europe*, The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 7, No. 1, Spring, s. 189-200.
- Aminzadeh, M., 1998. *New Regional Geopolitical Developments and The National Security of The Islamic Republic of Iran*, Middle East Studies, Vol. 5, No. 1&2, Summer/Fall.
- Aras, B., 1996. *İrânın Değişen Güvenlik Dengesi Çerçevesinde Orta Asya ve Kafkas Cumhuriyetleri ile İlişkileri*, Avrasya Dosyası Dergisi, 3, 167-179.
- Behrooz, M., 1991. *Factionalism in Iran Under Khomeini*, Middle Eastern Studies, Vol. 7, No. 4, October.
- Boyras, H.M., (2015). *Türkiye'de Devlet Kimliği ve Dış Politika*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl 8, Sayı 1, 425-428.
- Brysk, A., Parsons, C., ve Sandholtz, W., 2002. *After Empire: National Identity and Post – Colonial Families of Nations*, European Journal of International Relations, s. 267 – 305.
- Clawson, P., 1990. *Weakened and Weary - Iran After Khomeini*, ORBIS, Spring.
- Cottam, R., 1979. *Goodbye To America's Shah: The United States and Iran's Revolution*, Foreign Policy, No: 34, Spring.
- Çetinsaya, G., 2003. *Essential Friends and Natural Enemies: The Historic Roots of Turkish-Iranian Relations*, Middle East Review of International Affairs, Vol. 7, No. 3, September.
- Dabiri, M.R., 1992. *Perceptions of a New World Order*, The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 4, No. 3&4, Fall/Winter.
- Daneshvar, P., 1996. *Revolution in Iran*, Mc Mailian Pres, New Jersey.
- Egeli, S., 1992. *İrân, Irak, Suriye ve Ortadoğu'da Nbc/Balistik Füze Tırmanışı*, Dış Politika Bülteni, c. 4, sy. 1, Sonbahar, s. 71-72.
- Elik, S., 2014. *Ahmedinejad Sonrası Türkiye – İrân İlişkileri*, İlem Politika Notu 2014/1, İstanbul.
- Emami, M.A., 1996. *Iran-Arab Relations*, The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 7, No. 4, Winter.
- Enayat, H., 1983. *Iran: Khomeini's Concept of the Guardianship of the Jurisconsult*, J. Piscatori (Ed), Islam in The Political Process Cambridge.
- Eralp, A. ve Tür, Ö., 1999. *İrân'la Devrim Sonrası İlişkiler* (Der. M.B.Altunışık), Türkiye ve Ortadoğu: Tarih, Kimlik, Güvenlik. İstanbul: Boyut Kitapları, 67-102.
- Ferheng, R., 1992. *İrân'ın İdeolojisi ve Dünya Görüşü: Kültürel Devrim İhracı*, Dünya ve İslâm, Yaz.
- Heshmatzadeh, M.B., 1998. *New Regional Geopolitical Developments and The National Security of The Islamic Republic of Iran*, Middle East Studies, Vol. 5, No. 1&2, Summer and Fall.
- Hooshang, A., 1993. *Iran and the Persian Gulf: Strategic Issues and Outlook*, The Iranian Journal of International Affairs, Vol. 5, No. 2, Summer, s. 366-407.
- İnat, K., 2009. *Türkiye'nin Son Dönem İrân Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık*, ORSAM-Ortadoğu Analiz, sy. 10.
- Jerrold D. G., 1993. *Ideology and Pragmatism in Iranian Foreign Policy*, Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol, 17, No. 1, Fall.

- Karabell, Z., 1996. *Fundamental Misconceptions: Islamic Foreign Policy*, Foreign Policy, No. 105, Winter, s. 77-90.
- Karacasulu, N. ve Uzgören, E., 2007. *Explaining, Social Constructivist Contributions to Security Studies*, Perceptions, Cilt:12, Sayı: 2-3, s. 27-48.
- Karl K. S., 2009. *Constructing 21st Century U.S. Foreign Policy: Identity, Ideology and America's World Role in a New Era*, New York: Palgrave – Macmillan.
- Kavossi, M. 1999. *EU-Iran: An Assessment*, Iran International, No. 5, s. 26-27.
- Keddie, N. R., 1995. *Iran And The Muslim World: Resistance And Revolution*. London.
- Kösebalaban, H., 2009. *İran Küreselleşmenin Sancılarını Yaşıyor*, Anlayış Dergisi.
- Kurzman, C., 2004. *Unthinkable Revolution in Iran*, Harvard University Pres.
- Lowell D. ve Samuel S. K., 1993. *In Search of a Theory of National Identity*, NY: Cornell University Press, 1 – 31.
- Menashri, D., 1991. *Iran*, Middle East Contemporary Survey, ed. Ami Ayalon, Vol. 15.
- Milanı, M., 1994. *Iran's Post-Cold War Policy in the Persian Gulf*, International Journal, Vol. 49, No. 2, Spring.
- Milani, M., 1993. *The Evolution of the Iranian Presidency: From Bani Sadr to Rafsancânî*, British Society For Middle Eastern Studies Bulletin, Vol. 20, No. 1, s. 83-97
- Mottaleb, H., 1998. *Tehran-Ankara Ties Revived*, Echo of Islam, No. 166, April.
- Nikola B. S., 1990. *Iran After Khomeini*, Current History, February.
- Oliver R. and Azar N., 1998. *The Khatami Phenomenon In Iran: The Beginning of The End For The Islamic Republic ?*, Policy Watch, No. 309, April 8.
- Onuf, N., (1998). *Constructivism: A User's Manuel*. International Relations In a Constructed World. Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf and Paul Kowert (Ed.). New York: M. E. Sharpe. ss. 58-78.
- Ramazanî, R. K., 1979. *Security in the Persian Gulf*, Foreign Affairs, Vol. 57, Spring, s. 821-835.
- Russell, R., 2004. *Iran in Iraq's Shadow: Dealing with Tehran's NuclearWeapons Bid*, Autumn, s. 31 – 45.
- Samuel M. M., 2000. *Reading and Writing International Relations*, Australian Journal of International Affairs, s. 389 – 401.
- Samuel, B., 1984. *The Reign of the Ayatollahs: Iran and the Islamic Revolution*, Basic Books pres New York.
- Sarı, İ., 2015. 1979 Devrimi Sonrası İran'ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri. Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 99 – 135.
- Sciolino, E., 1998. *The Cleric Who Charmed Iranians*, The New York Times, February.
- Seliktar, O., 2000. *Failling the Crystal Ball Test : The Carter Administration and the Fundamentalist Revolution in Iran*, Praeger Publisher, Connecticut World Development Report.
- Sever, A., 2001. *Turkey's Stance on Dual Containment*, Journal of South Asian and Middle Eastern Studies, Vol. XXIV, No. 2, Winter.
- Shireen T. H., 1991. *İran ve Devrimci İslâm'ın Yayılışı* (Çev.: Rıdvan Ahmedoğlu), Dünya ve İslâm, c. 7, Yaz.
- Sick, G. 1997. *Iran: A Country the U.S. Can No Longer Ignore ?*, Policy Impact Panel, October 7.
- Şen, G., 2010. *Modern İran Tarihi, Ortadoğu Etütleri*, Cilt 1, Sayı 2, s. 179-188.
- Taflıoğlu, S., 1999. *İran, Silahlı İslami Hareketler ve Barış Süreci*, Avrasya Dosyası Dergisi, 5/1:36-54.

- Türel, Y., 1997. *İran İslam Devrimi ve Stratejisi*, Strateji Yayınları, Sayı: 10, Ankara.
- Vanessa, M., 2001. *Creating an Islamic State: Khomeini and The Making of a New Iran*, Tauris publishers London.
- Wendt, A., 1994. Collective Identity Formation and the International State, *American Political Science Review*, 384 – 396.
- Wendt, A., 1996. Identity and Structural Change in International Politics, *Return of Culture and Identity in IR Theory*, 47 – 67.
- Yazdi, İ., 1998. *Undisclosed Facts About the Revolution and After*, Gozaresh, No. 91, September.
- Yılmaz, T. 2004. İran İslam Devrimi ve Türkiye İran İlişkilerine Etkisi, *Strateji*, sayı: 10, s: 85–100.
- Yosef L., 1997. *Culture's Ship: Returns and Departures in International Relations Theory*, Boulder and London: Lynne Rienner Publishers, 3-20.

Diğer Yayınlar

- Ahmedînejâd Sonrası İran, <http://www.usak.org.tr/makale.asp?id=317>, (Erişim Tarihi: 09 Ağustos 2016).
- Aljazeera Turk Gazetesi, İran'dan İlk Resmi Yorum, 26 Ağustos 2016. <http://www.aljazeera.com.tr/haber/irandan-ilk-resmi-yorum> (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2016).
- Anderson, R., Seibert, R. F. ve Wagner, J. G., 1998. *Politics And Change In The Middle East*, New Jersey: Printice Hall.
- Another New Era, Iran International, No. 8, March 2000.
- Aygün, H., 2000. İran'daki Gelişmeler ve Ülkemize Etkileri, Jeopolitik Tartışma Sonuç Raporu 4, Avrasyabir Vakfı, Ankara.
- Chubin, S., 1983. *The Soviet Union and Iran*, Foreign Affairs, Spring.
- Continuation of The Islamic Revolution in Strategy and Tactic, Sobh, Feb. 20-Mar. 20, 1999.
- Dickey, C., 1999. *Welcome Back, Great Satan - Ex-radicals Invite the American Hostages to A Reunion*, Newsweek International, March 22.
- Farhi, F., 1998. *Post-OIC Honeymoon in Iran-Arab Relations*, Iran Today, No. 20, Apr.-May.
- Fırat, M. 1989. *İran İslam Devrimi ve Türk İran İlişkileri 1979–1987*, Ankara Üniversitesi yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Hooglund, E., 1980. *Rural Participation in the Revolution*, MERIP Reports 87 May. <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-iran-ekonomik-iliskileri.tr.mfa>, (Erişim Tarihi: 09 Ağustos 2016).
- Hürriyet Gazetesi, 9 Haziran 2014.
- IranChamber, 2009. *Islamic Revolution of 1979*, http://www.iranchamber.com/history/islamic_revolution/islamic_revolution.php (Erişim Tarihi: 25.01.2016)
- IRNA, 2009. *Ahmedînejâd: İran Halkının Hakları Konusunda Hiçbir Zaman Müzakerelerde Bulunmayacağız*.
- Katzman, K. 2013. *Iran: U.S. Concerns and Policy Responces* (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2016).
- Kazem, C., 2006. *Siyaset-e Teneşzodayi Bisemer Bud*, <http://www.iran-merooz.net/>, (Erişim Tarihi: 24 Mart 2016).
- Keddie, R.N., 2003. *Modern Iran: Roots and Results of Revolution*, Yale University Pres. London
- Michael L., 2005. *When Is an Election Not an Election ? Iranian Farce*, National Review Online, <http://old.nationalreview.com/ledeen/ledeen200506160752.asp>, (Erişim Tarihi: 27 Mart 2016).
- Milani, M., 2013. *Rouhani's Foreign Policy: How to Work With Iran's Pragmatic New President*, Foreign Affairs.
- President in An Interview With Spanish TV Network: Freedom Claim of the Dictators Supporters Is Not Acceptable For Nations, 16 March 2011, <http://www.president.ir/en/?ArtID=27384>, (Erişim Tarihi: 23 Mart 2016).
- Radikal Gazetesi, 30 Nisan 2008; “*ABD: İran'a Baskıyı Arturun*”
- Sayarı, S. 1997. *Turkey and the Middle East*, Journal of Palestinian Studies, Vol. 26, No. 3, Spring.

- Sohrab, B., 1988. *Foreign Exchange Gap, Structural Constraints and the Political Economy of Exchange Rate Determination in Iran*, International Journal of Middle East Studies, Feb.
- Stephen M. W., "What's Really at State in the Iranian Nuclear Deal.
- Taştekin, F., 2013. *Rouhani Offers Chance for Turkey Too*.
- Turan, İ., 2010. *Turkey's Iran Policy: Moving Away From Tradition ?*, The German Marshall Fund of the United States, 25 June 2010, www.gmfus.org/galleries/ct.../Iran_policy_Turan_Jun10_final.pdf, (Erişim Tarihi: 09 Ağustos 2016).
- Yazar, Ş. 2001. *1979 Sonrası Türk-İran İlişkileri*, Gazi Üniversitesi, 2001, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Zand, B., 2013. *Who Is Hassan Rouhani ?* <http://www.iranpressnews.com/english/source/151388.html> (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2016).

